

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TABAKÂT-I NÂSİRÎ

*Gazneliler, Selçuklular,
Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*

Minhâc-i Sirâc el-Cûcânî

Tercüme ve Notlar
Erkan GÖKSU

TÜRK TARİH KURUMU

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

2. Baskı

*Eserlerimiz bize delâlet etmektedir;
Öyleyse bizden sonra eserlerimize bakın...*

TABAKÂT-I NÂSİRÎ

**Gazneliler, Selçuklular,
Atabeglikler ve Hârezmşâhlar**

Birinci Baskı: 2015

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-1.1. Dizi – Sayı: 19¹

Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî
Kâdî'l-Kudât Sadr-ı Cihân Ebû Ömer Minhâcû'd-dîn
Osmân bin Sirâcû'd-dîn Muhammed
Efsahû'l-'Acem 'Ucûbetü'z-Zamân,
İbn Minhâcû'd-dîn Osmân el-Cûzcânî

TABAKÂT-I NÂSİRÎ

**Gazneliler, Selçuklular,
Atabeglikler ve Hârezmşâhlar**

Tercüme ve Notlar
Erkan GÖKSU

2. Baskı

Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc, 1193-1266

Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar / Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî Kâdî'l-Kudât Sadr-ı Cihân Ebû Ömer Minhâcû'd-dîn Osmân bin Sirâcû'd-dîn Muhammed Efsahü'l-'Acem 'Ucûbetü'z-Zamân, İbn Minhâcû'd-dîn Osmân el-Cûzcânî ; tercüme ve notlar Erkan Göksu. — 2. baskı. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2020.

xii, 190 s. : harita (renkli), soyağacı ; 21 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-2-1.1. Dizi-Sayı: 191)

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 3141 - 1

1. Türkler _ Tarih _ Ortaçağ. 2. Türkler _ Soyağacı _ Ortaçağ. 3. Gazneliler _ Tarih _ Ortaçağ. 4. Selçuklular _ Tarih _ Ortaçağ. 5. Atabeglikler _ Tarih _ Ortaçağ. 6. Hârezmşâhlar _ Tarih _ Ortaçağ. I. E.a. II. Göksu, Erkan, çeviren, notlandıran. III. Dizi.

956.01

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 14.04.2020 tarihli ve 797/27 sayılı kararı gereği 2.000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-16-3141-1

Baskı

Çağlayan Matbaası

Sarnıç Yolu No: 7

35410 Gaziemir/İzmir

Tel: (0232) 274 22 15

Ekim 2020

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ERKAN GÖKSU

1976'da Malatya'nın Yeşilyurt ilçesinde doğdu. İlkokulu Yeşilyurt Atatürk İlkokulu, ortaokulu Malatya Atatürk Ortaokulu ve Liseyi Malatya Ş.K.Ö. Endüstri Meslek Lisesi'nde okudu. 1994 yılında girdiği Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1998'de mezun oldu. 1999'da Kırıkkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı, bir yıl sonra ise aynı üniversitenin Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2004 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı *Türk Kültüründe Silah* konulu tezle Yüksek Lisans'ını tamamladı. Aynı yıl, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora yapmak üzere görevlendirildi. 2008 yılında Prof. Dr. Reşat Genç danışmanlığında hazırladığı *Türkiye Selçuklularında Ordu* konulu tezle doktorasını tamamladı. 2009 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalına Yardımcı Doçent olarak atandı. 2013 yılında Ortaçağ Doçenti unvanını aldı. 2015 yılı içerisinde 6 ay süre ile Ardahan Üniversitesi İnsani İlimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde görev yaptı. Aynı yıl içerisinde Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde çalışmaya başladı. Hâlen aynı görevde bulunan Göksu, evli ve iki çocuk babasıdır.

2011 yılında *Türk Tarih Kurumu 80. Yıl Bilim ve Teşvik Ödülü*'ne, 2012 yılında ise *Türk Ocağı 100. Yıl Ziya Gökalp İlim Teşvik Armağanı*'na lâyık görülen Erkan Göksu'nun, başta Selçuklu tarihi olmak üzere Ortaçağ Türk tarihinin muhtelif konuları hakkında yazılmış birçok kitabı, tercümeleri ve bilimsel dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	XI
MÜELLİF VE ESER HAKKINDA	1
Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî.....	1
Tabakât-ı Nâsirî	11
TERCÜME.....	19
GAZNELİLER	19
Onbirinci Tabaka	19
es-Sebükteginiyye, el-Yemîniyye el-Mahmûdiyye	19
Birincisi	
el-Emîrû'l-Gâzî en-Nâsır Li-dînillâh Sebüktegin	23
İkincisi	
es-Sultânü'l-A'zam Yemînü'd-devle Mahmûd el-Gâzî ...	29
Üçüncüsü	
Muhammed bin Mahmûd	36
Dördüncüsü	
en-Nâsır Li-dînillâh Mes'ûd eş-Şehîd	37
Beşincisi	
Mevdûd bin Mes'ûd bin Mahmûd	40
Altıncısı	
Ali bin Mes'ûd ve Muhammed bin Mevdûd'un Ortak	
Saltanatı	41
Yedincisi	
Abdu'r-reşîd bin Mahmûd	41
Sekizincisi	
Mel'ûn Tuğrul	42
Dokuzuncusu	
Ferruhzâd bin Mes'ûd.....	43

Onuncusu	
es-Sultân İbrahim Seyyidü's-Selâtîn	
(Allah'ın rahmeti üzerine olsun).....	45
Onbirincisi	
Alâ'ü'd-dîn Mes'ûd el-Kerîm bin İbrahim	48
Onikincisi	
Melik Arslan.....	50
Onüçüncüsü	
Behrâmşâh	50
Ondördüncü	
Hüsrevşâh bin Behrâmşâh	52
Onbeşincisi	
Mahmûdî Meliklerinin Sonuncusu Hüsrevmelik bin	
Hüsrevşâh bin Behrâmşâh	53
SELÇUKLULAR.....	57
Onikinci Tabaka Selçuklular	57
Birincisi	
Tuğrul bin Mîkâ'il.....	67
İkincisi	
Dâvud Çağrı Beg bin Mikail.....	71
Üçüncüsü	
Alp Arslan Gazi.....	76
Dördüncüsü	
es-Sultân Celâlü'd-dîn Melikşâh.....	80
Beşincisi	
Muhammed bin Melikşâh	85
Altıncısı	
es-Sultânü'l-A'zam Mu'izzü'd-dünyâ ve'd-dîn Sencer bin	
Melikşâh-i Selçukî.....	86
Rûm (Anadolu) Selçukluları Sultânları.....	98
Birincisi	
Mahmûd bin Melikşâh	98

İkincisi	
Mes'ûd bin Mahmûd	99
Üçüncüsü	
Kızıl Arslan Bin Mes'ûd	99
Dördüncüsü	
Kılıç Arslan bin Kızıl Arslan	99
Beşincisi	
Keykâvus bin Kılıç Arslan	100
Altıncısı	
Keykubâd bin Keykâvus	100
Yedincisi	
Keyhüsrev bin Keykubâd	100
Sekizincisi	
Keykâvus Bin Keyhüsrev	101
Dokuzuncusu	
Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan	102
Onuncusu	
Sultân Tuğrul bin Tuğrul	102
ATABEGLİKLER	105
Onüçüncü Tabaka Mülûku's-Senceriyye	105
Birinci Fırka: Irâk ve Âzerbâyçân Melikleri	106
İkinci Fırka: Fars Melikleri	108
Üçüncü Fırka : Nişâbûr Melikleri	112
HÂREZMŞÂHLAR	115
Onaltıncı Tabaka Hârezmşâhlar	115
Birinci	
Melik Kutbu'd-dîn Aybeg	116
İkinci	
Melik Tâcü'd-dîn Muhammed Aybeg	118
Üçüncü	
Melik Celâlû'd-dîn Atsız bin Hârezmşâh	119
Dördüncü	
Melik İzzet bin Kılıç Arslan	121

Beşinci	
Sultân Tekiş bin İl Arslan.....	122
Altıncısı	
Sultân Celâlü'd-dîn Muhammed İl Arslan.....	125
Yedincisi	
Yûnus Han bin Sultân Tekiş	127
Sekizincisi	
Melik Han bin Sultân Tekiş	128
Dokuzuncu	
Alişâh bin Tekiş.....	129
Onuncu	
es-Sultân Alâ'ü'd-dîn Muhammed bin Tekiş-i	
Hârezmşâh.....	130
Onbirinci	
Kutbu'd-dîn Uzlagşâh bin Muhammed Şâh bin Tekiş ..	139
Onikinci	
Sultân Rûknü'd-dîn Gûrişânestî.....	140
Onüçüncü	
Gıyâsü'd-dîn Ak Sultân-ı Muhammed Hârezmşâh	
(Allah'ın rahmeti üzerine olsun).....	141
Ondördüncüsü	
Sultân Celâlü'd-dîn Mengüberti bin Sultân	
Muhammed	142
EKLER.....	145
HARİTALAR	153
KAYNAKLAR	161
DİZİN.....	173

ÖN SÖZ

Farsça tarih kitaplarının en meşhur ve en önemlilerinden biri olarak değerlendirilen *Tabakât-ı Nâsiri*, 1260 senesinde Kâdı Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî tarafından Dehli'de kaleme alınmıştır. Yirmi üç bölümden (tabaka) oluşan *Tabakât-ı Nâsiri*, umûmî bir İslâm tarihidir. Hz. Âdem'den başlayarak kendi zamanına kadar gelen olayları ihtiva eden eser, üslûbunun güzelliği ve muhtevasının genişliği sebebiyle XIII. yüzyılda yazılan Farsça tarihler arasında seçkin bir yere sahiptir.

Batılı araştırmacılar tarafından büyük önem verilen eserin ilk olarak Hindistân ve Afganistan tarihine ait bölümleri (1864) ile Moğollarla ilgili kısmı (1890), ardından önce geniş bir İngilizce özeti (1871) ve daha sonra da tam tercümesi (1881) yayınlanmış, ayrıca sözkonusu tercümenin birkaç tıpkıbasımı yapılmıştır. Bunların dışında eserin Kâbil, Lahor ve Tahran'da yapılmış muhtelif neşirleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada *Tabakât-ı Nâsiri*'nin, Ortaçağ Türk tarihinin en önemli devirleri arasında bulunan Gazneliler (onbirinci tabaka), Selçuklular (onikinci tabaka), Sultân Sencer'den sonra hüküm süren Atabeglikler (onüçüncü tabaka) ve Hârezmşâhlar (onaltıncı tabaka) bahisleri tercüme edilmiştir. Tercümede eserin Abdu'l-hayy Habîbî tarafından yapılan neşri esas alınmış (C.I, s.225-274, 297-317), nâşirin not ve ilâvelerinden bir kısmı muhâfaza edildiği gibi, gerekli görülen yerlere ayrıca not ve açıklamalar da eklenmiştir.

Tabakât-ı Nâsiri'nin asıl değerli kısmının, müellifin bizzat tanıklık ettiği veya tanıklık edenlerden işiterek yazdığı bölümler oldu-

ğundan şüphe yoktur. Bununla beraber müellifin, başka kaynaklardan istifade ederek vücuda getirdiği kendisinden evvelki zamanlara ait kısmın da büsbütün kıymetten yoksun olduğu söylenemez.

Bu cümleden olmak üzere *Tabakât-ı Nâsırı*'nin tercümeye konu edilen Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar bahislerinin, her ne kadar muhtasar ve bazen de hatalı bilgiler mevcut olsa da, bir kısmı günümüze ulaşmamış bazı kaynaklardan istifade ile kaleme alınması ve özellikle sadece bu eserde tesadüf edebildiğimiz bazı şifahî rivayetleri aktarması bakımından önemli bilgiler içerdiği şüphesizdir.

Bu itibarla *Tabakât-ı Nâsırı*'nin Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlarla ilgili bölümlerinin tercümesinin, eserin diğer bahislerinin tercümesi için bir başlangıç teşkil etmesini ve Ortaçağ Türk tarihi araştırmacıları için faydalı olmasını temenni ederim.

Erkan GÖKSU
Tokat 2012

MÜELLİF VE ESER HAKKINDA

Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî

Kâdı Minhâc-ı Sirâc ismiyle şöhret bulan Minhâcü'd-dîn Ebû Ömer Osmân bin Sirâcü'd-dîn Muhammed bin Minhâcü'd-dîn Osmân bin İbrahim bin İmâm Abdu'l-hâlık el-Cûzcânî, 589 (1193) senesinde Fîrûzkûh'ta doğmuştur. İlim ve edebiyatla meşgul bir aileye mensup olan müellif, XIII. asrın ilk yarısında Dehli Türk Sultânlığında en yüksek dinî-kazaî mevkilere kadar yükselmiş¹ ve *Tabakât-ı Nâsiri* adlı eseri ile Hind-İrân tarihçileri arasında mühim bir yer tutmuştur².

Minhâcü'd-dîn, Cûzcânî bir aileye mensuptu. Büyük dedesi İmâm Abdu'l-Hâlık, Gazne'ye yerleşmiş ve bir daha Cûzcân'a dönmemiş ise de o ve ailesi Cûzcânî nisbesini kullanmaya devam etmişlerdi³. Gazne'de, Sultân İbrahim bin Mes'ûd'un (öl. 492/1099) kırk kızından biri ile evlenen İmâm Abdu'l-Hâlık'ın, İbrahim adlı bir oğlu dünya-

¹ Müellifin bazı kaynaklarda “ed-Dehlevî” nisbesiyle de kaydedilmiş olması, onun Dehli Türk Sultânlığı ile alaka ve nisbetini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Bkz, Abdu'l-hayy Hasenî, *Nûzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.106.

² M. Fuad Köprülü, “Cûzcânî”, *İA*, III, s. 230.

³ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, (Neşr. Abdu'l-hayy Habîbî), Kâbil 1342, II, [Ta'likât], s.230-231; *Tabakat-ı Nasiri: A general history of the Muhammadan dynasties of Asia, including Hindustan; from A. H. 194 (810 A. D.) to A. H. 658 (1260 A. D.) and the irruption of the infidel Mughals into Islam*, II, (Trans: H. G. Raverty), London 1881, [Mütercimim mukaddimesi], s.XIX; H. M. Elliot, *The History of India, as Told by Its Own Historians. The Muhammadan Period*, (Edited by John Dowson), II, London 1869, s.259; Köprülü, a.g.m, s.230.

ya geldi⁴. Aynı zamanda müellifimizin büyük babası olan İbrahim'in oğlu Minhâcü'd-dîn Osman ise bir Hac yolculuğu sonrası Sîstân'a yerleşti⁵. Sîstân'da yaşamaya başlayan Minhâcü'd-dîn Osman'ın Sirâcü'd-dîn Muhammed isimli oğlu doğdu⁶. Müellifimizin babası olan bu zat, ilim ve sanat adamı olarak devrinde büyük bir şöhret kazanmış olup "efsahü'l-Acem, ucûbetü'z-zamân" olarak tanınıyordu⁷. Gazneliler döneminde mümtaz bir mevkiye sahip olan Sirâcü'd-dîn Muhammed ve ailesi, Gûrlular devrinde de aynı mevkii muhafaza ettiler⁸. Gûr Sultânı Mu'izzü'd-dîn Muhammed bin Sâm, Lahor'u zapt ederek, Gaznelilerin Hind hâkimiyetine son verdiği sırada Sirâcü'd-dîn Muhammed'i Hindistân kâdı-i leşkerliğine tayin etti (582/1186)⁹. Sirâcü'd-dîn, daha sonra Fîrûzkûh'a dönerek Sultân Gıyâsü'd-dîn Muhammed'in hizmetinde bulundu. Bu esnada daha önce tanıştığı ve takdirini kazandığı Sultân Bahâü'd-dîn Sâm bin Muhammed 587 (1191)'de Bâmiyân tahtına oturdu ve Sirâcü'd-dîn Muhammed'i yanına çağırdı. Sultân'ın vaat ve ısrarlarına dayanamayan Sirâcü'd-dîn, Sultân Gıyâsü'd-dîn'den izin dahi almadan Bâmiyân'a geldi¹⁰. Sultân Bahâü'd-dîn, Sirâcü'd-dîn'e, memleketin başkadılığını, ordu kadılığını, hatiplik, ihtisap işleri ve iki medreseyi idaresine vererek bu vazifelere ait zengin ıktâ'lar tevcih etti¹¹. Bir müddet sonra tekrar Sultân Gıyâ-

⁴ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.231; Elliot, *The History of India*, II, s.259.

⁵ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.231-232; Köprülü, a.g.m, s.230.

⁶ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.232 vd.; A. S. Bazmee Ansari, "Al-Djüzjâni", EI², II, s.509.

⁷ *Tabakât*, (Raverty), I, s.XIX; Elliot, *The History of India*, II, s.259; Köprülü, a.g.m, s.231

⁸ Bazmee Ansari, "Cûzcânî Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, VIII, s.98.

⁹ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.232; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXI; Abdu'l-hayy Hasenî, *Nûzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.79; Bazmee Ansari, "Al-Djüzjâni", *EP*, II, s.509; Köprülü, a.g.m, s.231.

¹⁰ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.232-333.

¹¹ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.333; Köprülü, a.g.m, s.231; Abdu'l-hayy Hasenî,

sü'd-dîn'in teveccühünü kazandı ve bir kez daha onun hizmetine girdi. 591 (1195'de) Sultân Gıyâsü'd-dîn adına, İbnü'l-Hatîb ile birlikte Abbasî Halifesi en-Nâsir li-dînillah'a elçi olarak gönderildi. Ancak bu sefaret esnasında yolda haydutlar tarafından saldırıya uğrayıp öldürüldü¹².

Minhâcü'd-dîn, babası Sîracü'd-dîn'in, Gûrlular sarayında mühim mevkiiler elde edip büyük itibar sahibi olduğu bir dönemde 589 (1193) senesinde Lahor'da dünyaya geldi¹³. Sîracü'd-dîn, saray muhitindeki konumuna uygun olarak Sultân Gıyâsü'd-dîn'in kızı Mâh-ı Mülk (Mâhmelek) Hatun'un sütkardeşi ve mektep arkadaşı olan aristokrat bir ailenin kızıyla evlenmişti. İşte Minhâcü'd-dîn'in annesi, aslen Tûlekli olan bu kadın idi¹⁴. Bu sayede iyi bir eğitim aldığı gibi, Mâh-ı Mülk (Mâhmelek) Hatun'un Fîrûzkûh'taki sarayında rahat bir hayat sürmüş, buluş yaşına kadar gece gündüz haremde bulunarak onun terbiyesiyle yetişmişti¹⁵.

602 (1205-1206)'de on üç yaşında iken bu hatunun huzurunda Fahrü'd-dîn Mübârekşâh'ın bir eserini gördüğünü anlatan müellifi-

Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır, I, s.79; C. E. Bosworth, "Menhaj-e Seraj", *Encyclopaedia Iranica*, [http://www.iranicaonline.org/articles/menhaj-seraj#]; Köprülü, a.g.m, s.231.

¹² *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.235; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXIII ; Abdu'l-hayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.79; Köprülü, a.g.m, s.231.

¹³ Müellifin doğum tarihi hakkında bkz, *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.239-241; C. E. Bosworth, "Menhaj-e Seraj", *Encyclopaedia Iranica*, [http://www.iranicaonline.org/articles/menhaj-seraj#]; Köprülü, a.g.m, s.231.

¹⁴ Müellifin annesi hakkında bkz, *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.237-239; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXII.

¹⁵ Müellifin çocukluğu hakkında bkz, *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.237-239; Abdu'l-hayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.106; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s.162; C. E. Bosworth, "Menhaj-e Seraj", *Encyclopaedia Iranica*, [http://www.iranicaonline.org/articles/menhaj-seraj#]; Bazmee Ansari, "Al-Djûzjânî", *EP*, II, s.509; Aynı yazar, "Cûzcânî Minhâc-ı Sîrac", *DİA*, VIII, s.98; Köprülü, a.g.m, s.231.

miz, 607 (1210-1211)'de yani on sekiz yaşında hâlâ Fîrûzkûh'ta bulunuyordu¹⁶. Ancak Melik Alâ'üd-dîn'in nikâhında bulunan Mâh-i Mülk (Mâhmelek) Hatun, 607-611 yılları arasındaki karışık hâdiseler sebebiyle ile Hârezm'e gitmek zorunda kaldı. Böylece onun himayesinden mahrum kalan Minhâcü'd-dîn, 613 (1216) senesinde Sîstân'a, 617 (1220) senesinde ise Tûlek Kalesi'ne gitti. Gûr ile Garcîstân arasında bulunan bu muhkem kalede yaşayan Minhâcü'd-dîn, 617 (1220)'de Ceyhûn'u geçerek Gûr ve Gazne taraflarını da yağma eden Moğol istilâcılara karşı Tûlek Kalesi'nin müdafaasında görev aldı¹⁷. Kalenin, 617-620 (1220-1223) seneleri arasında Moğol hücumlarına mukâvemet ettiğini ve kendisinin de bütün bu harplere iştirak ettiğini anlatan Minhâcü'd-dîn¹⁸, aynı yıllarda Gûrlu meliklerinden Melik Nâsirü'd-dîn Ebû Bekr'in akrabasından bir kızla evlendi¹⁹.

Minhâcü'd-dîn, babası gibi Gûrlu Sultân ve meliklerinin itimadını kazanarak büyük itibar görüyordu. Nitekim 621 (1224) yılında Melik Tâcü'd-dîn Hasan tarafından Gûrlu hânedânını temsilen Kuhîstân'a sefaretle görevlendirildi ve Kuhîstân Bâtınîlerinin muhteşemi, yani reisi Ebû'l-Feth Şihâb ile görüştü. 622 (1225)'de bu defa Melik Rûknü'd-dîn Muhammed tarafından ikinci defa Kuhîstân'a gönderildi²⁰. Bu vazifeyi yaptıktan sonra, Hindîstân'a gitmeye karar verdi. Zira Hindîstân, Moğolların mütemadi artan tehditleri karşısında dâhili vaziyetleri her gün daha kötüleşen diğer bölgelere nispetle daha emniyetli idi. Bu maksatla hazırlık yaptığı sırada, o dönemde Sîstân'da hükümet süren Hârezmşâhlar ailesine mensup Melik Tâcü'd-dîn İnal Tegin tarafından Bâtınîlerin reisi (muhteşem) Şemsü'd-dîn arasın-

¹⁶ *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXIII; Bazmee Ansari, "Al-Djûzjânî", *EP*, II, s.509; Aynı yazar, "Cûzcânî Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, VIII, s.98.

¹⁷ *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXIV; Köprülü, a.g.m, s.231.

¹⁸ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.243-245; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXIV-XXV; Şeşen, a.g.e, s.168.

¹⁹ Köprülü, a.g.m, s.231.

²⁰ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.245-248; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXV-XXVI; Şeşen, a.g.e, s.168; Köprülü, a.g.m, s.231.

da bir barış antlaşması yapmak üzere üçüncü defa Kuhistân'a gönderildi (623/1226). İnal Tegin, onu bir kez daha elçi olarak göndermek istedi ise de Hindistân'a gitmek için gerekli hazırlıkları yapan Minhâcü'd-dîn, bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine hiddetlenen hükümdar onu hapsedmelerini emretti. Kırk üç gün bir kalede hapis olarak kalan Minhâcü'd-dîn, Melik Rüknü'd-dîn'in iltiması ile serbest bırakıldı²¹.

Minhâcü'd-dîn, hadiselerin ardından Hindistân'a hareket etti. Horâsân'dan Gazne yolu ile Hindistân'a ulaştı. 23 Cumâde'l-Ülâ 624 (11 Mayıs 1227)'te Uca'ya geldi²². Bu sırada Uca'da hüküm süren Emîr Nâsirü'd-dîn Kabâce tarafından kurulan ve Hindistân'daki en eski eğitim müesseselerinden biri olan Medrese-i Firûzî'nin müderrisliğine tayin edildi²³. Ancak 27 Cumâde'l-Ülâ 625 (4 Mayıs 1228)'te Sultân Şemsü'd-dîn İltutmuş burayı zapt etti. Muhasara esnasında hükümdarın karargâhına gelmiş olan müellifimiz, o senenin Ramazan'ında (Ağustos 1228) hükümdar ile beraber Dehli'ye gitti²⁴. 629 Şaban'ında (Mayıs-Haziran 1232) Guvâliyâr'ı muhasara etmekte olan İltutmuş'un ordusunda ordu vaizliğine tayin edildi. Haftada üç defa ve Ramazan esnasında her gün vaazlarda bulundu. 26 Safer 630 (12 Aralık 1232)'da Guvâliyâr Kalesi fethedilince buranın kadılık, hatiplik, imamlık, muhtesiplik gibi bütün şer'î işleri ona tevcih edilip hil'atler ve atıyyeler ile taltif olundu²⁵.

²¹ *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXV; Köprülü, a.g.m, s.231.

²² Abdu'l-hayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.106; Bazmee Ansari, "Al-Djûzjâni", EI², II, s.509; Köprülü, a.g.m, s.232.

²³ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habibi), II, [Ta'likât], s.248; Abdu'l-hayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.106; Elliot, *The History of India*, II, s.259; C. E. Bosworth, "Menhaj-e Seraj", *Encyclopaedia Iranica*, [http://www.iranicaonline.org/articles/menhaj-seraj#]; Bazmee Ansari, "Cûcânî Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, VIII, s.98; Köprülü, a.g.m, s.232.

²⁴ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habibi), II, [Ta'likât], s.249; Elliot, *The History of India*, II, s.260; (*Tabakât*, s.144, 172, 173, 231)

²⁵ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habibi), II, [Ta'likât], s.249-250; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXVI; (*Tabakât*, s.174, 175, 249); Abdu'l-hayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.106; Elliot, *The History of India*, II, s.260; C.

Minhâcü'd-dîn, bir müddet bu vazifede kaldıktan sonra 635 (1237)'te, İltutmuş'un kızı Sultân Raziyye (öl.637/1240) zamanında, bazı dâhilî işlerin tanzimi için bir heyetle beraber Dehli'ye geldi. Dehli'de ona ilâve olarak Nâsiriyye Medresesi müderrisliği de verildi²⁶. Bu arada büyük emîrlerden Melik Tâcü'd-dîn Sencer Kutluğ'un lütuflarını gördü²⁷. Yeni vazifesi sebebiyle Dehli'de kalan müellif, 637 (1240)'de Mu'izzü'd-dîn Behrâmşâh'ın cülusu münasebetiyle bir kasîde yazarak bey'at merasiminden sonra yeni hükümdara takdim etti. 10 Cemâziye'l-evvel 639 (16 Kasım 1241)'da Dehli kadılığı ile birlikte bütün memleketin başkadılığı vazifesine tayin edildi²⁸.

16 Cemâziye'l-âhirde (22 Aralık 1241) Lahor'un Moğollar tarafından zaptı haberi gelince, hükümdarın emri ile Kasr-ı Sefîd'de toplanan Dehli halkına vaaz ve nasihatte bulundu. Ancak dâhilî vaziyet çok karışık ve tecrübesiz hükümdarı tahttan indirmeye yönelik türlü entrikalar çevriliyordu. Türk emîrlerinin isyan teşebbüslerini yatıştırmak için çalışanlar arasında bulunan müellifimiz, Dehli'nin âsiler tarafından muhasarası esnasında, Mescid-i Câmi'de namaz kıldıktan sonra bazı fesatçıların hücumuna uğradı. Bu saldırıdan canını kurtardı ise de 8 Zî'l-ka'de 639 (10 Mayıs 1242)'da şehrin zaptı ve Sultân Behrâmşâh'ın öldürülmesinden sonra tahta Sultân Alâ'ü'd-dîn Mes'ûd'un geçmesi üzerine istifaya mecbur oldu (11 Zî'l-ka'de 639/13 Mayıs 1242)²⁹.

E. Bosworth, "Menhaj-e Seraj", *Encyclopaedia Iranica*, [http://www.iranicaonline.org/articles/menhaj-seraj#]; Bazmee Ansari, "Cûzcânî Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, VIII, s.98; Şeşen, a.g.e, s.168.

²⁶ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.250-251; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXVI; C. E. Bosworth, "Menhaj-e Seraj", *Encyclopaedia Iranica*, [http://www.iranicaonline.org/articles/menhaj-seraj#]; Köprülü, a.g.m, s.232.

²⁷ Köprülü, a.g.m, s.232.

²⁸ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.251; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXVI; Abdu'l-hayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.106; Elliot, *The History of India*, II, s.260; Bazmee Ansari, "Al-Djüzjânî", *EI*², II, s.509; Aynı yazar, "Cûzcânî Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, VIII, s.98; Köprülü, a.g.m, s.232.

²⁹ Onun yerine Kâdî İmâdü'd-dîn Şufûrgânî getirildi. *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.252; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXVII.

Minhâcüd-dîn, bu hâdisede büyük bir rol oynamış olan Vezir Mühezzibüd-dîn'in, Türk emirleri tarafından öldürülmesi üzerine artık Dehli'de oturamayacak hâle geldi. Çaresiz Luknov'a gitmek zorunda kaldı. 9 Recep 640 (2 Ocak 1243)'ta Dehli'den çıkan müellifimiz, hareketinden beş ay önce Bedâvun'a göndermiş olduğu çocukları ile buluşmak üzere oraya gitti. Bedâvun'da hükümet süren Melik Tâcüd-dîn Sencer Kutluğ, daha önce olduğu gibi yine kendisine büyük lütuflarda bulundu ve orada kalmasını istedi. Bedâvun'dan Ud'a gelen müellifimiz, Ud meliki Kamerüd-dîn tarafından da büyük taltif gördü. O sırada Luknov Meliki İzzüd-dîn Tuğrul Toğan Han, ordusu ve gemileri ile o civara gelmiş idi. Minhâcüd-dîn, Ud'dan Toğan Han'ın yanına geldi ve ona katıldı. Çocukları ve maiyetini Ud'da bırakarak onunla birlikte 7 Zîl-hicce 640 (28 Mayıs 1243)'ta Luknov'a geldi. Ud'da bırakmış olduğu çocuklarını ve adamlarını da buraya getirtti³⁰. Toğan Han'dan büyük lütf ve ikram gören müellif, iki sene burada kaldı³¹.

643 Şevval'inde (Şubat-Mart 1346) Moğol ordularının Luknov kapılarına kadar gelmesi ve Hindlilerin isyan hareketleri üzerine Sultân Alâ'üd-dîn, Ud Meliki Temir Han Kırân'ı mühim bir askerî kuvvetle buraya gönderdi. Toğan Han, mağlûbiyetle neticelenen bir mücadeleden sonra, müellifimizin vesateti ile şehri ona teslim ederek Dehli'ye gitmek üzere yola çıktı. Minhâcüd-dîn de onunla beraber bulunuyordu. Son zamanlarda hükümdarın yanında büyük bir nüfuz kazanmış olan Uluğ Han -sonradan Sultân olan Balaban- onun Dehli'ye gelmesi için hükümdardan emir almıştı³². 14 Safer 643 (11

³⁰ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habibi), II, [Ta'likât], s.252; Abdu'l-hayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.106; Köprülü, a.g.m., s.232.

³¹ Müellifin, Luknov'daki iki yıllık senecamı hakkında bkz, *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habibi), II, [Ta'likât], s.252-254.

³² Köprülü, a.g.m., s.232. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Temmuz 1245)'te tekrar Dehli'ye gelen Minhâcü'd-dîn, Uluğ Han'ın kudretli himayesi sayesinde tekrar Medrese-i Nâsırıyye müderris ve mütevelliliği ile Guvâliyâr kadılığına ve Dehli büyük camii vâizliğine tayin ve taltif edildi³³. Uca'yı muhasara etmekte olan Moğol ordusuna karşı Uluğ Han'ın yaptığı muvaffakiyetli harekette onun maiyetinde bulundu³⁴.

23 Muharrem 644 (9 Haziran 1246)'te Nâsirü'd-dîn Mahmûd'un tahta geçmesi üzerine ona bir takım kasîdeler takdim eden müellifimizin mevkii, hâmisî Uluğ Hân'ın mütemadi artan nüfuzu sayesinde gittikçe kuvvetleniyor, kıymetli hil'atler ve hediyeler ile taltif ediliyordu. 645 (1247)'te Talsanda Kalesi'nin Uluğ Han Balaban tarafından fethi münasebeti ile *Nâsiri-nâme* adlı manzum bir eser yazarak, hükümdarın ve Balaban'ın büyük ihsanlarını ve muhabbetlerini kazandı³⁵. 647 (1249)'de hükümdar ile Uluğ Han arasında sıhriyet teessüsü ve Uluğ Han'a bu unvan ile birlikte saltanat naipliği ve ordu başkumandanlığı gibi en büyük vazifeler verilmesi, Minhâcü'd-dîn'in mevkiiini de kuvvetlendirdi³⁶.

Minhâcü'd-dîn, 647 Şaban'ında (Kasım-Aralık 1249) Balaban'ın sefere çıktığı esnada Horâsân'daki hemşiresinin müşkil bir vaziyette bulunduğunu haber aldı. Derhâl Balaban'ın karargâhına giderek yardım istedi. Balaban, birçok ihsanlarda bulunduktan başka, vaziyeti hükümdara arz ederek onun da birtakım ihsanlarda bulunmasını temin etti. Minhâcü'd-dîn, Horâsân'a göndereceği şeylerin irsali çaresini temin maksadı ile 29 Zî'l-hicce (4 Nisan 1250)'de karargâhtan ayrılarak Multân'a hareket etti. 6 Rebi'ül-evvel 648 (8 Haziran 1250)'de oraya

³³ Abdu'l-hayy Hasenî, *Nûzhetü'l-Havâtir ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.106-107; Bazmee Ansari, "Al-Djûzjânî", *EP*, II, s.509.

³⁴ *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXVII; Köprülü, a.g.m, s.232.

³⁵ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.254; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXVII Abdu'l-hayy Hasenî, *Nûzhetü'l-Havâtir ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.107.

³⁶ Köprülü, a.g.m, s.232. Üniversite Kitap Arsivi - https://rantey.org

vararak işlerini tanzim için iki ay kaldıktan sonra, tekrar hükümdarın yanına döndü (22 Cumâde'l-ulâ 648/22 Ağustos 1250)³⁷.

Bir müddet sonra Balaban'ın sayesinde 10 Cumâde'l-ulâ 649 (31 Temmuz 1251)'da, ikinci defa kâdı'l-kudât oldu³⁸. Sultân Nâsirü'd-dîn 650 (1252)'de Uca ve Multân seferine çıktığı esnada, onu teşyi eden Minhâcü'd-dîn, veda esnasında hükümdarın iltifat ve ihsanına mazhar oldu. Lâkin Balaban'ın düşmanları ve bilhassa Hindli İmadü'd-dîn Reyhân, onun aleyhinde türlü tezvirlerde ve iftiralarda bulunarak hükümdarı kandırdılar. 651 Muharrem'inde (Mart-Nisan 1253), Sivalik ve Hansi'deki iktâ'larına gidip orada oturması emredildi ve merkezî idarede bulunan bütün taraftarları azledilerek, muhalifleri iş başına getirildi. Şimdi hükümdarın yanında en çok nüfuz sahibi olan Reyhân idi. Bu şartlar içinde Balaban'ın en yakın adamlarından olan Minhâcü'd-dîn de 27 Receb 651 (22 Eylül 1253)'de azledildi³⁹.

Reyhân'ın kazandığı bu nüfuz, bir kısım Müslümanları ve Türk emirlerini fena hâlde hiddetlendiriyordu. Mütemâdi entrikalar ve propagandalar, Balaban'ın iş başından çekilmesi ile esasen çok zayıflamış olan idare makinesini günden güne daha bozuk bir vaziyete soktu. Her tarafta yüz gösteren anarşiden, Sultânlığın baş şehri olan Dehli de kurtulamadı. Minhâcü'd-dîn, bu anarşi sebebiyle altı ay evinden (visâk) çıkamadığını, Cuma namazları için dahi câmiye gidemediğini kaydediyor⁴⁰.

³⁷ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habibi), II, [Ta'likât], s.255-256; Köprülü, a.g.m, s.232-233.

³⁸ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habibi), II, [Ta'likât], s.256; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXVII-XXVIII; (*Tabakât*, s.200, 248, 210, 214, 215, 271, 294, 296, 401; Abdu'l-hayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.107; Köprülü, a.g.m, s.233.

³⁹ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habibi), II, [Ta'likât], s.256-257; Abdu'l-hayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.107; Bazmee Ansari, "Al-Djüzjâni", *EP*, II, s.509; Aynı yazar, "Cüzcânî Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, VIII, s.99; Köprülü, a.g.m, s.232.

⁴⁰ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habibi), II, [Ta'likât], s.257; Köprülü, a.g.m, s.233.

Sultân Nâsırü'd-dîn, 652 Rebî'ü'l-evvel'inde (Nisan-Mayıs 1254) ona "sadr-ı cihân" lâkabını vermek suretiyle iltifatta bulundu⁴¹ ise de Reyhân'ın ve taraftarlarının tahakkümü altında Dehli'de oturmak Minhâcü'd-dîn'e çok ağır geliyordu. Nihayet Balaban başta olmak üzere birçok nüfuzlu Türk emîrleri birleştiler ve Reyhân'ın tahakkümüne son vermek üzere orduları ile Dehli üzerine yürüdüler⁴². Balaban, 9 Zî'l-hicce 652 (20 Ocak 1255)'de Dehli'ye girdi ve bütün idareyi eline aldı. Minhâcü'd-dîn de Balaban'ın himâyesi sayesinde 7 Rebî'ü'l-evvel 653 (16 Nisan 1255)'te üçüncü defa kâdî'l-kudât oldu⁴³.

Minhâcü'd-dîn, eserini tamamladığı 658 Receb'ine (Haziran-Temmuz 1260) kadar bu vazifede kaldı. Balaban'ın her gün artan nüfuzu, onun mevkiini de sağlamlaştırıyordu. Yalnız kendisi değil, çocukları ve adamları da hükümdarın, Balaban'ın ve bütün devlet ricalinin lütuflarından istifade ediyorlardı. Bu beş yıllık zaman zarfında Moğolların Sind kıtasına hücumlarına karşı Dehli dışında büyük bir ordu hazırlandığı sırada müellifimizin Müslümanları gaza ve cihâda teşvik maksadı ile büyük bir hitabede bulunduğunu (Muharrem

⁴¹ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.257; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXVIII; Abdu'l-hayy Hasenî, *Nûzhetü'l-Havâtir ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.107; Elliot, *The History of India*, II, s.261; C. E. Bosworth, "Menhaj-e Seraj", *Encyclopaedia Iranica*, [http://www.iranicaonline.org/articles/menhaj-seraj#]; Bazmee Ansari, "Al-Djüzjâni", *EP*, II, s.509; Köprülü, a.g.m, s.233.

⁴² "Reyhân'ın teşviki ile mukavemete karar veren Sultân, ordusu ile Balaban'a karşı çıktı ise de Tabarhinda civarındaki karşılaşmada bu ordu daha mağlûbiyete uğramadan bir bozgun şeklinde Hansi'ye doğru ric'at etti. Çünkü Sultân'ın ordusundaki Türk emîrleri, Reyhân hesabına arkadaşları ile bir harbe girmek istemiyorlardı. Nihayet iki taraf emîrleri arasında yapılan bir anlaşma neticesinde vazifesinden azledilen Reyhân, Bedâvûn'a gönderildi. Bu müzakereler esnasında, Reyhân'ın Balaban'a muhalif bir kaç Türk emîri ile birleşerek işi bozmak için bazı hazırlıklarda bulunduğunu, lâkin bunu tatbiki muvaffak olamadığını müellifimiz anlatmakta ve bu anlaşmada kendisinin bir rolü olduğunu ihsas etmektedir." Bkz, Köprülü, a.g.m, s.233.

⁴³ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.257; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXVIII; (Tabakât, s. 216 vd, 220, 297, 301 vd); Abdu'l-hayy Hasenî, *Nûzhetü'l-Havâtir ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, I, s.107; Köprülü, a.g.m, s.233; Şeşen, a.g.e, s.169. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

656/1258) ve bundan iki yıl sonra Hülâgü tarafından gönderilen sefirlerin kabulü münasebetiyle Sultân'ın huzuru ile yapılan büyük ve haşmetli merasim esnasında ona bir kasîde takdim ettiğini biliyoruz⁴⁴. Müellifimizin bundan sonra neler yaptığı, hatta ne zaman öldüğü hakkında ise hiç bir malûmatımız yoktur⁴⁵.

Tabakât-ı Nâsiri

Bir yandan köklü bir ilim geleneğine sahip olan bir ailenin çocuğu olması, diğer yandan ise çocukluğunu saraylarda geçirmesi sebebiyle son derece iyi bir tahsil imkânına sahip olan Minhâcüd-dîn, bu imkânı çok iyi değerlendirmiş ve sadece İslâmî ilimlerde değil, Arap ve bilhassa Acem edebiyatı konusunda da devrinin en önemli âlimleri arasına girmiştir. Onun en önemli eseri, 658 (1260) senesinde tamamladığı *Tabakât-ı Nâsiri*'dir. Müellifin ömrünün sonlarına doğru yazdığı bu eser, güzel ve sağlam üslûbu ve tasvir kudreti bakımından XIII. asır Fars edebiyatı içerisinde mümtaz bir yere sahiptir. Bilhassa Gûrlular⁴⁶ ve Dehli Sultânları hakkında değerli bir kaynak olduğu gibi, Cengiz'in garp seferleri ve Moğol istilâsı hakkında da bir takım muasır şahadetleri ihtiva etmesi bakımından ilk mühim kaynaklardan sayılır⁴⁷.

Tabakât-ı Nâsiri, bir mukaddime ve 23 tabakadan (bölüm) oluşan umumî bir İslam tarihidir. Müellif, mukaddimede bu eseri nasıl ve

⁴⁴ Köprülü, a.g.m, s.233.

⁴⁵ *Tabakât*, (Abdu'l-hayy Habîbî), II, [Ta'likât], s.258-259; *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXIX; Bağdâdlı İsmail Paşa, *Hedîyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, I, s.655; Bazmee Ansari, "Al-Djüzjâni", *EP*, II, s.509; Köprülü, a.g.m, s.233; Şeşen, a.g.e, s.169.

⁴⁶ Barthold, VV, *Moğol İstilasına Kadar Türkistân*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay, Ankara 1990, s.32.

⁴⁷ Köprülü, a.g.m, s.233-234. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ne maksatla yazdığını kısaca anlatmaktadır. Buna göre müellif bir gün mezâlim divanında başkadılık vazifesini gördüğü sırada Gazneliler zamanında yazılmış bir eser eline geçmiştir. Sadece peygamberler tarihi ile Emevî, Abbâsî, Acem ve Gazneli hükümdarlarından bahseden bu eseri tamamlamaya karar vermiş ve bu maksatla Yemen hükümdarlarını, Büveyhîleri, Tâhirîleri, Sâsânîleri, Sâmânîleri, Selçukluları, Şensebanîleri (Gûr, Gazne ve Hind hükümdarlarını), Hârezmşâhları, Eyyûbîleri, Gazne ve Dehli'deki Gûrlu ve Türk Sultânlarını ilave etmek suretiyle eserini kaleme almıştır. 1260 senesinde tamamladığı eserini, Sultân Nâsirü'd-dîn Mahmûd'a takdim etmiş ve bu sebeple *Tabakât-ı Nâsirî* ismini vermiştir.

Eserin muhteviyatı şu şekildedir:

Birinci Tabaka (Enbiyâ): Hz. Âdem'den başlayarak peygamberler tarihi anlatılmıştır. Hz. Muhammed (SAV)'in anlatıldığı bölümden önce onun ataları hakkında bilgi verilmiştir. Bu tabaka, Hz. Muhammed (SAV)'in vefatına kadar gelmektedir.

İkinci Tabaka (Hulefâ-yı Râşidîn): Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den sonra, Hz. Ali'nin oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin ile Abdullah bin Zübeyr ve yine Hz. Ali'nin oğlu Muhammed bin Hanefiyye'den bahsedilmektedir. Bu tabaka, "Aşere-i Mübeşşere" başlığı ile son bulmaktadır.

Üçüncü Tabaka (Beni Ümeyye): Emevîler anlatılmaktadır.

Dördüncü Tabaka (Beni Abbâs): Abbâsîler anlatılmaktadır.

Beşinci Tabaka (Mülûk'ül-Acem ilâ Zuhûr'l-İslâm): Eski Fars hanedanları olan Pişdâdiler, Keyânîler, Aşkânîler ve Sâsânîler aynı ayrı bahisler halinde anlatılmaktadır. Bu tabakada ayrıca Nûşîrvân bin Kubâd'dan Yazdicer'de kadar on iki İrân kisrasının anlatıldığı "Kisralar" başlıklı bir bölüm de mevcuttur.

Altıncı Tabaka (et-Tebâbi'a Mülûk'ül-Yemen): el-Hâris ve Ebrehe'den, İslamiyet'i kabul eden Bâzân'a kadar Tübbâ' ve Yemen melikleri anlatılmaktadır.

Yedinci Tabaka (et-Tâhiriyyûn Mülûk'ül-İslâm fi'l-Acem): Tâhirîler anlatılmaktadır.

Sekizinci Tabaka (es-Saffâriyyûn): Saffârîler anlatılmaktadır.

Dokuzuncu Tabaka (es-Sâmânîyyun): Sâmânîler anlatılmaktadır.

Onuncu Tabaka (Mülûk'ül-Deyâlîme): Deylemliler (Büveyhîler) anlatılmaktadır.

Onbirinci Tabaka (es-Sebüktiginiyye): Gazneliler anlatılmaktadır.

Onikinci Tabaka (es-Selcûkiyye): Selçuklular anlatılmaktadır.

Onüçüncü Tabaka (Mülûk's-Senceriyye): Irak, Azerbaycan, Fars ve Nişâbûr Atabegleri anlatılmaktadır.

Ondördüncü Tabaka (Mülûk-i Nimrûz ve Sicistân): Tâhir bin Muhammed'den Tâcüd-dîn Yinaltegin'e kadar Nîmrûz ve Sicistân'da hüküm süren melikler anlatılmaktadır.

Onbeşinci Tabaka (Mülûk'ül-Kürd): Nûru'd-dîn Zengî'den el-Melikül-Kâmil ve el-Melikû's-Sâlih'e kadar Eyyûbîler anlatılmaktadır.

Onaltıncı Tabaka (el-Hârezmşâhiyye): Hârezmşâhlar anlatılmaktadır.

Onyedinci Tabaka (es-Selâtinüş-Şensâbâniyye ve Mülûk-i Gûr): Gûr hanedanının ortaya çıkışından son Gûr Sultânı Alâ'üd-dîn Muhammed bin Ebû Ali dönemine kadar Gûrlular tarihi anlatılmaktadır.

Onsekizinci Tabaka (es-Selâtinüş-Şensebiyye be-Tohâristân ve Bâmiyân): Gûrluların Bâmiyân ve Tohâristân kolu anlatılmaktadır.

Ondokuzuncu Tabaka (Selâtinül'-Gaznîn mine'l-Şensebâniyye): Seyfûd-dîn Sûrî'den, Kutbu'd-dîn Aybeg-i Mu'izzî'ye kadar Gazne'de hüküm süren Gûr Sultânları anlatılmaktadır.

Yirminci Tabaka (Selâtinül'-Hind mine'l-Mu'izziyye): Hindistân'da hüküm süren Mu'izzî Sultânları (Dehli Sultânlığı) anlatılmaktadır.

Yirmibirinci Tabaka (es-Selâtinü's-Şemsiyye bi'l-Hind): Hindistân'da hüküm süren Şemsî Sultânları, yani Şemsü'd-dîn İltutmuş ve halefleri anlatılmaktadır.

Yirmiikinci Tabaka (el-Mülükü'l-Şemsiyye fi Memâlikü'l-Hind): Şemsî Sultânları devrindeki melikler ve büyük emîr anlatılmaktadır.

Yirmiüçüncü Tabaka (fi Vekâyi'ü'l-İslâm ve Hurûcü'l-Küffâr): Kara Hitay ve Moğol istilası anlatılmaktadır.

Tabakât-ı Nâsırî'yi mahiyeti itibarıyla “müellifin, başka kaynaklardan istifade ederek vücuda getirdiği kendisinden evvelki zamanlara ait kısım” ve “doğrudan doğruya kendisinin şahit olduğu veya başkalarından duyup işittiği muasır zamanlara ait kısım” olmak üzere başlıca iki kısma ayırmak mümkündür⁴⁸. Müellif, kendisinden evvelki zamanlara ait olan birinci kısmı, daha önce yazılmış, bazıları günümüze ulaşmamış başka kaynaklardan istifade ederek kaleme almıştır. Bu kaynaklardan bazıları Ebu Ali Hüseyin bin Ahmed es-Sellâmî'nin adını zikretmediği bir eseri, *Tekmiletül-Letâif*, Ebû'l-Fazl Beyhakî'nin *Târih-i Beyhakî'si*, Ebû Abdullah bin Abdurrahmân eş-Şeybânî'nin *Ahdâsü'z-Zamân*'ı, Ebû Dâvud-i Sicistânî'nin *Sünen*'i, Mukaddesî'nin *el-Bed' ve't-Târih*'i, Utbî'nin *Târih-i Yeminî'si*, Bîrûnî'nin *Kânûnü'l-Mes'ûdî'si*, İmâm Muhammed Ali Ebû'l-Kâsım İmâdî'nin *Târih-i Mücedvelî*, Gazne büyüklerinden birinin Sultân Mu'izzü'd-dîn Muhammed Sâm nâmına yazdığı *Müntehab-ı Târih-i Nâsırî* adlı eser, Fahrü'd-dîn Mübârekşâh'ın Gıyâsü'd-dîn Muhammed Sâm zamanında tamamladığı *Nesebnâme'si*⁴⁹, Ebû'l-Hasan Heysem b. Mu-

⁴⁸ Bkz, Köprülü, a.g.m, s.234.

⁴⁹ Mübârekşâh-i Mervu'r-rûdî'nin neseblere dair bu eseri on üçüncü yüzyıl başlarında yazılmış olup Türklerin dili ve boyları hakkında faydalı bilgiler içermektedir. Bkz, Barthold, *Central Asia*, 1913, 304. <https://rantey.org>

onlar ile daha gençliğinde harp etmiş olan Minhâcü'd-dîn, bu istilânın Afganistan ve şimalî Hindistân'daki safhaları hakkında geniş malûmat sahibi olduğu cihetle, eserinin başka yerlerinde de münasebet düştükçe malûmat vermekten geri durmamıştır. Moğolların âdetleri ve ananeleri hakkında az çok bilgisi olduğu anlaşılan müellifimizin, Cengiz ve haleflerinin mizaç ve tabiatları hakkında verdiği malûmat, umumî çizgileri ile diğer kaynaklardan edindiğimiz fikirlere çok defa yabancı düşmemektedir. Bilhassa Berke ve Hülagü taraflarından Dehli Sultânlarına gönderilen sefaret heyetleri hakkındaki malûmat ile Moğolların Afganistan ve şimalî Hindistân'daki askerî hareketleri hakkındaki tafsilâtı, tarihî bakımdan büyük ehemmiyeti hâizdir⁵⁴.

taylara ait bir kaç sahifeden sonra, umumiyetle Moğol istilâsına aittir. Dinî ananelere şiddetle bağlı bulunan müellifimiz, kıyamete yakın şark tarafından Türklerin zühür edeceği hakkındaki bir takım hadisleri muhtelif kaynaklardan naklettikten sonra, bunların Moğollar olduğunu söylüyor ve Kara Hitayları da bunların habercisi gibi gösteriyor. Cengiz'in zuhuru, Moğol kervanının Otrar'da haksız yere zaptı üzerine çıkan ihtilâf ve harp, Cengiz ordularının Mâverâü'n-nehr ve Horâsân'a hücumları, Celâlü'd-din Hârezmşâh'ın Gazne'ye gelişi, Moğolların Toharistân ve Bâmiyân'a, Gûr memleketlerine hücumları, Cengiz'in ölümü, onun halefleri zamanındaki hâdiseler, Moğolların Gazne ve Lahor'u istilâları, Alamut ve Kuhistân Bâtınilerinin imhası, Bağdâd'ın zaptı, Berke Han'ın Müslümanlığı kabulü gibi vak'alardan oldukça etraflı bir şekilde bahseden müellifimiz, bu hususta en ziyade şifahi rivayetlere dayanmaktadır. Çok defa nerede ve kimden duyduğunu da tasrih ettiği bu rivayetlerden bir kısmı bir masal mahiyetinde olmakla beraber, o devrin psikolojisini göstermesi bakımından faydasız değildir. Lâkin bazı rivayetler, meselâ Muhammed Hârezmşâh'ın şark memleketleri ve Cengiz hakkında malûmat edinmek maksadı ile yolladığı Seyyid Bahâü'd-din'den naklen Tâcû'd-din Câmi'den ve daha bu gibi muteber şahitlerden nakledilen hâdiselerin ehemmiyeti ve doğruluğu, hiç şüphe götürmeyecek bir mahiyettedir. Bu rivayetçilerden birçoğu, söyledikleri vakıaya ya doğrudan doğruya şahit olmuşlar yahut şahit olanlardan nakillerde bulunmuşlardır." Köprülü, a.g.m, s.234.

⁵⁴ "Bu eseri sadece mahalli bir vekayinâme addeden H.A.R. Gibb, tamamıyla aldanmıştır. Bu eserdeki bazı rivayetlerin, Moğol tarihi bakımından çok ehemmiyetli ve itimada lâyık olduğunu söyleyen Barthold (*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul, 1927, s.143) bu mütalâasında çok haklı olduğu gibi, üslubunun selâset ve metâneti ve muhteviyatının ehemmiyeti itibarı ile devrinin edebî şaheseri sayılabileceği hakkında İranlı âlim Abbâs İkbâl'in mütalâası da (*Tarih-i Mufasssal-i İran*, Tahran, 1312, c.484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000) Köprülü, a.g.m, s.235.

İşte bütün bu özelliklerinden dolayı, Minhâcü'd-dîn'in eseri, Hind ve İrân tarihçileri arasında ehemmiyet ve kıymetini daima muhafaza etti. XIV. asır Hind müverrihi Ziyâeddîn Berenî⁵⁵, Dehli Sultânlarına ait *Târih-i Firûzşâhî*'sini ona bir zeyil olarak yazdığı gibi⁵⁶, XV. asırda Hindistân'da yazılan *Târih-i Muhammedî* adlı umûmî İslâm tarihinin me hazları arasında da bu esere tesadûf edilmektedir. Daha sonra *Ravzatu's-Safâ*, *Habibûs-Siyer*, *Devletşâh Tezkiresi*, *Nigâristân-ı Gaffârî* gibi bir takım eserlerde de ondan iktibaslarda bulunduğunu görüyoruz⁵⁷.

Tabakât-ı Nâsiri'nin Hindistân'la ilgili XI. ve XVII-XXIII. bölümleri ilk defa W. Nassau Lees, Hadim Hüseyin ve Abdu'l-hayy Habîbî tarafından Bibliotheca Indica Külliyyatı arasında (Calcutta 1864), Moğollarla ilgili kısmı da *Siyâsetü'l-emsâr fi Tecribeti'l-a'sâr der Târih-i Âl-i Cengiz* adıyla yayınlanmıştır (Bombay 1890). Eserin tamamı ise, geniş notlar ve açıklamalar ilavesiyle iki cilt hâlinde Abdu'l-hayy Habîbî tarafından neşredilmiştir (Kâbil 1342-1343). Batılı araştırmacıların önemle üzerinde durduğu eserin Henry Miers Elliot-John Dow-

⁵⁵ Delhi Sultânları hakkındaki *Târih-i Firûzşâhî* adlı eseriyle tanınan Hintli tarihçidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 684'te (1285) doğduğu kabul edilir. Delhi Sultânları ile iyi ilişkiler içinde bulunan seçkin bir aileden geliyordu. Babası Müeyyidülmülk, Celâleddin Firûz Şah Halacî'nin oğlu Erkli Han'ın nâibi idi. Berenî'nin kendisi de orta yaşlarda saraya intisap etti ve 17 yıl Sultân Muhammed b.Tuğluk'un (1325-1351) nedimliğini ve danışmanlığını yaptı. Delhi Sultânı III. Firûz ŞahTuğluk (1351-1388) zamanında gözden düştü ve saray hayatı sona erdi. Bundan sonra kendini eser yazmaya verdi. el-Cüzcânî'ye *Tabakât-ı Nâsiri*'sine zeyl olarak kaleme aldığı *Târih-i Firûzşâhî*'si, Dehli Sultânı Gıyâseddin Balaban'ın tahta çıkışından (664/1266) III. Firûz Şah'ın saltanatının altıncı yılına (758/1357) kadar olan süre içindeki Delhi Sultânlarından bahseder. Eser, ilk defa 1862'de Seyyid Ahmed Han tarafından Kalkûta'da neşredilmiştir. Daha sonra da birkaç defa tıpkıbasımı yapılmıştır. Eserin bazı kısımları İngilizce'ye de tercüme edilmiştir. Berenî'nin *Fetâvâ-yı Cihândâri* adlı bir telif eseri daha mevcuttur. Ayrıca müellifi meçhul *Ahbâr-ı Bermekiyyân* isimli bir eseri de Arapçadan Farsçaya tercüme etmiştir. Berenî hakkında bkz, Azmi Özcan, "Berenî", *DİA*, V, s.491.

⁵⁶ *Tabakât*, (Raverty), I, s.XXIX.

⁵⁷ Köprülü, a.g.e. s.235-236. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

son tarafından yayınlanan İngilizce özeti⁵⁸ yanında, H. G. Raverty tarafından yapılan tam tercümesi⁵⁹ de mevcuttur⁶⁰. Bazı kaynaklar el-Cûzcânî'nin *Nâsırî-nâme* adlı bir mesnevîsinin de mevcut olduğunu zikretmiş iseler de bu eser zamanımıza intikal etmemiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere *Tabakât-ı Nâsırî*'nin asıl değerli kısmı, müellifin bizzat tanıklık ettiği veya tanıklık edenlerden işiterek yazdığı bölümlerdir. Bununla beraber müellifin, başka kaynaklardan istifade ederek vücuda getirdiği kendisinden evvelki zamanlara ait kısmın da büsbütün kıymetten yoksun olduğu söylenemez. Bu cümleden olmak üzere *Tabakât-ı Nâsırî*'nin tercümeyle konu edilen Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar bahislerinin, her ne kadar muhtasar ve bazen de hatalı bilgiler mevcut olsa da, bir kısmı günümüze ulaşmamış bazı kaynaklardan istifade ile kaleme alınması ve özellikle sadece bu eserde tesadüf edebildiğimiz bazı şifahî rivayetleri aktarması bakımından önemli bilgiler içerdği söylenebilir.

⁵⁸ *The History of India as Told by its Own Historians. The Muhammadan Period*, II, London 1871, s. 259-383

⁵⁹ *Tabakat-ı Nasiri: A general history of the Muhammadan dynasties of Asia, including Hindustan; from A. H. 194 (810 A. D.) to A. H. 658 (1260 A. D.) and the irruption of the infidel Mughals into Islam*, I-II, London 1881.

⁶⁰ C. A. Storey, *Persian Literature*, London 1927, I, s. 683-70.

TERCÜME

GAZNELİLER

Onbirinci Tabaka

es-Sebükteginiyye, el-Yemîniyye el-Mahmûdiyye

[الطبقة الحادية⁶¹ العشر السبكتگینیة الیمینیة المحمودیة نور الله مضجعهما]

Bismillâhi'r-rahmani'r-rahîm

el-Hamdulillâhi'l-mahmûdi biküllî lisân, el-maksûdi biküllî cenân⁶², el-ma'bûdi biküllî mekân el-mescûdi fî külli âvân. Ve's-sala-vati alâ Muhammedi'l-Mustafa el-meb'ûsi fî âhiri'z-zamân sallallahu aleyhi ve alâ ve âlihi ve ashâbihi hayru âl ve ıhvân⁶³.

Gelelim asıl konuya: Bu eserin yazarı olan Müslümanların dâ'isi Minhâc-i Sirâc-i Cûzcânî der ki: Nâsirü'd-dîn Sebüktegin ve Sultân Yemînü'd-devle Nizâmü'd-dîn Ebû Kâsım Mahmûd-i Gâzî (Allah delillerini aydınlatsın) hânedânının melikleri ve Sultânlarının bahsi, onların ahvâl ve neseblerinin beyânı, adalet ve düzenlemelerinin iz ve tesirleri, onların saltanatları döneminde meydana gelen hâdiseler, devletlerinin değişmesi (inkılâb) ve o hânedânın meliklerinin kuvvet ve servetlerinin yüceliğinin konu edildiği bu eser, onların ilki olan Se-

⁶¹ (مط)'de (الحادی) [Nâşirin notu]

⁶² (اصل)'da (حنان), (مط)'de (جنان) [Nâşirin notu]

⁶³ (اصل)'da (اخفران) [Nâşirin notu]

büktegin'den, o hânedânın sonuncusu olan Hüsrevmelik döneminin nihâyetine kadar önemli hâdiseleri anlatmak ve özetlemek suretiyle kaleme alınmıştır. Bu emîr ve meliklerin hayat hikâyeleri (tabakât), onların soyları (ensâb)⁶⁴ ve lakablarıyla (elkâb) aydınlanmıştır⁶⁵. Bu târihin sayfaları, o İslâm meliklerinin ahvâline ve şerefli isimlerine (Allah delillerini aydınlatsın) müşerref ve mükerrem olsun.

İmâm Ebû'l-Fazl el-Hüseyin⁶⁶-i Beyhakî⁶⁷ (Allah'ın rahmeti

⁶⁴ (اصل) 'da (انصاب) [Nâşirin notu]

⁶⁵ Ensâb, Arap literatüründe kabilelerin soyunu inceleyen ilim dalı, tabakât ise İslâm telif geleneğinde sahasında tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini konu edinen yazım türüdür. Her iki edebî-tarihî telif türünde de birçok eser kaleme alınmış olup, bu eserler İslâm tarihçiliği bakımından son derece önemlidir.

⁶⁶ (اصل) 'da (ابوالحسن) [Nâşirin notu]

⁶⁷ *Târih-i Beyhaki* adlı eseriyle tanınan Gazneliler devri tarihçisi ve devlet adamı Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 470/1077), Horâsân'da bugün Sebzevâr denilen Beyhak bölgesinin Hârisâbâd köyünde doğdu. İlköğrenimini doğduğu köyde tamamladıktan sonra Nişâbur'a gitti. Burada çok iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılan Beyhakî daha sonra gittiği Gazne sarayında Divânü'r-resâil'e kâtip olarak alındı (1021) ve divan başkanı Ebû Nasr-i Meşkân'ın yardımcılığına getirildi. Her bakımdan takdir ettiği ve kendisini taklide çalıştığı Ebû Nasr-i Meşkân'ın hizmetinde on dokuz yıl çalıştı. Komşu devletlere yazılan birçok resmî mektup onun kaleminden çıkmıştır. 1034'te Sultân Mes'ûd'un Gürgân ve Mâzenderan seferine katıldı. Ebû Nasr-i Meşkân'ın ölümü üzerine yerine Beyhakî'den daha yaşlı ve tecrübeli olan Ebû Sehl-i Zevzenî getirildi (1039). Huysuz ve liyakatsiz bir idareci olan Zevzenî ile anlaşamayan Beyhakî görevinden ayrılmak istediye de Sultân Mes'ûd kabul etmedi. Kısa bir zaman sonra Sultân Mes'ûd'la birlikte Dandanakan Savaşı'na (23 Mayıs 1040) katıldı ve Gazneli ordusunun yenilgisi ile biten bu savaşta bir ara Merv civarında esir düşmekten güçlüklerle kurtulabildi. Sultân Mes'ûd'un ölümünden (1041) sonra Ebû Sehl-i Zevzenî ile daha kaç yıl çalıştığı ve Abdürreşid'e (1049-1052) gelinceye kadarki Gazneli Sultânlarının ona nasıl davrandıkları bilinmemektedir. Abdürreşid'in tahta çıkışından hemen sonra Divânü'r-resâil başkanlığına tayin edildi. Ancak çok geçmeden saray entrikalarına adı karıştığından muhaliflerinin de kışkırtmasıyla tutuklandı, bütün servetine el kondu ve hapsedildi. Bir müddet sonra Tuğrul Berâr adlı bir köle isyan ederek Sultân Abdürreşid'i öldürdü (1053). Kısa bir süre sonra Tuğrul'un da öldürülmesiyle Gazneli tahtına Ferruhzâd (1053-1059) geçti. <http://www.beyhak.org>

üzerine olsun), *Târih-i Nâsiri*'de Sultân-ı Sa'îd Mahmûd'dan (Allah zenginliğine güzellik katsın) şöyle rivâyet eder: Emîr Sebüktegin, babasından işitmiş ki: Sebüktegin'in babasına Karabeckem (قرا بجکم)⁶⁸ derlerdi. [Onun adı Cûk (جوق) idi⁶⁹. Gajgâv'a (غزگاو)⁷⁰ Türkçede Beckem (بجکم) derlerdi]⁷¹. Karabeckem'in manası siyah öküzdür (siyah gajkâv)⁷². Türkistân'da her yerde onun adını duyanlar önünden kaçarlardı. [225]

devrinde görev alıp almadığına dair bilgi vermemekle birlikte Ebû'l-Hasan el-Beyhâkî onun Ferruhzâd'a kâtiplik yaptığını ve ölümünden sonra saraydan ayrılarak zamanını eser yazmakla geçirdiğini söyler. *Abbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*'de ise Ferruhzâd devrinde Tirmiz Kalesi'nde kütvâl olduğu ve Gazneliler'le Selçuklular arasındaki anlaşmazlıklara son vermek üzere hazırlanan antlaşma metnini de onun kaleme aldığı kaydedilmektedir. Onun en önemli eseri *Târih-i Beyhâkî*'sidir. Otuz cilt olduğu rivayet edilen bu büyük eserden günümüze sadece 421-432 (1030-1041) yılları arasındaki olayları anlatan bölüm kalmıştır. Bunun dışında inşâ sanatına dair Zînetü'l-küttâb ve bugün mevcut olmayan *Makâmât-ı Mahmûdi* adlı iki eseri daha mevcuttur. *Makâmât-ı Ebû Nasr-ı Müşkân* olarak da bilinen *Makâmât-ı Mahmûdi*'de Divânü'r-resâil'de görevli iken üstadı Ebû Nasr-ı Müşkân'dan Gazneliler ve Sultân Mahmûd hakkında duyduklarını anlatır." Tahsin Yazıcı, "Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî", *DİA*, VI, s.63-64.

⁶⁸ Raverty'de "Kara Bahkam" (I, s.68). Kaşgarlı'nın verdiği bilgiye göre "beçkem", savaş sırasında savaşçıların ayırt edilmesini sağlayan ipekten ya da dağ sığırı kuyruğundan yapılan bir tür simgedir. Oğuzlar buna "berçem/beçkem" der. "Er beçkemlendi" ise adam savaş günü beçkemini/alâmetini takarak kendini belli etti" anlamına gelir. Bkz, Kaşgarlı Mahmûd, *Divânü Lügâti't-Türk*, Kabalcı 2005, s.179. Beckem hakkında ayrıca bkz, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, [Ta'likât], s.390.

⁶⁹ Raverty'de "Hûk" (I, s.68)

⁷⁰ (اصل)'da (غزگاو), (مط)'de (غوغا), Raverty'de "Ghar-ghâû" (I, s.68). "Gajgâv" kelimesinin farklı nüshalardaki şekilleri, okunuşları ve anlamı hakkında bkz, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, [Ta'likât], s.318-320.

⁷¹ Parantez içindeki kelimeler (اصل)'da yoktur, matbudan alınmıştır. Raverty'de "Bah-kam" (I, s.68)

⁷² Raverty'de "Gajgâv" (I, s.68) <https://rantey.org>

İmâm Muhammed Ali Ebû'l-Kâsım İmâdî⁷³ (عمادى)⁷⁴, *Târih-i Mücedvel*'de⁷⁵ onun cesaret ve kahramanlığından şöyle bahsetmiştir: "Emîr Sebüktegin, Yezdcerd-i Şehriyâr'ın çocuklarından idi. Yezdcerd, bilâd-ı Merv'de bir değirmende öldüğü zaman, hilâfet makamında

⁷³ "İran edebiyatının ilk tezkirelerinden birini yazan Avfi dışında bütün tezkire yazarları İmâdî'den İmâdî-i Şehriyârî olarak söz etmişlerdir. Ancak Avfi de dâhil tezkire müelliflerinin hiçbiri onun adını vermemiştir. Mahlası veya nisbesi olan İmâdî'nin, 515'te (1121) Mâzenderan'ın bir bölümünü ele geçiren İmâdüddele Ferâmerz'in adıyla ilgili olduğu, bu hükümdar hakkında yazdığı bir kaside ve mersiye-den anlaşılmaktadır. Lutf Ali Beg Âzer, İmâdî'nin Rey civarında Şehriyâr kasabasından olması sebebiyle Şehriyârî nisbesini aldığını söyler (Âteşkede, s. 118, 220, 229). Ancak küçük bir bölgeyi elinde bulunduran hükümdarlara o dönemlerde "şehriyâr" denildiği için Şehriyârî nisbesini bu unvan dolayısıyla da almış olabilir. 489'da (1096) ölen Melik Argun b. Alparslan için kaside yazdığına bakılarak bu tarihten yirmi yıl kadar önce (469/1076) doğduğu söylenebilir. Bir süre Gazneliler'den III. Mes'ûd'un ordusunda çalışan İmâdî, bu hükümdarın ölümünden (508/1114) sonra Mâzenderan'da Bâvendiler'den İmâdüddele Ferâmerz'in sarayına intisap etti. Onun vefatının (530/1135) ardından Irak'a giderek I. Tuğrul b. Muhammed'in hizmetine girdi. Bazı kaynaklarda II. Tuğrul (1177-1194) için de kasideler yazdığı kaydedilmekteyse de bu bilgi doğru değildir. İmâdî'nin vefat tarihi de ihtilâfıdır. Bunun için verilen 530 (1136) ve 550 (1155) yıllarından ikincisi gerçeğe daha yakın görünmektedir. Seyyid Hasan Gaznevî, Edib Sâbir, Felekî-yi Şirvânî, Kavâmî-yi Râzî, Sa'deddin Es'ad b. Şihâb-ı Buhârî, Mecdüddin b. Adnân, Yûsuf b. Nâsır el-Kâtib gibi çağdaşı şairler İmâdî'nin şiirlerini örnek almışlar, tezkire yazarları kendisinden övgüyle söz etmişlerdir. Melik Argun b. Alparslan, Melik Togan b. Alparslan, İmâdû'd-devle Ferâmerz, Tuğrul b. Muhammed, Tuğrul'un başveziri Kıvâmüddin Ebû'l-Kâsım, Ebû Mansûr el-Abbâdî ve Abdurrahman Tuğayûrek gibi devlet adamları onun övdüğü ve himayelerini gördüğü kişiler arasında zikredilebilir. İmâdî'nin 4000 beyit ihtiva ettiği belirtilen divanındaki şiirlerinin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Elde bulunan divanın dört nüshasından üçü British Museum'da, biri de Aligarh Üniversitesi yazmalar bölümündedir. En çok şiir ihtiva eden British Museum'daki nüshasında 1734 beyit bulunmaktadır." Mürsel Öztürk, "İmâdî-i Gaznevî", *DİA*, XXII, 171-172. İmâdî hakkında ayrıca bkz, *Tabakât-ı Nâsırı*, II, [Ta'likât], s.279-281.

⁷⁴ (مط)'de (حمادى) [Nâşirin notu]

⁷⁵ Raverty'de "*Târih-i Mecdûl*" (I, s.69). Kendi ifadesine göre ifadesine göre müellif, *Târih-i Mücedvel*'i Dîvân-ı Mezâlim'de vazifeli olduğu esnada görmüş ve *Tabakât*'ı yazmaya bu eseri gördükten sonra karar vermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla *Târih-i Mücedvel*, peygamber, Arap ve Acem meliklerinin tarihinin cedvel şeklinde derlendiği bir eser olup Gazneliler döneminde kaleme alınmıştır. Bugün mevcut olmayan eserin mahiyeti tam anlamıyla malum olmadığı gibi yazarı hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Geniş bilgi için bkz, *Tabakât-ı Nâsırı*, II, [Ta'likât], s.275-279. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Emîrû'l-mü'minîn Osmân (Allah ondan razı olsun) bulunuyordu.

Yezcerd'in adamları (etbâ' ve ve eşyası) Türkistân'a kaçtılar. Türklerle akrabalık kurdular. İki üç batın (بطن)⁷⁶ geçince Türk oldular. Onların kasırları o diyârda hala durmaktadır (بر جایست)⁷⁷. Onların nesebi ve soyu (ki pâdişâh-ı âlemin nazarında böyle rivâyet edilmişti) bu minval üzerine idi: Emîr Sebüktegin (bin Cûk) Karabeckem bin Kara Arslan (قرا ارسلان) bin Kara Melet (قرا ملت) bin Kara Yağmân (قرا یغمان)⁷⁸ bin Fîrûz bin Yezcerd bin Şehriyâr el-Fars-i [Melikü'l-Acem]. Doğruyu en iyi Allah bilir⁷⁹.

Birincisi

el-Emîrû'l-Gâzi en-Nâsır Li-dinillâh Sebüktegin

İmâm Ebû'l-Fazl-i Beyhakî rivâyet eder ki: Nasr-i Hâcî, tüccâr (bâzârgân) bir adamdı. Abdu'l-melik-i Nüh-i Sâ mânî'nin⁸⁰ emîrliği

⁷⁶ (بط) 'de (بنی دو سه بگذشت) [Nâşirin notu]

⁷⁷ (بط) 'de (بر قرار است) [Nâşirin notu]

⁷⁸ (بط) 'de (قرانعمان) [Nâşirin notu]

⁷⁹ Raverty'de "...Kara- Na'mân bin Firûz-i Bam-sincân ya da Barsincân..." (s.70). Düvel-i İslâmiyye'de, "Sebüktegin bin Cûki bin Kara Arslan bin Kara Alp bin Kara Na'man/Kara Nu'mân bin Mârsicân bin Firûz bin Yezdcerd" şeklindedir. [Nâşirin notu]

⁸⁰ Sâ mânî hükümdarı Abdu'l-melik b. Nüh b. Nasr (954-961). Babası Nüh b. Nasr'ın ölümünden sonra on yaşında iken tahta geçmiştir. Abdu'l-melik'in dönemi Sâ mânî emir ve kumandanlarının devlet yönetimindeki nüfuzunun arttığı, devlet siyasetinin bu ümerâ ve erkân-ı devlet arasındaki çatışmalarla şekillendiği bir dönem idi. Abdu'l-melik yedi buçuk sene pâdişâhlık yaptı ve 961 senesinde meydânda ata bindiği/at sürdüğü sırada düşerek öldü. Geniş bilgi için bkz, en-Narşahî (Ebû Bekir Muhammed İbn Cafer Narşahî), *Târih-i Buhârâ*, (Tercüme Notlar: Erkan Göksu), TTK Yay, Ankara 2013, s.145-146; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, (Türkçe terc, Ahmet Ağırakça) İstanbul 1989, s.462); Gerdîzî (Ebû Sa'îd Abdu'l-hayy b. Dahhâk b. Mahmûd), *Târih-i Gerdîzî*, (Tashih ve Mukâbele: Abdu'l-hayy Habîbî), Tahran 1363, s.354; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, [el-Mektebetü's-Şâmîle], III, s.202; Mirhând (Muhammed Hândşâh b. Mahmûd), *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, IV, (Tashih ve tahsiye: Cemşid Kırımlı, Tahran 1385), IV, s.2842; Abdu'l-melik bin Nüh dö-

döneminde Sebüktegin'i satın alıp Buhârâ'ya götürdü. Onun alnında (بر ناصيه)⁸¹ zekâ ve yiğitlik işaretleri görününce onu Emîr-i Hâcib⁸² Alptegin'e⁸³ sattı⁸⁴. Alptegin'in yanında Toharistân'a⁸⁵ gitti. Bir müd-

nemi hakkında bkz, İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, VIII, s.438, 441-442, 459); Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, (Neşr. Abdu'l-Hüseyn Nevâ'i), Tahran 1362, s.381; Mîrhând, IV, s.2841-2842; Barthold, *Türkistân*, s.268-269; Aynı yazar, "Abdu'l-melik", *İA*, I, s.97.; Abdülkerim Özaydın, "Abdu'l-melik b. Nûh b. Nasr", *DİA*, I, s.271-272; Tülay Yürekli, *Sâmâniler*, AÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s.104-106; Aydın Usta, *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâmâniler Devleti (874/1005)*, İstanbul 2007, s.193-203.

⁸¹ (مط)'de (در ناصيه) [Nâşirin notu]

⁸² (اصل)'da: (امير حاجي) [Nâşirin notu]

⁸³ Gazneliler Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Alptegin (ö.352/963), Sâmânî emiri Ahmed b. İsmail tarafından satın alınan Türk kökenli bir gulâmdır. Gulâm sistemini başarıyla uyguladığı bilinen Sâmâniler döneminde iyi bir eğitim almış ve kısa sürede temayüz ederek önemli görevlere yükselmiştir. Zamanla Sâmânî tahtında meydana gelen hükümdar değişikliklerine müdahale edebilecek derecede etkin bir güce ulaşmıştır. Ancak bu durum fazla sürmemiştir. Merkezî otorite ile yaşadığı çatışma neticesinde Sâmânî hizmetinden ayrılmak zorunda kalarak Gazne'ye gitmiş ve burayı fethederek Gazneliler Devleti'nin temelini atmıştır. Alptegin'in köle pazarında başlayan hikâyesi, kurulduğu coğrafyada günümüze kadar etkisi silinmeyen bir devletin, Gazneliler Devleti'nin kurucusu olarak son bulmuştur. Alptegin hakkında toplu bilgi için bkz, W. Barthold, "Alptegin", *İA*, I, s.386.; Erdoğan Mercil, "Alptegin", *DİA*, II, s.526. Alptegin hakkında ayrıca bkz, Erkan Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları Der gisi (TDAD)*, 191 (Mart-Nisan 2011), s. 97-116.

⁸⁴ Sebüktegin, Alptegin'in gulâmlarından olup, kısa zamanda liyakat ve sadakati sayesinde temayüz etmiş ve daha sonra Alptegin'in kızıyla evlenmiştir. Alptegin'in ölümünden sonra Gazne tahtına oğlu Ebû İshak İbrahim, onun ardından Alptegin'in gulâmlarından Bilgetegin, Böritegin ve nihayet Sebüktegin geçmiş ve Gazneliler hânedânı onun neslinden devam etmiştir. Bu bakımdan Gazneliler Devleti'nin kurucusu Alptegin olmakla beraber hânedânın asıl müessisi Sebüktegin'dir.

⁸⁵ "Ceyhûn nehrinin yukarı havzasında tarihi bölgedir. Kaynaklarda Tokaristan, Tuharistan, Tohayristan, Tu-ho-lo gibi farklı şekillerde geçen bölge, ismini Tohar adı verilen bir kavimden almıştır. Tohariler, Eskiçağ'larda Greko-Baktrian İmparatorluğu'nu yıkan kabileler arasında zikredilmiştir. Dar anlamda Toharistân sınırlarını en doğru biçimde X. yüzyıl İslâm coğrafyacılarından İstahrî verir. Buna göre Toharistân, Belh'in doğusunda ve Bedeşşân'ın batısında, Ceyhûn'un (Âmûderyâ) güneyinde, Hindukuş dağlarının kuzeyinde yer alan bölgedir. İslâm döneminde Toharistân, geniş mânada Ceyhûn'un yukarı mecrasının sağında ve solunda bulunan, Belh'e bağlı olan bütün dağlık bölgeleri kapsıyordu. Eski kaynaklarda Toharistân Yukarı Toharistân ve Aşağı Toharistân olarak bölgeye ayrılıyor-

det sonra Tohâristân eyâleti ona havâle edildi. Ondan sonra Horâsân eyâleti Alptegin'e havâle olunduğunda⁸⁶, Sebüktegin onun hizmetinde idi. Alptegin, zamanın hâdiselerinden sonra⁸⁷ Gaznîn (Gazne)'ye git-

du. Yukarı Tohâristân, Belh'in doğusu ile Ceyhûn nehrinin güneyinde idi. Aşağı Tohâristân, Yukarı Tohâristân'dan daha doğuda ve Ceyhûn nehrinin batısında yer alıyordu. İstahri'ye göre Tohâristân'ın şehirleri şunlardı: Simincân, Hulm, Bağlân, Seklekend, Vervâlîz, Arman, Revan, Tâlekân, Sekîmşet, Rûb, Saray, Âsam, Enderâb, Mezr, Kâh. X. yüzyıl müelliflerinden Kudâme b. Ca'fer'e göre Merv'den ayrılan iki büyük yoldan birincisi Şâş'a ve Türk ülkelerine giderken ikincisi Tohâristân'a doğru uzanıyordu..." Hüseyin Salman, "Tohâristân", *DİA*, XLI, s.214-215.

⁸⁶ Alptegin Horâsân sipehsâlârlığına 20 Zî'l-hicce 349/10 Şubat 961'de tayin edildi. Bkz, Gerdizî, s.354.; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989, s.2; C. E. Bosworth, "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia*, Volume: IV, Part: I, (*The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century*), (Eds. M. S. Asimov and C. E. Bosworth), Unesco 1996, s.95-96; Aynı yazar, C. E. Bosworth, "The Early Ghaznavids", *The Cambridge History of Iran, IV, (From the Arab Invasion to the Saljuqs)*, (Edited by R. N. Frye), Cambridge University Press, 1975, s.164-165; Yürekli, a.g.t, s.105-106.; Usta, a.g.e, s.201-202.

⁸⁷ Alptegin'in ikbâli, özellikle Sâ mânî hükümdarı Nûh b. Nasr'ın ölümünden sonra on yaşında iken tahta oturan oğlu Abdu'l-melik b. Nûh b. Nasr (954-961) döneminde parlamıştır. Bu dönemde devletin en güçlü emiri hâline gelen Alptegin'in durumu, Abdu'l-melik'in ölümünden sonra (Şevval 350/23 Kasım 961) değişmiştir. Abdu'l-melik'ten sonra onun oğlu Nasr'ın yanında yeralan Alptegin, Nasr'ın kısa süreli hükümdarlığından sonra Abdu'l-melik'in kardeşi Mansûr'un tahta geçmesiyle sıkıntılı bir döneme girmiştir. Zira yeni Sultân, kendisine karşı Nasr'ı destekleyen Alptegin'i ortadan kaldırmak istemiştir. Bunun üzerine Alptegin, kendisine bağlı küçük bir grupla Sâ mânî ülkesinden Gazne'ye yönelmiştir. Alptegin ile Mansûr b. Nûh arasında yaşanan hâdiseler hakkında bkz, Nizâmü'l-mülk, *Siyâset-nâme*, (Türkçe terc, Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982, s.138-146); Mîrhând, IV, s.2843-2844; Gerdizî, s.356; en-Narşahî, s.146-149; İbnü'l Esir, (Türkçe terc, VIII, s.469); Gerdizî, s.354; Barthold, *Türkistân*, s.269; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.4-5.; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Caliphate (994-1040)*, New Delhi 1992, s.37; C. E. Bosworth, "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia*, IV, (*The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century*), (Eds. M. S. Asimov and C. E. Bosworth), Unesco 1996, s.96; B. Spuler, "Ghaznavids", *EP*, II, Leiden:Brill, 1991, s.1050; M. Longworth Dames, "Gazne", *İA*, IV, s.741-742; Enver Konukçu, "Gazne", *DİA*, XIII, s.479-480; Erdoğan Merçil, "Sâ mânîler Devletinde Türklerin Rolü", *İÜ Tarih Dergisi*, (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra), Sayı:35, (1994), s.261; Yürekli, a.g.t, s.97-99; Usta, a.g.e, s.207-208; Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", s.97-113.

ti ve Zâvülistân⁸⁸ memleketlerini fethetti. Gazne'yi, Emîr Enûk (امير انوک)'ün elinden aldı⁸⁹.

Emîr Alptegin, sekiz sene sonra Hakk'ın rahmetine kavuştu⁹⁰. Onun oğlu İshâk, babasının yerine oturdu. [226] Enûk ile savaştı ve yenildi. Onlara yardım etmesi için Mansûr-i Nûh'un yanına Buhârâ'ya gitti. Sonra tekrar geri döndü ve Gazne'yi ele geçirdi. Bir sene sonra İshâk öldü⁹¹.

Türklerin önderi olan Bilge (Melgâ) Tegin'i emîrliğe oturtular. O, âdil, takva sahibi ve savaşçılıkta meşhur bir adam idi. On sene⁹² emîrlik yaptıktan sonra öldü. Emîr Sebüktegin onun yanında idi. Bilge (Melgâ) Tegin'den sonra emârete Emîr Bôri (Perî/Pöri) oturdu. O çok zalim bir adamdı. Bu yüzden halktan bir topluluk, Gazne'den Ebû

⁸⁸ Zâbülistân da denir. Şehname'de Rüstem'in ülkesi olarak zikredilen Zâbülistân, Doğu Afganistan'da Gazne'nin de içinde bulunduğu bölgedir. Sultân Gazneli Mahmûd'un annesi, Zâbüllü asil bir ailenin kızıydı. Bu yüzden ona Mahmûd-i Zâbüli de denirdi. *Nüzhetü'l-Kulûb*'a göre iklimi sıcak, meyvesi bol, av yerleri ve otlakları çok bir yerdir. Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, (İng terc. *Nuzhat al-Qulûb*, Translated By G. Le Strange), E. J. W. Gibb Memorial Series: XXIII, Luzac & Co, London 1919; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut 1397/1977, III, s.125; İbn Hurdâbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Türkçe terc. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev: Murat Ağarı), İstanbul 2008, s.41, 45.

⁸⁹ Gazne, o sırada Levik hanedanından Ebû Bekr-i Levik'in hâkimiyeti altındaydı. Gazne hâkimi Ebû Bekr Levik'in Hindû olması muhtemeldir. Ancak bu isim Türkçe "Enûk" (hayvan yavrusu, arslan, sırtlan, kurt, köpek yavrusu) anlamında da okunmuş ve onun Türk olabileceği ihtimali de ileri sürülmüştür. Alptegin, dört ay süren muhâsaradan sonra Gazne'yi ele geçirdi (13 Zilhicce 351/12 Ocak 963) ve böylece Gazneliler Devleti'nin temellerini atmış oldu. Ebû Bekr Levik, Gazne'yi kaybettikten sonra Kâbul-şâhların yanına sığındı. Bkz, Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.4; Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", s.106-112.)

⁹⁰ Birçok kaynak, Alptegin'in Gazne tahtını ele geçirmesinin üzerinden bir yıl geçmeden 20 Şaban 352/13 Eylül 963 tarihinde öldüğünü kaydeder. Bkz, Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.5; C. E. Bosworth, "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia*, IV, s.96; W. Barthold, "Alptegin", *IA*, I, s.386.; Erdoğan Merçil, "Alptegin", *DİA*, II, s.526; Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", s.113.

⁹¹ İshâk'ın ölüm tarihi 355/966 senesidir. Raverty, I, s.72 n.

⁹² (ط) de iki sene, Bizzard, *Kitap Arşivi* [https://www.kitaparsivi.org]

Ali-yi Enûk'un nezdine bir mektup yazdılar ve onu çağırdılar. Ebû Ali-yi Enûk, Kâbul Şâh'ın oğlunu yardıma gönderdi. Çarh (چرخ)⁹³ sınırında karşılaştılar. Emîr Sebüktegin, beş yüz Türk ile onlara taarruz etti (حمله برد)⁹⁴ ve onları yendi. Birçok insan öldürdü, birçok esir aldı ve ayrıca iki fil⁹⁵ yakalayıp Gazne'ye getirdi.

Sebüktegin'in böyle bir galibiyet elde etmesi üzerine [Böri-tegin'in] zulmünden bıkan herkes, bir araya gelip anlaşarak Emîr Sebüktegin'i Gazne emîrliğine oturttular. Üç yüz altmış altı senesi Şabanının yirmi yedisinde⁹⁶ (20 Nisan 977) Cuma günü kale üzerinden kırmızı (la'l) renkli çetr ve sancaklar ('alem) yükseldi. Emâret ve pâdişâhlık ona verildi⁹⁷. Gazne'den etrafa ordu yürüttü. Sonra Zemîn-Dâver (زمین داور)⁹⁸, Zemîn-Kusdâr (زمین قصدار)⁹⁹, Bâmiyân¹⁰⁰,

⁹³ Çarh, Kâbil'in güneyinde Gazne Kâbil arasında Logar Nehri kıyısında bir yerleşim merkezidir. Bkz, Raverty, I, s.73 n.

⁹⁴ (مط)'de (بر ايشان زد) [Nâşirin notu]

⁹⁵ (مط) ve Raverty tercümesinde on fil. [Nâşirin notu]

⁹⁶ (اصل)'da Şabanın yedisinde. Raverty ve (مط)'de metindeki gibidir.

⁹⁷ (اصل)'da (و آن امارت و پادشاهی بود برو قرار گرفت) [Nâşirin notu]

⁹⁸ Gür ve Sicistân arasındaki geniş bir vilayettir. Hudûdu'l-Âlem'de Gür ve Büst arasında hududa refah içerisinde bir bölge olarak tarif edilmektedir. Daha dar manada bir tarif yapılırsa Afganistan'da Gür ve Zâbülistân'ın cenubunda ve Büst şehrinin şimalinde kalan bölgedir. Helمند Nehri'nin Hindukuş dağlarından aşağı Büst'e aktığı geniş vadiye Arap coğrafyacılar tarafından Zemîn-Dâver denmiştir... Geniş bilgi için bkz, Erdoğan Merçil, "Zemîn-Dâver", *İA*, VIII, İstanbul 1978, s.516-518; Ayrıca bkz, *Hudûdu'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev: Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul 2008, s.66; Yâkût el-Hamevî, II, s.434.

⁹⁹ Kusdâr (Kuzdâr), bugünkü Pakistan'ın Belucistan eyaletinde Kalat'ın 85 mil güneyinde bir şehirdir. Sebüktegin tarafından 977-978 tarihinde ele geçirilmiş, bunun üzerine bölge hâkimi tâbiyet şart ve mükellefiyetlerini yerine getirmeyi kabul etmiştir. Ancak bölge hâkimi Sultân Mahmûd döneminde itaatsizlik göstermiş, bunun üzerine Aralık 1011 tarihinde şehir kuşatılarak bir kez daha Gazneli hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Kusdâr ve fethi hakkında bkz, Yâkût el-Hamevî, IV, s.353; el-Utbî, *Kitâb-ı Yamîni*, (Trans. James Reynolds), London 1958, s.32-33, Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Gazneliler Bahsi)*, II/4, (Neşr. Ahmed Ateş), TTK Yay, Ankara 1999, s.10-11; İbnü'l-Esir, Türkçe Terc, IX, s.183.

¹⁰⁰ "Hindukuş'un güneyinde bir şehir. Alsiptidaktos'n/hasley.org hattının şimalin-

Tohâristân'ın tamamı ve Gûr'u¹⁰¹ ele geçirdi. Hind tarafından Cay-pâl'i (جبال)¹⁰² filler ve çok büyük bir ordu (haşem) ile mağlup etti. Kâşgar Hânı (کاشغر)¹⁰³ Buğra'yı Sâ mânî hânedânından uzaklaştırdı ve Belh'e geldi. Buhârâ Emîri'ni tekrar tahta oturttu.

Onun zamanında büyük işler meydana geldi. Horâsân'da Bâtıniyye¹⁰⁴ fesâdının kökünü kazıdı. Üç yüz seksen dört senesi Şevvâl'inde (Kasım-Aralık 994) Horâsân Sipehsâlârlığını Emîr Mahmûd'a verdi-

de, Âmûderyâ ve İndus havzaları arasında, en önemli münakale yollarından birinin geçtiği bir vadiye ve deniz seviyesinden 2545 m yüksekte kâindir. Bu vaziyet Bâmiyân'ın ticarî merkez olmak bakımından ehemmiyetini izah eder. Bundan başka şehir, Ortaçağ'da müstahkem bir mevki idi...." Geniş bilgi için bkz, W. Barthold, "Bâmiyân", *IA*, II, s.296-298; Ayrıca bkz, *Hudûdül-Âlem*, s.66; İbn Hurdâdbih, s.43, 45; Yâkût el-Hamevî, I, s.330.

¹⁰¹ Herât'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Garcistan'ın güneyi, Cûzcân, Ferahrûd, Herîrûd ve Murgâb nehirlerinin yöresindeki topraklara Gûr denilirdi. Gürlular veya Şansabâniler olarak bilinen ise 1000-1215 yılları arasında Horâsân, Afganistan ve Kuzey Hindistân'da hüküm süren bir İslâm hanedanıdır. Gazneli hâkimiyeti sırasında küçük bir kabilenin reisi olan Şensebânî'nin emirleri önce Gûr toprakları üzerinde siyasî hâkimiyetlerini kurdular, daha sonra nüfuz sahalarını giderek genişlettiler ve nihayet XII. yüzyılda büyük bir güce sahip oldular. Geniş bilgi için bkz, İqtidar Hussain Sıddîqui, "Gürlular", *DİA*, XIV, s.207-211; M. Longworth Dames, "Gûr", *IA*, IV, s.825; C.E. Bosworth, "The Early Islamic History of Ghor", *Central Asiatic Journal*, 6, (1961), s. 116-33; Aynı yazar, "Ghurids", *EP*, II, Brill 1991, s.1099-1104

¹⁰² "Caypâl, 850-1026 yılları arasında bugünkü Afganistan ve Pakistan'ın bir kısım toprakları üzerinde hüküm süren Hinduşâhiler hânedânına mensup bir race'dir... Sebük Tegin, İslâmiyet'in Kuzey Hindistan'a girmesine engel oluşturduklarına inandığı Hinduşâhiler'e karşı akınlara başladı. Bu sırada Hinduşâhî tahtında Caypal bulunuyordu. Caypal fillerle takviye edilmiş kuvvetli ordusuyla onun karşısına çıktı. Ancak Gurek mevkiinde yapılan savaşta mağlûp oldu ve barış istemek zorunda kaldı (986). Sebük Tegin 1 milyon dirhem, elli fil ve sınır bölgesindeki bazı kaleler kendisine verilmek şartıyla bu isteği kabul etti. Fakat Caypal, Gazneli kuvvetleri çekilir çekilmez antlaşmayı bozdu. Sebük Tegin'in yeni bir Hint seferi düzenlemesi üzerine diğer racalarla ittifak kurarak büyük bir ordu hazırladıysa da yine yenildi ve Lâmgân ile Peşâver arasındaki bütün topraklarını kaybetti." Enver Konukçu, "Hinduşâhiler", *DİA*, XVIII, s.117.

¹⁰³ (کاشغر) [Nâşirin notu]

¹⁰⁴ Bâtınilik hakkında bkz, Ayşe Atıcı Arayancan, *Dağın Efendisi Hasan Sabbah ve Alamût*, İstanbul 2012; Abdülkerim Özeydin, "Hasan Sabbah", *DİA*, s.347-350; Ahmed Ateş, *Ünvanı, Fîrâk, İsmi ve Şifası*, s.40-42. <https://rantey.org>

ler. Onun lakabı Seyfû'd-devle oldu. Emîr Sebüktegin'e de en-Nâsirü'd-dînullâh¹⁰⁵ lakabı verildi. Ebû'l-Hasan Sîmcûr'u¹⁰⁶ def ettiler ve Horâsân'ı hasımlarından temizlediler¹⁰⁷. [227]

Emîr Sebüktegin âkil, âdil, yiğit, dindar, güzel sözlü, sözüne sâdık, insanların mâlına tamah etmeyen, halka karşı müşfik ve insafılı biriydi. Emîrlerde ve meliklerde olması gereken beğenilen vasıflardan her ne varsa, Hak Teâlâ hepsini ona vermişti. Onun melikliğinin müddeti yirmi, ömrü elli altı sene idi. Üç yüz seksen yedi¹⁰⁸ (997-998) senesinde Belh hududundaki Madru Rû'î (?) Köyü'nde (مدر رونی)¹⁰⁹ vefat etti. Doğruyu en iyi Allah bilir.

İkincisi

es-Sultânü'l-A'zam Yemînü'd-devle Mahmûd el-Gâzî¹¹⁰

es-Sultânü'l-A'zam Yemînü'd-devle Nizâmü'd-dîn Ebû'l-Kâsım Mahmûd bin Sebüktegin (Allah delillerini aydınlatsın). Sultân-ı Gazi Mahmûd, büyük bir pâdişâh idi. İslâm pâdişâhları arasında Dârü'l-hilâfe tarafından¹¹¹ Sultân lakabıyla hitab edilen ilk kişi idi. Emîr

¹⁰⁵ (اصل)'da ve Raverty'de de aynı. (مط)'de Nâsirü'd-dîn. el-Beyrûnî ve Gerdîzî'de (Nâsirü'd-dîn ve'd-devle) [Nâşirin notu]

¹⁰⁶ Ebû Ali bin Ebû'l-Hasan Sîmcûrî olmalı. Zira o tarihte Ebû'l-Hasan Sîmcûrî ölmüş idi. Bu iki Türk kökenli emîr hakkında bkz, Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler III-Ebûl-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr", *İÜ Tarih Dergisi*, Sayı:33, (1982), s.115-132; Aynı yazar, "Sîmcûrîler IV-Ebû Ali b Ebûl-Hasan Sîmcûr", *Belleten*, XLIX/195, (1985), s.547-567.

¹⁰⁷ (مط)'de (دفع کرد و خراسان صاف گشت) [Nâşirin notu]

¹⁰⁸ (اصل)'da (ست) [Nâşirin notu]

¹⁰⁹ (اصل)'da (ديه بربل مدوری). Raverty, metinde "Madrû-mûe" şeklinde zikrettikten sonra kelimenin "Barmal-Madrûe, "Madrûe", "Madrîwi" gibi farklı yazımlarına işaret etmiştir. (I, s.75 n). Merçil'e göre göre ise bu yerin adı "Madrû Mûy"dur. (*Gazneliler Devleti Tarihi*, s.11). Sebüktegin'in ölüm yeri hakkında ayrıca bkz, *Tabakât-ı Nâsirî*, II, [Ta'likât], s.321-323.

¹¹⁰ Başlıkla birlikte Sultân Mahmûd'un oğullarının adları verilmiştir: Muhammed, Nasr, Mes'ûd, Mahmûd, İsmail, İbrahim Abdurreşid.

¹¹¹ Abbâsî Halifesi el-Mutâzzil tarafından - <https://rantey.org>

Bilgetegin'in saltanatının yedinci senesinde¹¹² üç yüz yetmiş bir senesi âşûre gecesinde (شب عاشور)¹¹³ (16 Temmuz 981) doğdu.

Onun doğumundan bir müddet önce Emîr Sebüktegin rüyasında evinin ortasındaki ocaktan (âteşdân) bir ağacın çıktığını gördü. Ağaç büyüdükçe büyüdü ve bütün cihân onun gölgesi altında kaldı. Bu rüyanın etkisiyle uyanınca bu rüyanın tabiri ne olabilir diye düşündü. Bir rüya tabircisi geldi ve Hak Teâlâ'nın ona bir oğul verdiğini müjdeledi. Sebüktegin sevindi ve "Bu oğula Mahmûd adını koydum." dedi.

Onun doğduğu gece [228] Sudra Nehri (آب سدره)¹¹⁴, kıyısındaki Vayhand (ويهند)¹¹⁵ puthânesi (ki Peşâver¹¹⁶ hududunda idi) yıktı. Onun menâkıbı çok meşhurdur¹¹⁷.

¹¹² (در هفتم سال از زمان امیر ملگا تگین) [Nâşirin notu]

¹¹³ (شب عاشورا) [Nâşirin notu]

¹¹⁴ Raverty'de Sind (İndus) Nehri. (I, s.76)

¹¹⁵ Birûnî'nin Vayhind dediği Vayhand (Ohind, Udabhandapur, bugünkü Und), İndus nehri yakınlarındaki Ravalpindi civarında bulunan eski bir şehirdir. Eski Lahor-Peşâver yolu üzerinde ve Peşâver'den üç günlük mesafede olan Vayhand, Attock'un aşağı-yukarı on beş mil kadar yukarısında İndus'un batı yakasında bulunmaktadır. Gazneli fetihleri öncesi Hinduşâhîlerin merkezi olan Vayhand hakkında Hudûdü'l-Âlem'de şu bilgiler verilmiştir: "Vayhind, büyük bir şehirdir. Buranın hükümdarı Caypal, Gınnevc (Qinnau) Racasının hâkimiyeti altındadır. Burada az sayıda Müslüman yaşar. Hindistan'ın misk, mücevher ve değerli eşyasının yanında ticari malları da buraya gelir." *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev: Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul 2008, s.46.

¹¹⁶ "Pakistan'ın kuzeybatısında bulunan tarihî bir şehirdir. Muhtemelen milâttan önce V. yüzyılda Kuşanlar tarafından stratejik Hayber Geçidi'ne 16 km. mesafede Purushapura adıyla kurulmuştur. Daha önce Hint-Ârî asıllı farklı kabilelerin oturduğu bölgeyi Büyük İskender'in zaptından sonra haleflerinden Seleukos I. Nikator, Maurya İmparatorluğu'nun kurucusu Chandragupta Maurya'ya (öl. MÖ. 296) terketti. Bu dönemde Budizm bölgeye girdi ve Purushapura, Budist Gandhara Krallığı'nın başşehri oldu. Bölgede halkın çoğunluğunu teşkil eden Peştûnların milâttan önce I. yüzyılda Süleyman dağlarından güneye ve güneybatıya inmesinden itibaren zamanla şehir Kâbil ve Kandehar ile birlikte Peştûn kültürünün en önemli merkezlerinden biri haline geldi. Bölgeye İslâmiyet'in girişi IV. (X.) yüzyıla rastlamaktadır. Gazneli Sebük Tegin, Peşâver'e kadar ilerleyerek burada İslâmiyet'in tohumlarını atmaya muvaffak oldu (376/ 986). Türkler'in bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Peştûnlar arasında İslâmiyet yayılmaya başladı." Azmi Özcan, "Peşâver", XXXIV, *DİA*, s.252-253.

¹¹⁷ (در هفتم سال از زمان امیر ملگا تگین) [Nâşirin notu]

dirheme satın alsınlar.” dedi. Orduyu Vâle Nehri (نهر واله)¹²⁰ ve Gu-
cerât tarafına¹²¹ yürüttü. Somnat¹²² tarafından Menât’ı¹²³ getirdiler.
Dört parçaya böldü. Bir parçasını Gazne Mescid-i Câmi’ine, diğer
parçasını saltanat sarayına koydu. Diğer parçaların birini Mekke’ye
diğerini ise Medîne’ye gönderdi¹²⁴.

Unsurî bu fetihle¹²⁵ ilgili uzun bir kaside söylemiştir. Burada iki
beyiti kaydedildi:

¹²⁰ Raverty’de “Nahrwâlah”. (I, s.82)

¹²¹ “Hindistan’ın kuzeybatısında yer alan Guçerât güneyde ve batıda Umman
denizine açılmaktadır... Guçerât çok eski bir geçmişe sahiptir. İlk ismi Gurceretra,
V. yüzyılın sonlarında Hindistan’a gelen Guçer kabilesine atfedilmektedir. Ancak
bu kavmin adı Akhunlar’ın Hindistan’a yerleşmeleri sırasında ortaya çıkmıştır.
Müslümanlar tarafından fethine kadar Guçerât, milâttan önce IV. yüzyıldan iti-
baren sırasıyla Maurialar, Sakalar, Guptalar, Maitrakalar, Çâvedâlar ve Çavluk-
yalar’ın (Solankiler) hâkimiyeti altında kalmıştır. Gazneli Mahmûd 416’da (1025)
bölgeye geldiği zaman Guçerât Çavlukyalar’ın elindeydi...” K. A. Nizâmî, “Gu-
cerât”, *DİA*, XIV, s.171-173.

¹²² “Ay Tanrısı manasındaki Somnat, sadece tapınılan bir mabed değil aynı
zamanda güçlü kalesi ve Ortadoğu ve Çin arasındaki okyanus hattında sefer ya-
pan gemilerin demir attığı önemli bir limandı.” Somnat şehri, Hindistan’ın batı
sahilinde Kathiavar yarımadasında Arabistan Denizi kıyısına yakın bir şehirdi. Bu
tapınağa onbin köy vakfedilmiş olup bin brahman hizmet ederken üçyüzelli erkek
ilahici, beşyüz kadın dansçı görev yapıyordu. Burada meşhur “linda” bulunuyordu
ve sağlam bir taş sütunu vardı. Bu taş sütun da kıymetli mücevherlerle süslenmişti.
Zaten tapınağı ziyarete gelen insanlar, en kıymetli mücevherlerini bu meşhur puta
sunarlardı. Hindlilerin inanışına göre Somnat’daki tapınak ile sahip olduğu put,
Hindistan’ın en kudretli putu idi. Hatta Gazneli akını da bu putla ilgili gösteril-
mektedir. Zira Hindû inanışına göre Somnat putuna karşı saygısızlık yapmaların-
dan dolayı Hindular “Putkırıcı” Gazneli Mahmûd’un yağmasına maruz kalmışlar-
dı. Neslihan Durak, *Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler*, İÜ SBE Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1999, s.34 n.

¹²³ Söz konusu put, yukarıdaki dipnotta da belirttiği üzere somnattır. Anla-
şıldığı kadarıyla müellif, Arap müşriklerin en önemli putlarından biri olan Menât’a
nazire yapmaktadır. Evc ve Hazrec kabilelerinin putu olan ve Müşşel Dağı’nın
tepesinde bulunan Menât, Mekke’nin fethinden sonra Hz. Peygamber’in emri ile
yıkılmıştı.

¹²⁴ (مط) de (یک قسم بمکه و یک قسم بمدینه فرستاد) [Nâşirin notu]. Somnat’ın fethi
hakkında bkz, İbnü’l-Esir, Türkçe terc, IX, s.265-267.

¹²⁵ (مط) de (یک قسم بمکه و یک قسم بمدینه فرستاد) [Nâşirin notu] <http://rantey.org>

*Nazm*¹²⁶

*"Pâdişâhların şâhı Somnat'a sefer edince
Gaza eserlerini mucizelerine bayrak yaptı
Bin şâh melikiyle mülk satrancını aldı
Her Şâh'ı başka bir oyunla mat etti"*

Bu seferde onun birçok kerâmetleri¹²⁷ görüldü¹²⁸. Biri şu idi: Somnat'tan Sind ülkesi¹²⁹ ve Mansûre'ye dönerken, çöl yoluna kadar İslâm ordusunu o bölgeden çıkarmak istedi. Rehberler toplamalarını, bulmalarını emretti. Bir Hindû huzura geldi ve kılavuzluk yapmayı kabul etti. Şâh¹³⁰, İslâm ordusu ile yola koyuldu.

Bir gece ve gündüz yol gittiler (ve askerin konaklama vakti geldi. Ne kadar su aradılsa da hiçbir tarafta bulamadılar)¹³¹ Sultân, [229] kılavuzu (delîl-i râh) huzuruna getirmelerini ve araştırıp soruşturma-

¹²⁶ (مط)'de (شعر) [Nâşirin notu]

¹²⁷ (کرمات)'da (اصل) [Nâşirin notu]

¹²⁸ (ظاهر است)'da (اصل) [Nâşirin notu]

¹²⁹ "Hindistan alt kıtasında tarihî bir bölge Sind, günümüzde Pakistan'ın eyaletlerinden biridir. Pakistan'ın güneydoğusunda İndus nehri çevresinde yayılan Sind bölgesi batı kesimleri dağlık (Kırthar dağları), orta kesimleri İndus çevresindeki alüvyonlu ovalar, doğuda kumlu çöller (büyük kısmı Hindistan sınırları içine taşan Thar çölü) olmak üzere üç farklı coğrafi üniteden oluşur. Sind adının aslı Eski Farsça'da Hindû, Grekçe'de Indos, Latince'de Indus ve Hint dillerinde Sindhu şeklinde bir nehrin adı olarak kullanılan Sanskritçe sindhu (nehir) kelimesidir. Arap coğrafyacıları Uman deniziyle Keşmir dağları arasında kalan bölgeye Sind demişlerdir. *Hudûdû'l-Âlem'e* göre Sind'in sınırlarını doğuda Mihrân nehri, güneyde Hint Okyanusu, batıda Kirman toprakları, kuzeyde Horâsân'a (Doğu İran ve Kuzey Afganistan) bitişik çöl teşkil eder. Sind'in İslâm öncesi tarihi Hindistan tarihi içerisinde ele alınmaktadır. Bu bölgede müslümanlar tarafından ele geçirilmeden önce Hindû Racpûtlar hâkimdi. Onlardan rahatsız olan Budistler'in müslümanları kurtarıcı gibi gördükleri ve fetihler sırasında kendilerine yardım ettikleri bilinmektedir... X. yüzyılın sonlarında Hindistan'a yönelen Gazneli Mahmûd 1010'da Sind'i tamamen ele geçirdi." Azmi Özcan, "Sind", *DİA*, XXXVII, 242-244.

¹³⁰ (ان شاه)'da (اصل) [Nâşirin notu]

¹³¹ Parantez içindeki cümle, (مط)'da olmayıp (اصل)'dendir. "Yol gittiler"den sonrası (اصل)'da şöyledir: (فكثرت أربابهم) [Nâşirin notu]

larını (فرمود)¹³² buyurdu. Kılavuz bir Hindû idi. “Ben, kendimi Menât putuna adanmış biriyim (کرده ام)¹³³. Seni ve senin ordunu (الشکر ترا)¹³⁴, helâk olmanız için hiçbir tarafta su bulumayan çölün ortasına getirdim.” dedi.

Sultân, o Hindû’yu cehenneme yollamalarını buyurdu. Sonra ordunun konaklamasını söyledi ve gece oluncaya kadar bekledi. Ordu-dan uzaklaştı ve yüzünü yere koyup Hazret-i Zü’l-celâl ve’l-ikrâm’a yalvararak selamet ve kurtuluş istedi. Gecenin dörtte biri geçince (بگذشت)¹³⁵ ordunun kuzey tarafında bir aydınlık belirdi. Sultân, ordunun onun arkasından o tarafa doğru hareket etmesini buyurdu. Güneş doğduğunda Hakk Teâlâ İslâm ordusunu, su bulunan bir menzile ulaştırdı. Müslümanların hepsi, selâmetle o beladan kurtuldular. (Al-lah’ın rahmeti üzerine olsun)

Hakk Teâlâ, o padişaha birçok kerâmet ve alâmet vermiş idi. On-dan sonra hiçbir padişah, onun sahip olduğu kadar çok savaş araç-ge-reci, âlet ve levâzımâtı toplayamadı. Onun dergâhında iki bin beş yüz fil ve bâr gününde tahtın sağında ve solunda ayakta duran dört bin genç Türk gulâm (gulâm-i Türk-i vuşâk)¹³⁶ vardı (بود)¹³⁷. Bu gulâmlar-dan iki bini, dört tüylü külâhları ve altın güzrleri ile onun sağ tarafında (بر راستاء)¹³⁸; iki bini ise iki tüylü külâhları ve gümüş güzrleri ile sol tarafında (بر چپای)¹³⁹ dururlardı.

O yiğit, cesur, isabetli rey ve görüş sahibi padişah, şark tarafların-da bulunan İslâm memleketlerini ele geçirdi. Acem bölgesinin tama-

¹³² (کردند) de (مط) [Nâşirin notu]

¹³³ (کردم) de (مط) [Nâşirin notu]

¹³⁴ (الشکر را) de (مط) [Nâşirin notu]

¹³⁵ (چون شب شد) da (اصل) [Nâşirin notu]

¹³⁶ (و شاق) de (مط); (اشاق) da (اصل) [Nâşirin notu]

¹³⁷ (داشت) da (اصل) [Nâşirin notu]

¹³⁸ (براستای او) de (مط) [Nâşirin notu]

¹³⁹ (بر چپای) da (اصل) [Nâşirin notu] - <https://rantey.org>

mı, Horâsân, Hârezm, Taberistân, Irak, Nîmrûz ülkesi, Fars, Cibâl-i Gûr ve Tohâristân beldelerinin hepsi onun bendelerinin hâkimiyetine girdi. Türkistân melikleri, ona itaat ettiler.

Ceyhûn üzerine köprü yaptı ve orduyu Tûrân ülkesine götürdü. Türk Hanı Kadir Han, onunla (با او)¹⁴⁰ görüştü. Bütün Türkistân Hakan(ları), onun hizmetine girdiler (خاقان ترکستان جمله او را خدمت دیدار کرد)¹⁴¹ ve ona bey'at ettiler. [230]

Onların isteğiyle Türk hanlarının hepsinin¹⁴² yiğitliği karşısında âciz ve şaşkın kaldığı Selçuk oğlunu¹⁴³, adamları ile birlikte Ceyhûn'dan Horâsân tarafına geçirdi. O dönemin bilgeleri, bu işi onun hatası olarak gördüler. Zira onun çocuklarının mülkü, onların eline geçti.

Sonra Irâk ülkesine gitti. O beldeleri fethetti. Dârü'l-hilâfe'ye gitmek için hareket etti. Emîrû'l-mü'minîn'in fermânı üzerine geri dönüp Gazne'ye geldi ve sonra da öldü. Onun ömrü altmış bir sene, meliklik müddeti otuz altı sene idi¹⁴⁴. Vefat tarihi dört yüz yirmi bir (1030) senesiydi (Allah ondan razı olsun).

Hak Teâlâ Sultânü's-selâtin¹⁴⁵ Nâsirü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebû'l-Muzaffer Mahmûd bin İltutmuş es-Sultân'ı saltanat tahtında bâki ve pâyidâr kılsın. Âmin [ve] rabbi'l-âlemîn.

¹⁴⁰ (اصل) [Nâşirin notu]

¹⁴¹ (دیدار کرد و خانان ترک با او را خدمت کردند) (مط) [Nâşirin notu]

¹⁴² (همه خاقان) (اصل) [Nâşirin notu]

¹⁴³ Arslan Yabgu kasdedilmekte.

¹⁴⁴ (سی و شش و یکسال) (اصل) 'de otuz altı, Raverty'de otuz üç sene. [Nâşirin notu]

¹⁴⁵ (سلطان عالم) (مط) [Nâşirin notu] - <https://rantey.org>

Üçüncüsü

Muhammed bin Mahmûd

Celâlü'd-devle Muhammed, fâzıl ve iyi huylu bir emîr idi. Ondan birçok Arapça şiirler¹⁴⁶ rivâyet ederler. Babası Sultân Mahmûd (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâyâ göçtüğünde kardeşi Sultân Mes'ûd Irâk'ta idi. Melikler ve Mahmûd'un memleketinin¹⁴⁷ büyükleri anlaşılarak Sultân Muhammed'i dört yüz yirmi bir (1030) senesinde Gazne tahtına oturttular. Ancak o yumuşak mizacılı biri olup katı kalpli ve mülk¹⁴⁸ tutan, cihângîr bir Sultân değildi. Mes'ûd'un dostlarından bir topluluk, onun nezdine Irâk'a bir mektup gönderdiler. Sultân Mes'ûd, Gazne'ye yürümek için Irâk'tan ordu çekti¹⁴⁹ ve Gazne'ye hareket etti. Onun gelmekte olduğu haberi Gazne'ye ulaşınca Muhammed orduyu hazırladı. Biraderinin karşısına çıkmaya gitti¹⁵⁰.

Ali Karîb¹⁵¹, Büyük Hâcib (Hâcib-i Bozorg) ve serleşker idi. Tekinâbâd'a vardıklarında Mes'ûd'un gelmekte olduğu haberi Sultân Muhammed'in ordugâhına ulaştı. Muhammed'i yakalayıp gözlerine mîl çektiler ve hapsettiler. Ali Karîb orduyu Herât tarafına Sultân Mes'ûd'u karşılamaya gönderdi. Bir menzil mesafeye gelince Sultân'ın yanına gitti [231] Sultân onu yakalamaları için fermân verdi. Onun askerlerinin hepsini yağmaladılar.

Bu ilk saltanatında onun meliklik müddeti yedi ay idi. Sultân Mes'ûd-i [şehîd] Mârikle (Mârikele) (ماریکله)'de¹⁵² vefat edince Sultân

¹⁴⁶ (از وی اشعار عربیت بسیار کنند) Raverty (اشعار غریبه) de (مط) [Nâşirin notu]

¹⁴⁷ (دوات محمودی) de (مط) [Nâşirin notu]

¹⁴⁸ (ممالک) de (مط) [Nâşirin notu]

¹⁴⁹ (بر عزیمت غزنین لشکر عراق و خراسان جمع کرد) de (مط) [Nâşirin notu]

¹⁵⁰ (شد) de (مط) [Nâşirin notu]

¹⁵¹ Raverty'de "Ali Kurbat" (I, s.89)

¹⁵² (رباط) de (ماریکله) Raverty'de "Mârikele", Gerdîzi'de (ماریکلی) da (اصل) (ماریکاه) İbnü'l-Esir'den Mes'ûd'un Gâzîsinden geçen bir rivâyet (Mârikele'de...) Ra-

Muhammed'i her ne kadar gözleri kör edilmiş ise de ikinci defa çıkarıldılar ve tahta oturttular. Orduyu oradan Gazne tarafına getirdi. Sultân Mevdûd bin Mes'ûd, babasının intikamını almak için Gazne'den hareket ederek tekrar amcasının karşısına çıktı. Onunla savaştı ve onu yendi. Onu ve onun oğullarını şehîd etti. İkinci saltanatında dört ay pâdişâh oldu ve sonra öldü (Allah'ın rahmeti üzerine olsun). Ve onun ömrü kırk beş seneydi. Dört yüz otuz¹⁵³ iki (1040-1041) senesinde şehîd oldu. (Doğrusunu Allah bilir.)

Dördüncüsü

en-Nâsır Li-dinillâh Mes'ûd eş-Şehîd

Sultân Mes'ûd-i şehîdin lakabı en-Nâsır Lidinillâh¹⁵⁴, künyesi Ebû Mevdûd ve adı da Mes'ûd idi.

O ve biraderi Sultân Muhammed'in doğumu (Allah ikisinin de delilini nurlandırсын) aynı günde idi. Sultân Mes'ûd-i Şehîd (Allah kabrini nurlandırсын) dört yüz yirmi iki (1030-1031) senesinde pâdişâhlığa oturdu. Onun cömertliği öyle bir dereceye kadar varmıştı ki ona ikinci Emîrû'l-mü'minîn Ali (Allah ondan razı olsun) derlerdi. Kahramanlıkta ise ikinci Rüstem idi. Onun güzrünü hiç kimse tek eliyle yerden kaldıramazdı. Onun okunun karşısında hiçbir bel (bîl) duramazdı¹⁵⁵.

verty'e göre Mârigele, Ravalpindi ve Attak arasında Hasan Abdâl'in bir mil doğusundadır. (I, s.95 n)

¹⁵³ (مط) 'de (درسنه اثنین و اربعمانه) (اصل) ¹⁵⁴ Mü'eyyedü'd-devle Ahmed, Abdurrahman, Abdurrahim.) Bu isimler iki nüshada da yoktur. Raverty'e göre Muhammed'in oğulları Abdurrahman, Abdurrahim ve Ahmed'dir. (اصل) 'da da bu kayıt yoktur. [Nâşirin notu]

¹⁵⁴ (مط) 'de (شہید را ناصر الدین لقب بود، و کنیت او ابو مسعود (ابو سعد) و ولادت الخ) [Nâşirin notu]

Babası, Sultân Mes'ûd'a Muhammed'den daha az değer veriyor; onu sürekli azarlarken, Muhammed'i üstün tutuyordu. O kadar ki, Dârû'l-hilâfe'den (Bağdâd) Muhammed'in isim ve lakabını, Mes'ûd'un lakab ve ismine¹⁵⁶ tercih etmelerini istedi.

Hâce Ebû Nasr-i Müşkân¹⁵⁷ rivâyet eder ki: "Bu menşûru (misâl) Mahmûd'un sarayında okuduklarında bizim, bütün meliklerin ve büyüklerin gönlüne ağır geldi (حمل آمد)¹⁵⁸. [232] Çünkü saltanat ve şehâmet alâmetleri Mes'ûd'un alnında daha fazla parlamakta idi. Sultân Mes'ûd babasının huzurundan çıkınca, Mes'ûd'un arkasından gittim ve "Ey Şâhzâde! Hilâfet misâlinde senin mübarek lakabının arkaya atılması sebebiyle¹⁵⁹ biz bendeler çok üzüldük." dedim.

Sultân Mes'ûd, "Hiç üzülmeyin. Zira denilmiştir ki; kılıç, kitaplardan daha doğru haber vericidir."¹⁶⁰ Sonra bana geri dönmemi söyledi. Geri döndüğümde münhiler¹⁶¹ hemen benim Mes'ûd'un onun arkasından gittiğimi Sultân Mahmûd'a haber vermiş idiler.¹⁶² Beni çağırırdı. Mahmûd'un yanına gittim. Bana "Niçin Mes'ûd'un arkasından gittin, ne konuştun?" diye sordu. Can korkusundan gizleyemedim

¹⁵⁶ (و لقب اورا و اسم مسعود را مخاطبه مقدم داشتند) (Nâşirin notu)

¹⁵⁷ Ebû Nasr-i Müşkân, Gazneli Mahmûd, Muhammed ve Mes'ûd döneminde aşağı yukarı otuzsene boyunca "sâhib-i divân-ı risalet" görevinde bulundu. Beyhâkî'ye göre o, "Devlet, nimet, akıl, parlak fikir, ilim hepsi vardı. Ehliyet, belagat ve akıl yönünden en üstün kişi idi." Güler Nuhoglu, *Beyhâkî Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür*, (İÜ SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995, s.248.

¹⁵⁸ (جمله آمد) (Nâşirin notu)

¹⁵⁹ (بجهت) (مدط) (Nâşirin notu)

¹⁶⁰ Arapça: [السيف أصدق أنباء من الكتب]

¹⁶¹ Gazneliler'de münhiler casus olarak da kullanılıyordu ve Gazneli ordusunda münhîlik önemli bir görevdi. Elçilerin yanında merkeze süratle haber ulaştırmak üzere kâsîd görevlendirilebiliyordu. Sultân Mes'ûd b. Mahmûd zamanında Abbâsî halifesine gönderilen elçinin yanına beş kâsîd verilmişti." Erdoğan Merçil, "Peyk", *DİA*, XXXIV, s.262. Münhiler hakkında toplu bilgi için bkz, Hasan Enverî, *İstîlâhât-ı Divânî-i Devre-i Gaznevî ve Selçûkî*, Tahrân 2535, s.155-157.

¹⁶² (مدط) (Nâşirin notu) (https://rante.org)

ve konuştuklarımızın hepsini eksiksiz bir şekilde tekrarladım. Sultân “Ben biliyorum ki bu konuların hepsinde Mes’ûd, Muhammed’den daha öndedir. Benim ölümünden sonra memâlik, Mes’ûd’a geçecektir. Bu biçâre Muhammed, benim zamanımda biraz hürmet ve fayda görsün diye bu teklifi yaptım. Zira benden sonra hükmü olmayacaktır.” (Allah’ın rahmeti üzerine olsun).

Ebû Nasr-i Müşkân diyor ki: Bu hâdisede iki şeye şaşırdım. Bunlardan biri, benimle fazl ve ilme uygun bir şekilde âlim ve fâzıl gibi¹⁶³ konuşan Mes’ûd’un cevabı, ikincisi ise o kadar kısa süre içinde onu uğurlamaya gidişimi farkedenden Mahmûd’un zekâ ve anlayışı idi.

Sultân Mahmûd Irâk’ı ele geçirince o memleketlerin tahtını Mes’ûd’a verdi. Ondan önce Herât şehri¹⁶⁴ ve Horâsân onun adına, onun idaresinde idi. O Isfahân tahtına oturunca Rey, Kazvîn, Hemedân ve Târım vilâyetini ele geçirdi. Deylemlileri mağlup etti. Birkaç defa Dârü’l-Hilâfe’nin hil’atini (teşrîf) giydi. Mahmûd’un vefatından sonra Gazne’ye geldi. Babasının memleketlerini zabtetti. Birkaç defa Hindistân’a ordu çekti ve gaza geleneğini devam ettirdi. Sonra ikinci defa Taberistân ve Mâzenderân’a gitti.

Onun saltanatının sonunda Selçuklular ortaya çıktılar. Onlarla Merv ve Serahs civarında üç kere savaştı. Sonunda takdîr böyle olduğu için Horâsân ülkesi Âl-i Selçuk’a¹⁶⁵ geçti. Tâlekân’da [233] onlarla savaştı. Üç gün aralıksız kîlâl ve cîdâl¹⁶⁶ oldu. Cuma gününe rastlayan üçüncü gün Sultân bozguna uğradı. Garcistân yolundan Gazne’ye geldi. İçini kaplayan korkudan ele geçirmiş olduğu hazînelerle Hindistân tarafına geldi. Mârikle (Mârikele)’de Türk ve Hind bendeler ona karşı ayaklandılar ve onu esir edip Muhammed’i tahta oturttular.

¹⁶³ (مراخواجه بوفضل و علم) [Nâşirin notu]

¹⁶⁴ (شهریار هرات) [Nâşirin notu]

¹⁶⁵ (باگ سلجوق) [Nâşirin notu]

¹⁶⁶ (جدال) [Nâşirin notu]

Onu Gîrî Hisârî'na¹⁶⁷ gönderdiler. Dört yüz otuz iki (1040-1041) senesi içinde burada şehîd oldu. Onun meliklik müddeti dokuz kûsur sene, [ömrü ise kırk beş sene] idi. (Allah'ın rahmeti ve selamı, ona tâbi olanların üzerine olsun)¹⁶⁸

Beşincisi

Mevdûd bin Mes'ûd bin Mahmûd

Şîhâbü'd-devle Ebû Sa'd Mevdûd bin Nâsirü'd-dinillah Mes'ûd. Babasının şehâdet haberini işitince babasının tahtına pâdişâhlığa oturdu. Daha önce Sultân Mes'ûd Hindistân tarafına gittiği vakit, onu Gazne memleketleri ve ona bağlı yerlerde kendi naibliğine tayin etmişti¹⁶⁹. Dört yüz otuz iki (1040-1041) senesinde tahta oturdu. Babasının intikamını almak için ordu topladı ve Hindistân tarafına yürüdü¹⁷⁰.

Bu esnada muhalif askerler (haşem) amcası Sultân Muhammed bin Mahmûd'u hapisten çıkarmış, tahta oturtmuş ve onun önünde kemer bağlamışlardı. Hindistân'ın muhalif emîrleri ile Türkân-ı Mahmûdi ve Mes'ûdi de ona bağlanmış idiler. Sultân Mahmûd'a gadr ve muhalefet etmiş olanların hepsi onun yanında¹⁷¹ toplanmış ve dört ay onu Sultân (fermândih) yapmışlardı. Mevdûd ile amcası Sultân Muhammed bin Mahmûd arasında savaş oldu. Hak Teâlâ Mevdûd'a

¹⁶⁷ (اصل)'da ve (مط)'de (کبری) Raverty Gîrî yazar ve der ki: Beyhakî de Gîrî olarak kaydetmiş. Tarihçilerden bir kısmı Gîrî ve Gîrâ şeklinde zikretmişlerdir. İbnü'l-Esir'de bu kalenin adı (قلعه کیکى), Gerdîzî de ise (قلعه کسرى)'dir. Gîrî Kalesi hakkında geniş bilgi için bkz, *Tabakât-ı Nâsirî*, II, [Ta'likât], s.362-363.

¹⁶⁸ (اصل)'da Mes'ûd'un çocuklarının ismi yoktur. (مط)'nın hâşiyelerinde bir el yazma nüshaya göre Mes'ûd'un çocuklarının isimleri şu şekilde verilmiştir: Muhammed, Mevcûd-i Mevdûd, İbrahîm, İzdiyâr, Ferruhzâd, Şucâ', Merdânşâh ve Ali. [Nâşirin notu]

¹⁶⁹ (مط)'de (نصب کرده بود) [Nâşirin notu]

¹⁷⁰ (مط)'de (نهاد) [Nâşirin notu]

¹⁷¹ (اصل)'da (بارى) [Nâşirin notu]

yardım etti ve Muhammed, bütün çocukları ve adamları ile birlikte Nengrehâr (ننگرهار)¹⁷² civarında esir düştü.

Sultân Mevdûd¹⁷³ bir kez daha babasının intikamını almak istedi. Türk [234] ve Tâcîklerden¹⁷⁴ babasını öldürenleri ortadan kaldırdı. Bundan dolayı bir nâm ve şöhrat kazandı. Memleketler onun hâkimiyetine girdi.¹⁷⁵ Dokuz sene hüküm sürdükten sonra dört yüz kırk bir (1049-1050) senesinde Hakk'ın rahmetine kavuştu. Ömrü otuz dokuz sene idi. (Doğruyu en iyi Allah bilir)¹⁷⁶

Altıncısı

Ali bin Mes'ûd ve Muhammed bin Mevdûd'un Ortak Saltanatı¹⁷⁷

Türkler ve ülkenin ileri gelenleri (ekâbir-i memleket), amca ve yeğen iki şâhzâdeyi tahta oturtular. Herkes bir işe el uzattı ve onları re'y, tedbîr ve zabta alamayınca reâyâ ve ordunun durumunda bozuluk başladı. İki ay sonra Sultân Abdu'r-reşîd'i tahta oturtular ve ardından onları kaleye gönderdiler. (Doğruyu en iyi Allah bilir)

Yedincisi

Abdu'r-reşîd bin Mahmûd

Sultân Bahâü'd-devle Abdu'r-reşîd bin Mahmûd, dört yüz kırk bir (1049-1050) senesinde tahta oturdu. O, fâzıl ve âkil bir adam idi. Tarih kitaplarını dinler ve anlatırdı. Ancak yüreğinin kuvveti ve yiğitliği yoktu.

¹⁷² (مط)'de (تکرهاړود) Raverty'de (ننگرهار) Afganistan'ın doğu vilayetine bugün de Nengerhar denir. Buranın merkezi Celâlâbâd'dır. (اصل)'da (نکرهاړ). [Nâşirin notu]

¹⁷³ (اصل)'da (محمود) [Nâşirin notu]

¹⁷⁴ (مط)'de (تازیك) [Nâşirin notu]

¹⁷⁵ Bazı nüshalarda (ممالك پدر را ضبط کرد و بغزنین باز آمد، و اطراف) [Nâşirin notu]

¹⁷⁶ (مط)'nin hâşiyelerinden Mevdûd'un oğullarının ismi şöyledir: Mansûr, Muhammed, Süleymân Mahmûd. (اصل)'da yoktur. (تازیك) [Nâşirin notu]

¹⁷⁷ (مط)'de (با شرکت هر دو) [Nâşirin notu]

Dâvud Horâsân tahtına geçip oğlu Alp Arslan babasının ordu kumandanı (leşkerkeş) olunca Gazne'ye hareket ettiler. Alp Arslan, çok büyük bir ordu ile Tohâristân tarafından geldi. Babası Dâvud, Sîstân yolundan Büst'e geldi. Sultân Abdu'r-reşid ordu hazırladı ve Mahmûd'un bendelerinden biri olan ve çok cesur bir savaşçı olan Tuğrul'u onların kumandanı (sâlâr) yapıp Alp Arslan'ın üzerine gönderdi.

Dere-i Humâr (درهٔ خمار)¹⁷⁸ önünde Alp Arslan'ı yendi. Oradan hızlı bir şekilde Büst'e geldi. Dâvud ile karşılaşınca Dâvud onun önünden çekildi. O, Dâvud'un arkasından Sîstân'a gitti. Dâvud'un amcası Beygu'yu¹⁷⁹ yendi. Bu şekilde iki üç fetih onu yükseltince Gazne'ye döndü ve [235] Sultân Abdu'r-reşid'i yakalayıp öldürdürerek tahta kendisi oturdu. Onun melikliği iki buçuk¹⁸⁰, ömrü otuz sene idi. (Doğruyu en iyi Allah bilir).

Sekizincisi Mel'un Tuğrul¹⁸¹

Tuğrul, bende-i Mahmûd idi. Çok cesur ve kahraman idi. Sultân Mevdûd'un¹⁸² döneminde Gazne'den Horâsân'a gitmiş ve Selçuklula-

¹⁷⁸ Raverty, "dere" kelimesinin iki dağ veya tepe arasında bulunan vadi veya akan küçük ırmak " anlamına işaret ederek sözkonusu ifadeyi "Humâr vadisi/deresi (darah of Khumâr) şeklinde tercüme etmiştir. (I, s.99 n) Abdu'l-hay Habibi'nin verdiği bilgiye göre Gazne'nin kuzeydoğusunda, Kâbil'in kuzeyindedir. Gazne mülhakatından bir nâhiye olduğu anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bkz, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, [Ta'likât] s.325-327.

¹⁷⁹ (بيغو) 'da (مط). Raverty ve Râhatu's-sudûr'da (بيغو) [Nâşirin notu]

¹⁸⁰ (دو نیم سال) 'da (مط) ve Raverty'de (دو نیم سال) [Nâşirin notu]

¹⁸¹ Emîr Tuğrul Bozan, Gaznelilerin hizmetinde iken tahta göz dikip isyan etmiş ve Sultân Abdu'r-reşid ve on bir Gazneli şehzâdesi öldürtmüştü. Bu katliamdan sadece bir kalede tutuklu bulunan üç şehzade (Ferruhzâd, İbrahim ve Şücâ') kurtulabilmişti. Bu arada Sultan Abdu'r-reşid'in hizmetkârları da hapsedilmişti. Tutuklananlar arasında meşhur tarihçi Beyhakî de bulunuyordu. Tuğrul, Sultan I. Mes'ûd'un kızr ile zorla evlenerek Gazneli tahtına oturdu. Kırk gün süren saltanatı döneminde birçok haksızlık ve zulüm yaptı. Efendisi olan Gazneli hânedânına karşı bu tutumu sebebiyle kaynaklar ona "kafir-i ni'met" ve "mel'un" şeklinde kaydetmişlerdir. Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.426. Ayrıca bkz, Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.82-83.

¹⁸² (مودود) 'da (مط) ve Raverty'de (مودود) [Nâşirin notu]

rın hizmetine girmiş idi. Bir müddet orada kaldı ve onların savaşlarının savaş tarzlarını öğrendi. Abdu'r-reşîd zamanında Gazne'ye geri döndü. Abdu'r-reşîd'i esir edip diğer on bir şâhzâde¹⁸³ ile birlikte öldürdü ve Gazne tahtına oturdu.

Kırk gün hüküm sürdü. Birçok haksızlık ve zulüm yaptı. Ona "Senin meliklik tamahın nereden çıktı?" dediler. "Vaktiyle Abdu'r-reşîd beni Alp Arslan ile savaşa gönderdiğinde benim ile anlaşma yaptı. Elini bana uzatmış, elimi tutmuş idi. Can korkusu ona o kadar baskın gelmişti ki onun kemiklerinden gelen titreme sesi benim kulağıma kadar ulaşıyordu¹⁸⁴. Anladım ki bu kötü yürekli adamdan asla bir iş ve pâdişâhlık gelmez. İşte o an aklıma meliklik tamahı düştü." diye cevap verdi. Onun melikliğinin üzerinden kırk gün geçince bir Türk olan Nûştegin isimli Silâhdâr, Tuğrul'un arkasında dururken¹⁸⁵ bir başka bir (gulâm) ile anlaşarak Tuğrul'u öldürdüler¹⁸⁶. Onun başını kesip bir sopanın ucuna geçirdiler ve halkın emin olması için şehirde dolaştırdılar. En doğrusunu Allah bilir ve dönüş onadır.

Dokuzuncusu

Ferruhzâd bin Mes'ûd¹⁸⁷

Hudâ-yı Teâlâ, Tuğrul'un kötülüklerini ona ulaştırınca halk, onun nihayetsiz cevr ve zulmünden kurtulmuş oldu¹⁸⁸. Mes'ûd'un şâhzâdelelerinden ikisi Bergund Kalesi'nde (قلعه برغند)¹⁸⁹ bulunuyorlardı. Bun-

¹⁸³ (مط)'de (با یازده پادشاه زاده دیگر بکشت) [Nâşirin notu]

¹⁸⁴ (که از در آواز از استخوانها بسمع من) (اصل) [Nâşirin notu]

¹⁸⁵ (سر پشت او بود) (اصل) [Nâşirin notu]

¹⁸⁶ (با یارد دیگر بیعت کرد و طغرل را در تخت بکشت) (مط) [Nâşirin notu]

¹⁸⁷ Raverty der ki: *Güzide, Fasîhi ve Târih-i İbrahimî*, Ferruhzâd'ı, Abdurreşîd'in oğlu Cemâlû'd-devle'nin lakabıyla kaydetmişlerdir. Düvel-i İslâmiye'de Seyfû'd-devle Ferruhzâd bin Mes'ûd. [Nâşirin notu]

¹⁸⁸ (و خلق را از وی و از ظلم بی نهایت و خلاص بخشید) (مط) [Nâşirin notu]

¹⁸⁹ Bu kale (برغند) (پ)'de (برغند), Raverty ve (بزغند) (مط)'da ve (اصل) (برغند) yazıldığını belirtmekle birlikte doğ-

lardan biri İbrahim, diğeri ise Ferruhzâd idi. Mel'ûn Tuğrul [236] onları öldürmek için bir topluluğu Bergund Kalesi'ne göndermiş idi. O kalede bulunan bir kûtuvâl bu konuda bir iki gün¹⁹⁰ ağırdan almış idi. O topluluğu kale önünde tutup kaleye ertesi gün gelmelerini kararlaştırdı. O kötü fermânı¹⁹¹ uygulamak üzere gittiklerinde birden bire haberciler geldiler ve Mel'ûn Tuğrul'un öldüğü haberini getirdiler.

O mel'ûn, Gazne'de Nüştegin tarafından öldürülünce memleket ve devletin büyükleri ile hâcibler pâdişâhlık için çare düşündüler. Bergund Kalesi'nde iki kişinin sağ olduğu anlaşıldı. Hepsi Bergund Kalesi'ne yöneldiler. İbrahim'i tahta oturtmak istediler. Ancak o mübarekin vücudunu hastalık istila etmiş idi ve durmaya mecâli yoktu. Bu yüzden Ferruhzâd'ı çıkardılar ve Sultânlığın mübarek olsun dediler. Dört yüz kırk üç senesi Zî'l-ka'de ayının dokuzuncu Cumartesi günü (13 Mart 1052) Sultân Ferruhzâd'ı tahta oturttular.

O halîm ve âdil bir adam idi. Tahta oturunca vergi ve muhtelif ödemeler (avârız ve muennât)¹⁹² sebebiyle harab olmuş olan Zâvülistân Vilâyeti âbâd olana kadar o vergiyi (harâc) kaldırdı. Komşu memleketleri hâkimiyet altına aldı. Halka iyilik ve ihsanda bulundu. Yedi sene hüküm sürdü. Sonra ansızın kulunc hastalığına yakalanıp dört yüz elli bir (1059-1060) senesinde Hakk'ın rahmetine kavuştu. Ömrü otuz dört sene idi. (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)

rusunun Bergund olduğunu ifade etmiştir. Kalenin adının Beyhakî'de de geçtiğini, Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni'nin *Târih-i Güzide*'sinde ise (غند) şeklinde yazıldığına dikkat çeken Raverty, ber (بر) kelimesinin Peştû dilinde "üzerinde (yani yüksek)"; gund'un (غند) ise "yuvarlak, dairesel" anlamına geldiğini, dolayısıyla bu Bergund'un, "tümsek veya tepenin üzeri ya da yüksek tepe" gibi bir anlamının olabileceğini söylemiştir. (s.101 n). *Târih-i Gerdizi*'de ise eserin nâşiri Bergund kelimesini şu şekilde için "Galiba doğrusu "yüksek tepe" ya da "yuvarlak kale" anlamına gelen "Berre-gundi (بره غندی)"nin kısaltılmış olan Bergund (برغند)"dur." demektedir. (s.439). Söz konusu kelimeyle ilgili görüşler hakkında toplu bilgi için ayrıca bkz, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, [Ta'likât], s.327-328.

¹⁹⁰ (مط)'de (يکروز) [Nâşirin notu]

¹⁹¹ (اصل)'da (و از فرمان) [Nâşirin notu]

¹⁹² (مونات)'da (اصل) yoktur. (مونات) Raverty, yazma nüshadan (مونات) Müennet (مونت), yük, ağırlık, zorluk ve sıkıntı demektir. [Nâşirin notu]

Hak Teâlâ, Sultân-ı selâtin-i rûy-i zemîn, Nâsirü'd-dünyâ ve'd-dîn zıllullahi fi'l-âlemîn, şihâb-ı semâ-yi hilâfet, nâşirü'l-adl ve'r-ref'et, muharrizu memâlikü'd-dünyâ mazharu kelimetullahi'l-ulyâ, zü'l-emmen ve'l-emân, li-ehli'l-îmân, vâris-i mülk-i Süleyman Ebû'l-Muzaffer Mahmûdşâh bin İltutmuş es-Sultân'ı uzun yıllar mülk tahtında ebedî olsun. Adalet ve ihsânını muvaffakiyetini bâkî kılsın. Ulu ve yüce Allah'a hamdolsun. [Doğruyu en iyi Allah bilir] [237]

Onuncusu

es-Sultân İbrahim Seyyidü's-Selâtin (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)

Sultân İbrahim'in çocuklarının ismi Mahmûd, İshak, Yûsuf, Nasr, Ali, Şehzâd¹⁹³, Hûrşid¹⁹⁴ Melik, Hûb Çehr, Âzâdmîhr, Melik¹⁹⁵ Çehr, Âzâd Çehr¹⁹⁶, Firûzşâh¹⁹⁷, Tûrân Melik¹⁹⁸, Melikzâd, Şemsü'l-mülk Şîr Melik¹⁹⁹, Melik Şîr²⁰⁰ Mes'ûd, İrân Melik, Geyhânşâh Cihânşâh, Mîrrânşâh, Toğânşâh,²⁰¹ Arslanşâh, Tuğrulşâh, Kutluğşâh, Mü'eyyedşâh, Sultânşâh, Melikşâh, Hüsrevşâh, Ferâhşâh, Behrâmşâh, Devletşâh ve Tağalşâh²⁰² idi.

Sultân Zahîrû'd-devle ve Nasîrû'l-mille Razîû'd-dîn İbrahim bin Mes'ûd (Allah'ın rahmeti üzerine olsun), âlim, âdil, fâzıl, Allah'tan

¹⁹³ (مط)'de (شهزاده شهرداد) Raverty'de (بهزاد) [Nâşirin notu]

¹⁹⁴ (مط)'de (چهر ملک) Raverty'nin metninde (خورشید ملک) Raverty'nin diğer nüshasında (منوچهر) [Nâşirin notu]

¹⁹⁵ Raverty'de (مهر ملک) de kaydedilmiş. [Nâşirin notu]

¹⁹⁶ Raverty'de (آزاد ملک) [Nâşirin notu]

¹⁹⁷ (مط)'de (شاه فیروز) [Nâşirin notu]

¹⁹⁸ Raverty'de (تران شاه) [Nâşirin notu]

¹⁹⁹ (مط)'de (شهر ملک) [Nâşirin notu]

²⁰⁰ (مط)'de (ملک داد) Raverty Melik-dâd'ı ayrıca kaydediyor. [Nâşirin notu]

²⁰¹ Raverty'nin metninde (یغانشاه) [Nâşirin notu]

²⁰² Raverty'de (ترکانشاه) Raverty, (اصل)'da ve (مط)'de olmayan bu isimleri şu şekilde nakletmiştir: Emîr Şâh, Ne Firûze (نه فیروزه), Tehemten Şâh (تهمتن شاه) [Nâşirin notu]

korkan, şefkatli, âlimlerle dost, dinperver, dindar ve büyük bir pâdişâh idi. Sultân Ferruhzâd tahta oturduğunda İbrahim'i Bergund Kalesi'nden Nây Kalesi'ne²⁰³ getirmiş idiler.

Emîr Ferruhzâd ölünce bütün sülâle İbrahim'in Sultânlığında karar kıldı. Serheng Hasan onun yanına gitti. Halk anlaşılarak onu Nây Kalesi'nden çıkardılar. Pazartesi günü uğurlu bir talihle (tâli'-i hümayûnla)²⁰⁴ Ravza-i Yemîni'de tahta oturdu. İkinci gün Emîr Hamîd, Ferruhzâd'un matem merasimini yerine getirdi. Onun ve kendi baba ve dedelerinin türbesini ziyaret etti. Bütün ayan ve önde gelenler onun yanında yaya olarak yürüdüler. Hiç kimseye iltifat etmedi. Bu sebeple onun heybeti²⁰⁵ halkın gönlünde yerleşti. [238]

Onun haberi Horâsân'a Dâvud-i Selçukî'ye ulaşınca elçi (maarif) gönderdi ve onunla sulh yaptı. Dâvud'dan sonra Alp Arslan zamanında da bu anlaşma (ahd) devam etti. Atalarının memleketlerini ele geçirdi. Zamanın hâdiseleri sebebiyle memlekette yaşanan karışıklıklar ve tuhaf olayların hepsi onun döneminde tekrar başladı. İşî düzene koydu. Hayr-Âbâd (آباد خير) [Harz-Âbâd] [حرز آباد], İmen (Eymen) Âbâd (ایمن آباد)²⁰⁶ ve başka yerlerde birkaç kasaba inşa etti²⁰⁷.

Onun döneminde birçok acâyib ve az rastlanan hadise ortaya çıktı. At sürme ve oyunda, cidâl²⁰⁸, kîtal ve cihângîrlikte, şimşek gibi

²⁰³ Bugün Aceristân'da Gazne'nin kuzey batısında Ney Kale (نی قلعه) adıyla mevcut olan Nây Kalesi, Gaznelilerin zindan olarak da kullandıkları bir kale olup, bazı kaynaklarda meşhur şair Mes'ûd bin Sa'd'ın babası Sa'd bin Selmân tarafından bu kaleye hapsedildiği kaydedilmiştir. Bkz, Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî, *Nûzhetü'l-Kulûb*, s.156; Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle*, (İng. Terc. E. G. Brown, *The Four Discourses of Nizâmî-i Arûdî*), London 1921, s.50; Osman G. Özgüdenli, "Gazneli ve Selçuklu Devri Şairlerinin Gözüyle Zindan", *Turco-Iranica, Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2006, s.149.

²⁰⁴ (مط)'de (ميمون) [Nâşirin notu]

²⁰⁵ Raverty'de (هبتی ازسلطنت او در دل) [Nâşirin notu]

²⁰⁶ (حرز آباد) Sadece (اصل)'da kaydedilmiş olup, (مط)'de yoktur. Raverty, (جتر آباد), (آباد خير) ve (ایمن آباد) olarak kaydetmiş. [Nâşirin notu]

²⁰⁷ (مط)'de (فرمود) [Nâşirin notu]

²⁰⁸ (اصل)'da (صیال) [Nâşirin notu]

çakan ve ateş gibi parlayan Dâvud-i Selçukî (Çağrı Beg), İbrahim'in döneminde Hakk'ın rahmetine kavuştu. İbrahim'in doğumu, Herât vilâyetinde Gürgân'ın fetih tarihi olan dört yüz yirmi dört (1032-1033) senesinde idi.

O pâdişâhın kırk kızı ve otuz oğlu vardı. Onun kızlarının hepsini büyük seyyidlere ve meşhur âlimlere verdi. O meleklerden (melekât) biri, Minhâc-i Sirâc'ın üçüncü²⁰⁹ ceddinin hanımı olmuştu. Kâtibin ceddinin Cûzcân'dan göç etmesinin sebebi şu idi: Tâhir-i Âbâd-ı Gaznî'de vefat etmiş olan İmâm Abdu'l-hâlık-i Cûzcânî, Cûzcân'da bir rüya gördü. Bu rüyada gâbiden bir ses ona "Hemen kalkıp Gazne'ye git ve evlen." Uyanınca bu uykunun şeytanın işi olabileceğini düşünerek şüpheye düştü. Ancak üç gün üç defa sürekli bu rüyayı gördü. Bunun üzerine o rüyanın etkisiyle Gazne'ye geldi. O kızlardan biri ile evlendi. O melikeden bir oğlu oldu. Ona İbrahim adını verdi. Bu İbrahim, Mevlânâ Minhâcû'd-dîn Osman bin İbrahim'in babası idi. (Allah hepsine rahmet eylesin). Mevlânâ Sirâcû'd-dîn-i Ucûbetü'z-zamân'ın babası, Mevlânâ Minhâcû'd-dîn de Minhâc-i Sirâc'ın babası idi²¹⁰.

Sultân İbrahim (Allah rahmet eylesin), zamanı ve saltanatı mübarek bir pâdişâh idi. Onun melikliği kırk iki sene, [239] ömrü altmış sene idi. Dört yüz doksan iki (1098-1099) senesinde vefat etti²¹¹. Ve's-selâm.

²⁰⁹ (مط) 'de (سيوم) [Nâşirin notu]

²¹⁰ (اصل) 'da (مولانا سراج الدين عثمان ابراهيم بود، مولانا منهاج الدين پدر) [Nâşirin notu]

²¹¹ "Oğulları şunlar idi: Ishak, Yusuf, Nasr, Ali, Bihzad, Hurşid Melik, Hüb-Şîr, Azâd Melik, Melik-Şîr, Togan Şâh, Azâd-Mihr, Devlet Şâh, Azâd-Şîr, Emîr Şâh, Nih-Fîrûze, Tehemten Şâh, Turan Şâh, Melik-Zâd, Melik-Dâd, Şemsü'l-Mülk, Melik Şîr, Şîr Melik, Mes'ûd, İran-Melik, Kayhân Şâh, Cihân Şâh, Fîrûz Şâh, Mîrân Şâh, Yagân Şâh, Türkân Şâh, Arslan Şâh, Tugrul Şâh, Kutlug Şâh, Müeyyid Şâh, Sultan Şâh, Melik Şâh, Hüsrev Şâh, Ferruh Şâh ve Behrâm Şâh" bkz, Raverty, I, s.105-106.

Onbirincisi

Alâ'ü'd-dîn Mes'ûd el-Kerîm bin İbrahim

Sultân Sencer'in kızkardeşi Mehd-i Irâk onun nikâhında idi. Ona Mes'ûd-i Kerim (eli açık, cömert Mes'ûd) dediler Ahlâkı güzel, zamanı mübarek, vasıfları beğenilen, âdaletli ve insaflı bir pâdişâh idi. Emîrû'l-mü'minîn Ahmed bin el-Muktedî'nin²¹² oğlu el-Mustazhir-billâh'ın²¹³ hilâfeti döneminde pâdişâhlığa oturdu.

²¹² Metinde el-Muktedir (مقتدر) şeklinde yazılmış ise de doğrusu el-Muktedî (المقتدي) olmalıdır.

²¹³ el-Mustazhir-Billâh, 1094-1118 yılları arasında hüküm süren Abbâsi halîfesidir. 470/1078 senesinde Bağdâd'da doğdu. Babası Halife Muktedî-Biemrillâh, annesi Türk asıllı Altun adlı bir câriyedir. Babasının ölümü üzerine (487/1094) Vezir Amidüddeve İbn Cehir veliaht Ebû'l-Abbâs Ahmed'i çağırıp vefat haberini verdi ve kendisine biat etti. Ardından o sırada Bağdâd'da bulunan Selçuklu Sultânı Berkyaruk'a durumu bildirerek ondan da yeni halife için biat aldı. Muktedî-Biemrillâh'ın ölümü üç gün sonra açıklanıp Ebû'l-Abbâs Ahmed, Müstazhir-Billâh lakabıyla halife ilân edildi (18 Muharrem 487/7 Şubat 1094)... Halife Muktedî-Biemrillâh'ın son dönemlerinde Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Sultân Melikşâh'ın bir ay içerisinde ölmelerinin (485/1092) ardından Büyük Selçuklu Devleti taht kavgaları yüzünden sarsılmaya başladı. Bu karışık ortamda halife olan Müstazhir-Billâh, en güçlü konumdaki taht iddiasının saltanatını tasdik edip Bağdâd'da onun adına hutbe okutmak zorunda kalıyordu... Selçuklu tahtında meydana gelen mücadele, Muhammed Tapar'ın tek başına tahta geçişine kadar sürdü (498/1105). Müstazhir'in Bağdâd'da sadece kendi adına hutbe okuttuğu ve hiçbir taht iddiasının adına yer vermediği dönemler de olmakla birlikte Selçuklular'ın içinde bulunduğu bu karışık ortamdan istifade edip Abbâsi halifeliğinin kaybettiği siyasî güç ve iktidarı lehine kullanamamış, Bağdâd'ı Selçuklu Sultânlarının tayin ettiği şahneyle birlikte yönetmenin dışında hiçbir siyasî faaliyette bulunamamıştır. Bu dönemde Selçuklu hânedanı mensuplarının taht kavgalarıyla meşgul olmasını ve İslâm dünyasının güçlü bir siyasi iradede mahrum bulunmasını fırsat bilen Haçlı orduları Ortadoğu'yu istilâ ederek Urfa (1098), Antakya (1098) ve Kudüs'te (1099) birer Haçlı devleti kurdular. Ancak Haçlılara karşı bütün İslâm âlemini birleştirmek mümkün olmadı. Müstazhir-Billâh döneminin önemli olaylarından biri de Bâtınîlerle mücadele idi. 16 Rebiülâhîr 512'de (6 Ağustos 1118) Bağdâd'da vefat eden Müstazhir-Billâh, yumuşak huylu, güzel ahlâklı, hayırsever, halka iyi davranılmasını isteyen, ulemâyı koruyan, fesahat ve belâgat sahibi bir hükümdardı. Onun döneminde ilim hayatında büyük gelişmeler yaşanmış, kıymetli eserler kaleme alınmıştır." Abdulkerim Özeydin, "Müstazhir-Billâh" DİA, XXXII, s.127-128.

Haya ve keremde çok aşırıya gitti. Ondan önce konulmuş olan adaletsiz vergilerin (rüsûm) hepsini kaldırdı (سر بند)²¹⁴. Mahmûdî ülkesinin her yerinde ve Zâvülistân'da fazladan yazılmış vergileri (avârız) sildi. Memleketin her yerinde (küll-i nevâhî)²¹⁵ vergiyi (bâc) bağışladı²¹⁶. Sultân İbrahim döneminde mevcut olan bütün melikleri, emîrleri ve büyükleri memleketlere görevlendirdi/görevli oldukları belde-lerde bıraktı. Böylece pâdişâhlık yasaları öncekinden daha iyi oldu.

Emîr Adudu'd-devle'yi Hindistân Emîrliği'ne görevlendirdi. Onun saltanat döneminde Büyük Hâcib (Hâcib-i bozorg) öldü. Hâcib Toğantegin, Gang Suyu (آب گنگ)'ndan geçip Hindistân'da gaza yaptı ki Sultân Mahmûd'dan başka hiçbir ordu oraya gidememiş idi. Ülke (mülk) işlerinin hepsi onun döneminde nizâma²¹⁷ kavuştu.

O, dört yüz elli üç (1061-1062) senesinde Gazne'de doğmuştu. Onun melikliğinin müddeti on yedi sene idi. Beş yüz dokuz (1115-1116) senesinde Hakk'ın rahmetine kavuştu. Mehd-i Irâk dedikleri Sultân Sencer-i Selçukî'nin kızkardeşi, onun nikâhında idi (Ve's-selâm. Doğrusunu Allah bilir)²¹⁸. [240]

²¹⁴ (سر بند) kelimesinin bu şekilde kullanımı görülmemekte. Sözlüklerde de bulunmamakta. [Nâşirin notu]

²¹⁵ (مط)'de (و باز کل نواحی که باؤ خواهد بود) [Nâşirin notu]

²¹⁶ (مط)'da (بخشید) [Nâşirin notu]

²¹⁷ (مط)'de (منتظم بود) [Nâşirin notu]

²¹⁸ Alâ'ü'd-dîn'in çocuklarının adları (اصل)'da yoktur. (مط)'de bir nüshadan nakle şu şekildedir: محمود، خورشید توران، خورشید ملک، بزرگ الحسین، ارسلان، ملک حطران) (بهاء الدین، سرداد، ملک ارسلان، علی، ایرار ملک، سرداد، فراخزاد، بهرامشله، ملک چهر، ملک ذاد). Raverty tercümesinde ise şöyledir: (دارای سه) (فرخزاد، ارسلان، ملک ارسلان، حسن، پسر: علی، بهرام شاه، ملک چهر، ملکزاد، محمود سلطان ملک، [دارای سه پسر: ارسلان ملک، الحسن، پسر: علی، بهرام شاه، ملک چهر، ملکزاد، محمود سلطان ملک، [دارای دو پسر: خورشید، توران ملک] [Nâşirin notu] (میرنوک) جمشید ملک [دارای دو پسر: خورشید، توران ملک]

Onikincisi Melik Arslan

Melik Arslan bin Sultân Mes'ûd-i Ebû'l-mülûk, beş yüz dokuz (1115-1116) senesinde tahta oturdu. Germsîr²¹⁹ ve Gazne memleketlerini hâkimiyet altına aldı. Kardeşi²²⁰ Behrâmşâh onun önünden Horâsân'a Sultân Sencer'in (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) yanına gitti.

Melik Arslan'ın döneminde tuhaf hadiseler meydana geldi. Bunlardan biri gökyüzünden ateş ve yıldırım gelmesiydi. Öyle ki²²¹ bu ateş Gazne pazarlarının hepsini yaktı. Onun döneminde²²² başka hadiseler ve tesadüfler de meydana geldi. Bu yüzden halk onun devletinden nefret etti. O gayet akıllı, cesur, kahraman ve savaşçı idi. Pâdişâhlığa oturduktan sonra annesi Mehd-i Irâk'ı önemsememesi sebebiyle Sultân Sencer ona düşman oldu. Bu yüzden Sultân Sencer, Behrâmşâh'ı destekledi ve [Melik Arslan'ın yerine Behrâmşâh'ı tahta oturtmak için] Gazne'ye geldi. Melik Arslan onunla savaştı. Ancak mağlup oldu ve Hindistân tarafına gitti. Beş yüz on bir (1117-1118) senesinde öldü. Onun meliklik müddeti iki sene, ömrü otuz beş sene idi. (Doğrusunu Allah bilir).

Onüçüncüsü Behrâmşâh

Mu'inü'd-devle²²³ Behrâmşâh güzel yüzlü, yiğit, cömert, halkı seven biriydi. Babası Sultân Mes'ûd-i Kerîm'in vefatından sonra Melik

²¹⁹ Fars'ın ve Kırmân'ın sıcak sahil mıntıkasına, daha serin olan yüksek yerlere "serdsîr" in zıddı olarak verilen isimdir. Bu kelimeler, Arap coğrafyacılar tarafından "curûm" ve "surûd" suretinde Arapçalaştırılmıştır. Germsîr, bugün Afganistan'ın Helمند Vilayeti'ne bağlı ilçelerden biridir.

²²⁰ (اصل)'da ve Raverty'nin bazı nüshalarında amca. Ancak (مط)'deki birader (kardeş) doğrudur. [Nâşirin notu]

²²¹ (اصل)'da (چنانچه خلق بدان) [Nâşirin notu]

²²² (اصل)'da (حوادث و آفات در عهد) [Nâşirin notu]

²²³ (اصل)'da da böyledir. (مط)'nin hâşiyesinde ve Raverty'de (معزالدوله) [Nâşirin notu]

Arslan tahta oturunca önce Horâsân'a gitti. O sırada Horâsân tahtında Sultân-ı Sa'îd Sencer (Allah delillerini aydınlatsın) bulunmakta idi. Behrâmşâh Horâsân'a gidip bir müddet onun dergâhında kaldı. Sultân Sencer, orduyu Gazne tarafına sevketti. Melik Arslan savaştan sonra bozguna uğradı ve Behrâmşâh tahta oturdu. Sencer onu aziz tuttu. Seyyid Hasan (Allah'ın rahmeti üzerine olsun), dergâhda Sultân Sencer'in huzurunda bu kadiseyi okudu: (Bir beyit nakletmiştir).

Beyit

"Göğün yedi katından bir tellal gelerek

Behrâmşâh'dır Şâh-ı cihân dedi"

Sencer Horâsân'a geri döndü. Behrâmşâh memlekete hâkim oldu. Hindistân tarafında gazalar yaptı. Beşyüz on iki²²⁴ senesi Ramazan ayının yirmi yedinci²²⁵ günü (11 Ocak 1119) Muhammed-i Bâhlîm (Ebû Halîm) (بَاهَلِيم)²²⁶'i [241] yakaladı ve hapsedti.

Sonra serbest bıraktı ve Hindistân vilâyetlerinin hepsini ona verdi. Ancak o, bir kez daha isyan etti ve Sevâlik Vilâyeti'nde²²⁷ Bîre (Bhira)²²⁸ hududunda bulunan Nâgûr (Nagor)'da bir kale inşa etti. Onun çocukları ve adamları çok idi. Behrâmşâh onun kalesi üzerine Hindistân'a gitti. Muhammed-i Bâhlîm (Ebû Halîm), Multân hududunda karşısına çıktı ve Behrâmşâh ile savaştı. Hakk Teâlâ onun nimet kâfirliğinin/nankörlüğünün karşılığını verdi. Savaş günü, Muhammed-i Bâhlîm (Ebû Halîm), on²²⁹ oğlu, at ve silahları ile birlikte

²²⁴ (اصل) 'da (اثنين) [Nâşirin notu]

²²⁵ Raverty'de (27 Ramazan) [Nâşirin notu]

²²⁶ (با حليم، خلم ، باهليم) Raverty nüshasında (اصل) 'da ve (مط) 'de de aynı. Raverty nüshasında (بَاهَلِيم) Firişte'de (بَاهَلِيم). Ferheng-i Kabâil-i Pencâb'da "Balım", Racputlardan bir kavimdir. Kezâlik (ميانوالی و انباله) 'da Afganlardan bir kavim kendilerine "Bahlim veya Behlam" derler. [Nâşirin notu]

²²⁷ (اصل) 'da (موالك) [Nâşirin notu]

²²⁸ Bazı Raverty nüshalarında (سبره) [Nâşirin notu]

²²⁹ (مط) 'de (دو پسر). Firişte'de (ده پسر). İki satır önce müellif "Birçok çocuğu vardı." demektedir. Buna göre on çocuk daha doğrudur. [Nâşirin notu]

bataklıkta (زمین برینی) yerin dibine gömüldü. Öyle ki ondan bir eser kalmadı.

Sonra Behrâmşâh Gazne'ye döndü. Onun ile Gûr melikleri arasında savaş meydana geldi. Oğlu Devletşâh öldürüldü. Bir seferde üç defa Sultân Alâüd-devle-i Gûrî önünde bozguna uğradı. Gazne, Gûrluların eline geçti. Şehrin tamamını yakıp yıktılar. Sonra Behrâmşâh Hindistân'a gitti. Gûr ordusu dönünce tekrar Gazne'ye geldi ve ardından öldü. Onun meliklik müddeti kırk bir sene idi. [Doğrusunu Allah bilir.]²³⁰

Ondördüncü

Hüsrevşâh bin Behrâmşâh²³¹

Sultân Yeminü'd-devle (ve'd-dîn)²³² Hüsrevşâh beşyüz elli iki (1157-1158)'de [242] tahta oturdu. Gûr melikleri ve sultânları (Allah delillerini aydınlatsın) Âl-i Mahmûd'un (Gaznelilerin) memleketini sarsmış ve Gazne'yi, Büst, Zemîn-Dâver ve Tegin Âbâd'²³³ onların elinden almış ve harap etmişlerdi. Böylece o devlette sarsıntı baş göstermişti. Hüsrevşâh tahta oturduğunda zayıf idi. Ülkeyi hâkimiyet altına alamadı.

Oğuzlar cemaati, Horâsân'ı istila etmiş idiler. Sultân-ı Saîd Sencer ölmüş idi. Bir topluluk Gazne tarafına geldi. Hüsrevşâh onlara

²³⁰ Behrâmşâh'ın oğullarının adı (اصل)'da yoktur. (مط)'nin hâşiyelerinde, üç nüshada da biraz farklı şekilde zikredilmiş olmakla kaydedilmiştir. Mu'izzü'd-dîn Behrâmşâh'ın dokuz oğlu vardı: خسروشاہ، منصورشاہ، فرخشاہ، زاولشاہ، دواتشاہ، شهنشاہ، علی شاہ جلال الدوله دولتشاه که در) Raverty tercümesinde şöyledir: (مسعودشاہ، محمدشاہ، علی شاہ جنگ غوریان گشته شد، علاءالدوله داود شاہ، بهاءالدوله سلطان شاہ، فخرالدوله علی شاہ، عزالدوله محمد شاہ، سماءالدوله مسعودشاہ، شهابالدوله منصورشاہ، معینالدوله شهنشاہ، معزالدوله خسروشاہ، سیدالدوله فرخشاہ) [Nâşirin notu]

²³¹ Başlıkla birlikte Sultân Hüsrevşâh'ın oğullarının adları verilmiştir: Hüsrevmelik, Mahmûdşâh, Keyhüsrevşâh. [Nâşirin notu]

²³² Bir rivâyete göre (تاج الدوله). Raverty tercümesinde (سلطان معين الدوله و الدين) (و تاج الدوله). Hâşiyede "bazı nüshalarda Yeminü'd-devle dahi yazılmıştır." der. [Nâşirin notu]

²³³ (تکباد) (اصل)'da [Nâşirin notu]

karşı mukâvemet edemedi ve Hindistân tarafına gitti. Gazne onun elinden çıktı ve Oğuzların eline geçti. Sultân-ı Saîd Gıyâsü'd-dîn Muhammed-i Sâm (Allah delillerini aydınlatsın) Gûr'dan Gazne'ye ordu yürütene kadar on iki sene boyunca onların elinde kaldı. Oğuz ordusunu (leşker-i Guz) yendi²³⁴ ve Gazne'yi ele geçirdi. Sultân-ı Saîd Mu'izzü'd-dîn Muhammed-i Sâm'ı Gazne tahtına oturttu. Hüsrev, Hindistân-i Lahor'a gelmiş idi. Onun melikliği yedi sene sürdü ve sonra Hakk'ın rahmetine kavuştu. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Hakk Teâlâ Müslümanların pâdişâhı Nâsirü'd-dünyâ ve'd-dîn'in memleketini bâkî ve pâyidâr kılsın. Âmin ve rabbi'l-âlemîn.

Onbeşincisi

Mahmûdî Meliklerinin Sonuncusu Hüsrevmelik bin

Hüsrevşâh bin Behrâmşâh²³⁵

Tâcü'd-devle Sultân Halîm Hüsrevmelik (Allah kabrini aydınlatsın) Lahor'da tahta oturdu. O, çok halim ve cömert bir pâdişâh idi. Haya sahibi, işret sever ve beğenilen vasıflara sahip idi. Ancak hânedânının devletinin sonuna düşünce ondan güzel bir hatıra kalmadı. O hânedânın devleti, onunla yıkıldı (münkariz)²³⁶. Gevşeklik onun saltanatı döneminde ortaya çıkışının sonuna erişti. Türklerden ve Ahrâr-dan (احرار)²³⁷ bütün emîrler ve devlet memurları, ondan yüz çevirdi. Hâdimler ve İranlılar/yerli emîrler (حران)²³⁸, vilâyetlerin emîrliklerini ve mülkün hükümranlığını ele geçirdiler. O ise her zaman işrette aşırıya kaçmakta idi. [243]

²³⁴ (مط)'de (و ترادف غزرا بشكست) [Nâşirin notu]

²³⁵ Başlıkla birlikte Sultân Hüsrevmelik'in oğullarının adları verilmiştir: Cihânşâh, Mahmûdşâh, Behrâmşâh, Hüsrevşâh, Mes'ûdşâh, Melikşâh. [Nâşirin notu]

²³⁶ (مط)'de (متزايد) [Nâşirin notu]

²³⁷ "Ahrâr" kelimesi sözlükte "hürler, özgürler" anlamında kullanıldığı gibi İranlılar veya yerli (emîrler) için de bu kelime kullanılmaktadır. [Nâşirin notu]

²³⁸ "Hür" kelimesinin çoğulu olarak kullanılan "hürân" da İranlılar veya yerli (emîrler) anlamındadır. [Nâşirin notu]

Sultân-ı Saîd Mu'izzü'd-dîn Muhammed-i Sâm (kabri parlak olsun) her sene Gazne'den geliyor ve Hindistân ve Sind²³⁹ vilâyetini zabtediyordu. Beş yüz yetmiş yedi (1181-1182) senesi içinde Lahor kapısına²⁴⁰ geldi. Hüsrevmelik'ten fil ve oğul esir edip geri döndü. Sonra beş yüz seksen üç (1187-1188) senesinde Lahor'a ordu sevketti ve şehri ele geçirdi. Hüsrevmelik'i anlaşımayla şehirden çıkardı ve Hindistân tarafına gönderdi. Oradan büyük Sultân Gıyâsü'd-dîn Muhammed-i Sâm'ın başşehri (Dârü'l-mülk) olan Fîrûzkûh'a gitti. Gıyâsü'd-dîn, Hüsrevmelik'i Garcistân'daki Belervân Kalesi'ne²⁴¹ hapsedmelerini emretti.

Gûr Sultânları (Allah kabirlerini aydınlatsın) beş yüz doksan sekiz (1201-1202) senesinde Hüsrevmelik'i şehîd ettiler. Gûr'da bulunan Sîfrûd Kalesi'nde²⁴² mahpus bulunan bulunan oğlu Behrâmşâh'ı da öldürdüler. Böylece Nâsirü'd-dîn Sebüktegin oğulları hânedânı (kabri aydınlık olsun) ortadan kalktı. İrân şahlığı²⁴³, Hindistân tahtı ve Horâsân melikliği Şensebânî meliklerine (ملوك شنسبانی)²⁴⁴ geçti²⁴⁵. (Allah delillerini aydınlatsın)

²³⁹ (مط)'de (ولايت هند و سند ضبط ميکرد) [Nâşirin notu]

²⁴⁰ (مط)'de (بدر لوهـر) [Nâşirin notu]

²⁴¹ (مط)'de (بلروان از غرجستان) Raverty hâşiyede "Yazma hûshada (بلروان) ve (بدوان) da kaydedilmiştir." der. [Nâşirin notu]

²⁴² (مط)'nin hâşiyesinde bir nüshaya dayanarak (ميفرود) Raverty, bazı nüshalara dayanarak (سنقران) [Nâşirin notu]

²⁴³ (مط)'de (و پادشاهی) [Nâşirin notu]

²⁴⁴ (مط)'de (شنسبانیان) [Nâşirin notu]

²⁴⁵ Şensebânilerden kasıt, Horâsân, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm süren bir İslâm hânedanı (1000-1215) olan Gûrlulardır. Herat'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Gürcistan'ın (Garşistan) güneyi, Cûzcân, Ferahrûd, Herîrûd ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklara Gûr denilirdi. Burası Şensebânîler'in (Gûrlular) yurdu idi. Gazneli hâkimiyeti sırasında küçük bir kabilenin reisi olan Şensebânî'nin emîrleri önce Gûr toprakları üzerinde siyasi hâkimiyetlerini kurdular, daha sonra nüfuz sahalarını giderek genişlettiler ve nihayet XII. yüzyılda büyük bir güce sahip oldular. 1206 tarihinde Gurlu hükümdarı Muizzü'd-dîn'in bir Bâtını fedaisi tarafından öldürülmesi ve sonrasında yaşanan hadiseler sebebiyle zayıflayan Şensebânî (Gûrlu) toprakları,

Allah Teâlâ Sultân-ı Selâtîn-i İslâm Nâsirü'd-dinyâ ve'd-dîn'i uzun yıllar meliklik tahtında bâkî ve pâyidâr eylesin.²⁴⁶ [Âmin ve En doğrusunu âlemlerin Rabbi olan Allah bilir] [244]

Hârezmşâh Alaü'd-dîn Muhammed ve Kutbu'd-dîn Aybeg tarafından ele geçirildi. Geniş bilgi için bkz, Ergin Ayan, "Gürluların Menşei Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/16, (Kış 2011), s.38-45; İqtidar Husain Sıddıqui, "Gürlular", *DİA*, XIV, s.207-2011; C. E. Bosworth, *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay*, New York 1977, s.111-131; Aynı yazar, "The Early Islamic History of Ghur", *CAJ*, VI (1961), s.116-133; Aynı yazar, "Ghûrids", *EP*, II, s.1099-1104.

²⁴⁶ (ناصر الدنيا و الدين را تا انقراض عالم باقى و پاينده دارد) (مط) [Nâşirin notu]

SELÇUKLULAR

ONİKİNCİ TABAKA SELÇUKLULAR

[الطبقة الثانية عشر السلجوقية]

Bismillâhi'r-rahmani'r-rahim

El-hamdulillâhi râzıku külli mezzûk ve hâlıkı külli mahlûk ve vâhibü'l-mülk müddet-i Âl-i Selçuk ve's-salavatu 'alâ Muhammed-i's-sâdıki's-sadûk ve's-selâmu 'alâ âlihi ve ashâbihi mâ tala'a sehî ve ayyûk.

Dergâh-ı Rabbânî'nin en zayıf kulu (olan) Minhâc-i Sirâc-i Cûzcânî (asamehullâhu 'anı'z-zilel ve't-tevânî "Allah onu günah ve hatadan korusun") şöyle der: Bir soy ve hânedâna (ehl-i düdmânî ve ashâb-ı hânedânî) bir müddet memleket yönetme ve hüküm sürme sırasının (nöbet-i memleket) vâsıl olması ve devletin, her dönem başka bir dala konan bir kuşa benzemesi Allah'ın takdiri iledir. Zira siyaset ve paylaşma olmadan ve sıkıntı çekmeden emîrliğin mesnedi (mesned-i emâret) ve saltanatın dayanağı (müttekâ-yi saltanat) olmaz. Halk ve toplumun bütün işleri, düzenli bir şekilde yürütülür. (Allah'a hamdolsun ki O, bize sürekli nimet verendir.)

Târih-i Nâbî'nin yazarı olan İbn Heysem (ابن هيصم)²⁴⁷ nakletmiştir ki: Sultân-ı Gâzî-i Sa'îd Mahmûd-i Sebüktegin (Allah delillerini

²⁴⁷ Eserin muhtelif yerlerinde *Kasas-ı Bâbî-i Ebû'l-Hasan bin el-Heysem, Kasas-ı İbn Heysem-i Fânî, Kasas-ı Nâbî, Kasas-ı Nâbî-i Heysem, Târih-i İbn Heysem-i Nâbî, Târih-i İbn Heysem, Târih-i ve Kasas-ı İbn Heysem-i Nâbî* gibi farklı şekillerde kaydedilmiş olan bu eser, müellif tarafından sıkça müracaat edilen eserlerden biridir. Eser hakkında geniş bilgi için bkz, *Tabakât-ı Nâsırı*, II, [Ta'likât], s.299-305.

aydınlatsın) Ceyhûn'dan geçince Mâverâ'ü'n-nehr beldeleri ona açıldı. Kadir Han, ölmüş olan İlig (ایلیک)'in birâderi olup Afrâsyâb'ın soyundan gelmekteydi. İki tarafın arası, dostluk ve fikirbirliğine dayanan antlaşmalar yoluyla sağlamlaştı ve düzene girdi. Birbirlerine görüştüler. Kadir Han onunla buluşunca bâr-ı âmm'dan²⁴⁸ sonra Sultân yalnız [görüşmek] istedi. Onların arasında baş başa, özel bir görüşme (halvet-i hâsî) oldu. [Bu görüşmede] Îrân ve Tûrân'da yapılması gereken bütün işleri konuştular. Kadir Han, Sultân'ın huzûrunda [bazı] istek ve önerilerde (اقتراحات)²⁴⁹ bulundu. O istek ve önerilerden biri, Türkmen Selçuk oğlu'nu (peser-i Selçuk)²⁵⁰, kendisine tâbi' olanlar-

²⁴⁸ Bâr kelimesinin anlamı, izin ve ruhsattır. İstilahî olarak ise dergâha, saraya veya sultânın huzuruna giriş izni veya huzura kabul anlamında kullanılmıştır. Bâr-i hâs ve bâr-i âmm olmak üzere iki şekilde düzenlenen bâr merasimleri hakkında Nizâmü'l-mülk şunları söylemektedir: "Padişahın, huzuruna kabul etmesi (bâr dâ-dem)'nin bir düzen içinde olması gerekir: Önce akraba, ondan sonra maiyetin ileri gelenleri, ondan sonra da öteki insan tabakaları huzura girerler. Zira hepsi birden bir yere girince, basit bir insan ile asil arasında bir fark kalmaz. Perdeyi kaldırmaları, huzura kabul (bâr) alametidir. Perdeyi indirmeleri, padişahın içeri çağırıldığı bir kişiden başkasına yol olmadığının nişan ve alametidir. Nitekim ordunun başları, dergâha birini gönderirler, bu alametle bilirlir ki, kabul (bâr) vardır veya yoktur. Eğer bugün hizmete gelmeleri gerekirse, gelirler; gerekmezse gelmezler. Zira büyükler ve başlar için dergâha gelip, padişahı görememekten daha can sıkıcı hiçbir şey yoktur. Defalarca gelip de padişahı göremedikleri zaman padişah hakkında şüpheye düşerler ve aleyhinde konuşmaya başlarlar. Padişahın huzuruna girmenin güçleşmesi yüzünden insanların işleri yüzüstü kalır. Fesatçılar cüretkâr olurlar; ahval gizli kalır; ordu incinmiş olur; raiyyet sıkıntıya düşer. Padişah için hiçbir düzen sık sık kabulden daha iyi değildir. Padişah, kabul (bâr) emri verince, dışarıdakilerden olup, huzura gelen ve gerekli saygıyı gösteren etraf hükümdarları ve emirler, seyyidler ve imamlar için padişahı gördükleri zaman kendilerinin ve adamlarının hep geri dönmeleri (çıkmaları) şarttır. Padişahın)hass adamları orada huzurda kaldıkları zaman, onlarla birlikte hıdmete gelen gulâmlar da huzurdan çıkarlar; öyle ki, huzurda hâss adamları ile silahdâr, abdâr, çaşnigir, sarayda işleri olan gulâmlar ve muhakkak huzurda hazır olmaları gereken bunlar gibiler kalırlar. Birkaç defa bu şekilde emredilince, âdet olur ve böylece kalır ve eğer böyle yaparlarsa, o izdiham (zahmet) kalkar." Nizâmü'l-mülk, (Türkçe terc), s.152-153; Hasan Enveri, s.21-23.

²⁴⁹ (اصل)'da "iftirâhât (اقتراحات)". [Nâşirin notu]

²⁵⁰ "Selçuk'un Arslan, Mikâ'il ve Musâ adlarında üç oğlu vardı." [İbnü'l-Esir (Muhammed b. Muhammed Abdu'l-vâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esir), *el-Kâmil fi't-Târih*, (Türkçe terc, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, I-XII, (Çev: Abdullah Köse, M. Beşir Eryarsoy, Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın; Redaktör: Mertol Tulum),

la birlikte diyâr-ı Mâverâ'ü'n-nehr ve Türkistân'dan Horâsân tarafına götürmesi idi²⁵¹. Bu Selçuk'un ve onun oğlunun adamları, Nûr Buhârâ'da²⁵² oTürân bir kavim idi. Hepsi Sâmânogulları'na (Âl-i Sâmân)

İstanbul 1985-1987, (Türkçe terc, IX, s.363)]. "Emîr Selçuk Cend'de öldü ve geriye Emîr Mikâil, Emîr Mûsâ ve İsrail diye çağırılan Emîr Yabgu Arslan'ı bıraktı." [el-Hüseyinî (Sadrud-dîn Ebû'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseyinî), *Abbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, (Türkçe terc, Necati Lûgal), TTK Yay, Ankara 1999, s.2]. "İsrâ'il'den sonra Mikâ'il, Yûnus ve Mûsâ Bigu/Beygu vardı." [er-Râvendî (Muhammed b. Ali b. Süleymân er-Râvendî), *Kitâb-ı Râhatû's-Sudûr ve Âyetû's-Sûriûr*, (Neşr. Muhammed İkbâl-Tashihât-ı lâzım Müctebâ Meynovi), Tahran 1333, s.87, (Türkçe terc, Ahmet Ateş), I-II. Cilt, TTK Yay, Ankara 1999, I, s.86)]. "Selçuk'un Hepsî birbirinden büyük beş oğlu vardı: İsrâ'il, Mikâ'il, Mûsâ Yabgu, Yûsuf ve Yûnus." (Reşidü'd-dîn Fazlullah, *Câmî'ü't-Tevârih/Selçuklu Devleti*, (Türkçe terc, Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2010, s.71.; Zahirü'd-dîn Nişâbüri, *Selçûknâme*, (Neşr. İ. Afşar), Tahran 1332, s.10.) "Emir Selçuk'un dört oğlu oldu. Bunlar Mikâ'il, Yabgu (Bigu), Musa ve Arslan adlarını taşıyorlardı." [Ebû'l-Ferec (Bar Hebraus), *Ebû'l-Ferec Tarihi*, I-II, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-İngilizceden Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay, Ankara 1999, I, s. 293]. Burada kastedilen Arslan Yabgu'dur. Selçuk Beg'in çocukları hakkında toplu bilgi için bkz, İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *TM*, 13, 1958.

²⁵¹ Reşidü'd-dîn'in kaydettiğine göre İlig Hân (doğrusu Kadir Han olacak) Selçuklulardan korkmuş idi. Sultân Mahmûd'un nezdine, akrabalık ve iki taraf arasında akdedilen anlaşma ve emniyetten doğan dostluğa dayanarak birini gönderdi ve şunları söyledi: "Bu yazının memleketlerinde ve bu ülkenin yollarında Türkistân'dan gelen Türklerden olan çok kuvvetli ve intizamlı bir kavim, yıllardır Nûr Buhârâ ve Soğd-i Semerkand bölgesine yerleşmişlerdir. Bu yerlerin otlak ve meraların tümünü ele geçirdiler. Silâh, âlet, malzeme ve savaş levâzımâtı yapıp ordu (leşker) kurdular. Onların kabilesi ve atlıları büyük bir güce erişip sayıları çoğaldı. Akla korku, kalbe vesvese (düşmesi) gerekir ki eğer siz bir vakit Hindistân tarafına azimet ve hareket ederseniz, zamanın başkalaşım değişmesi ve acımasız günlerin inkılâbı (neticesinde), onlardan, bir bölgeyi ele geçirmeyi istemek veya bir vilâyete tamah etmek gibi tedbir ve telafisi zor olan bir fitne ve fesad hâsıl olur. Onlardan yardım almak ve ileri gelen bir rehine (nevâyî) talep etmek vâcib olmuştur." Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.73)

²⁵² "Selçukluların kışlak'ları Nûr Buhârâ, yaylakları ise Soğd-i Semerkand idi" [Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.71)]. Nûr Buhârâ, Buhârâ'ya yirmi fersah uzaklıkta bir köydür (Yâkût el-Hemevi, *Mu'cemü'l-Buldân*, I-V, Beyrut 1397/1977, V, s. 310). "Nûr, büyük bir yerdir. Orada Mescid-i Câmî' ve birçok ribât vardır. Buhârâ halkı her sene, başka yerleri ziyârete oraya gelirler. Ehl-i Buhârâ bu işde zahmete girerler. Nûr'a ziyârete giden bir kimse, Hac faziletine sahip olur. Memleketlerine geri dönünce, o mübarek yerden geldikleri için, şehri gül ve çiçekle/zafer takıyla donatırlardı. Bu Nûr'u başka vilâyetlerden ayırmak için "Nûr-i Buhârâ" derler. Tâbi'inden birçok kimse orada huzur buldular." en-Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, s.18-19.

tâbi‘ ve mutî‘ idiler. Bu dönemde Selçuk oğlu yiğitlik [mertebesine] ulaşmış idi. Onun yiğitliğinden ve savaşçılığından, ok ve kılıcından (tîr ve tiğ) bütün Türkistân melikleri ve Afrâsyâblılar daima korkuda idiler. Çöldeki kuş ve ceylan [bile], [245] onun okundan²⁵³ kurtulamazdı. Bir avın ve düşmanın üzerine kükreyen rüzgâr ve gürleyen bulut gibi atılır ve savaşa girdiği herkesin [karşısında], o üstün gelirdi.

Kadir Han’ın, Sultân’ın huzuruna gittiği bu dönemde rikâb-ı Sultân’ın hizmetinde bulunanların hepsi serâperde-i hâss’a²⁵⁴ gidiyorlardı. O Selçuk oğlu, başına taktığı Türkmen külahını (külâh-ı Türkmânî) yana eğmiş (کڑ کرده)²⁵⁵ ve dağ parçası gibi bir ata (merkeb) binmiş vaziyette [onların] önünde [at] sürüyordu. Çakan şimşek ve kükreyen arslan gibi idi. Öyle ki İrân ve Tûrân ordusunun ikisinin de askerleri (haşem) onun çevikliğine ve süvariliğine hayran kalmış idiler.

Kadir Han, Sultân’dan çok istediği için [Sultân ona] verdiği sözü tuttu²⁵⁶. Kadir Han geri döndüğü sırada Selçuk oğluna çadırda kalmaları [ve bir yere ayrılmamaları] için [bir] fermân ulaştırdı. [Daha sonra] onun yoldaşlarının (bone) ve adamlarının, Mahmûd’un askerleri (leşker-i Mahmûdî) ile birlikte Ceyhûn’dan Horâsân tarafına geçmelerini emretti. Bütün görevlileri (müvekkilân) onları muhâfızlık

²⁵³ Raverty tercümesinde şu şekildedir: “Havadaki kuş ve çöldeki ceylan onun okundan...”. (أهو در چرا. الخ) de (پ) [Nâşirin notu]

²⁵⁴ Serâperde, otağ-ı pâdişâhiye verilen addır. Çadırlarda tozluk tabir olunan perdeye de denir. Harem-i hâs önlerinde ve çadırlarda sokak tabir olunan perdeye denir. bkz, *Tercüme-i Burhân-ı Kâtî*, İstanbul 1251 (1835), s.606; Hasan Enverî, s.40; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK Yay, Ankara 1988, s.29, 112.

²⁵⁵ (کړکړده) da (اصل) [Nâşirin notu]

²⁵⁶ Esasen Selçuklu Türkmenlerinin gücü, sadece Karahanlılar için değil Gazneliler için de tehlike teşkil ediyordu. Nitekim Arslan Yabgu, bölgenin en güçlü hükümdarı olan Gazneli Mahmûd’a karşı kuvvet gösterisinde bulunmaktan çekinmiyor, “Sultân Mahmûd’un filleri varsa bizim de oklarımız vardır. Aramızda harp olduğu zaman oklarımızla onun askerleri delik deşik edilebiliriz.” demek cesaretini gösterebiliyordu. Bkz, Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I, (Kuruluş Devri)*, TTK. Yay, Ankara 2000, s.77.

yapmaları için onlar üzerine görevlendirdiler. Ceyhûn Nehri'ne ulaştıklarında rikâb-ı bendegân-ı Mahmûdî'nin hizmetinde [nehirin] karışısına geçtiler.

Selçuk oğlu, kendi adamları ve eşyâ'sı²⁵⁷ ile birlikte gemide oturuyor iken bir fermân çıkmış idi. [Şöyle ki] Hâcib-i²⁵⁸ Horâsân olup Sultân'ın bendelerinin önde gelenlerinden olan Arslan Han²⁵⁹, Sultân'ın huzurunda "Pâdişâhın buyurduğu bu şey, bendenize göre isabetli (rey-i sâyib)²⁶⁰ değildir. Çünkü mülkünün düşmanlarını, kendi eliyle kendi çocuklarının memleketlerine musallat etmiştir. Âkıbet o memleketin perişanlığı bu taifeden olur." dedi. Sultân "Senin görüşün nedir?" diye buyurdu. Hâcib-i Horâsân Arslan Han²⁶¹ "Benim görüşüm odur ki, ya hepsini gemiye bindirip [gemiye] batırmalarını veya bundan sonra ok atamamaları için hepsinin başparmaklarını (engüş-tân-ı ibhâm) kesmelerini emretmek gerekir." dedi²⁶². Sultân "Arslan, sen katı kalpli (saht dil) bir adamsın. Ahdi bozmak ve biçâre(leri) öldürmek hamiyetli pâdişâhların, yiğit insanların işi değildir. Kazâ [Allah'ın takdiri] merdlik ve mazeret ile geri çevrilemez." dedi²⁶³.

²⁵⁷ (اصل)'da [اشباع]. [Nâşirin notu]

²⁵⁸ Gerdizi'ye göre Ebû'l-Hares Arslan Câzib. [Nâşirin notu]

²⁵⁹ Tûs Vâlisi Arslan Câzib.

²⁶⁰ (اصل)'da [.صايت؟]. [Nâşirin notu]

²⁶¹ (اصل)'da [حاجبخارش]. [Nâşirin notu]

²⁶² Arslan Câzib'in Türkmenlerin başparmaklarının kesilmesini teklif etmesinin sebebi şuydu: Geleneksel Türk okçuğunda ok, başparmakla çekilir ve bu tekniğe "başparmak çekişi" denir. Bu teknikte başparmağa "zihgîr" de denilen okçu yüzüğü takılırdı. Bu tekniğin başta hızlı atış, yani çok kısa sürede ardı ardına çok fazla ok atma ve isabet olmak üzere önemli avantajları vardı. Arslan Câzib'in, Selçuklu Türkmenlerinin ok atmalarını engellemek için başparmaklarının kesilmesini teklif etmesi, bundan ileri gelmekteydi. Geniş bilgi için bkz, Erkan Göksu, *Okla Yükselen Millet*, Kömen Yay, Ankara 2013.

²⁶³ Bu hâdise hakkında ayrıca bkz, İbnü'l-Esir, s.237, (Türkçe terc, IX, s.363); Beyhakî (Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî), *Târih-i Beyhakî*, (be-ihtimam Ganî ve Feyyaz), Tahran 1324, s.260, 481; el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.2); [el-Bundâri (Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundâri), *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Üsre*, (Terc. Kıvameddin Burslan), *Irâk ve Horâsân Selçukluları Tarihi*, Ankara

Selçuk oğlunu [Arslan Yabgu] Ceyhûn'dan geçirmelerinden sonra onu Multân'a²⁶⁴ getirmeleri için fermân çıktı²⁶⁵. Onun amca-

1999, s. 3]; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb*, XXVI. Cüz, (Tahkik: Muhammed Fevzi el-Antil), Kahire 1405/1985, s.271; Hamdullâh Müstevfi-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.427

²⁶⁴ "Pakistan'ın Pencap bölgesinde tarihi bir şehirdir. İndus nehrinin kollarından Cinâb suyunun doğusundaki bir ovada Hint alt kıtasının Orta Asya'ya açılan güzergâhında bulunur. Bilinen tarihi milâttan önce 326'da burayı istilâ eden Makedonyalı İskender'le başlamaktadır. V. yüzyıldan sonra Hindû Rai hanedanının hâkim olduğu şehrin Müslümanlar tarafından fethi 94/712 yılında Sind fâtihî Muhammed b. Kasım es-Sekafi tarafından gerçekleştirildi. X. yy'ın ortalarında bölgeyi gezen İstahri, Multân'ın yerlilerle Müslümanların birlikte dostça yaşadıkları mürefeh bir şehir olduğunu kaydetmiştir. 375/985 yılında şehri gören Makdisî, buraya İsmâilîler'in hâkim bulunduğunu ve halkın çoğunluğunun Şii olduğunu, hutbelerde Fatimî halifesinin adının okunduğunu belirtmektedir. Gazneli Mahmûd, Multân'ı yedi günlük bir muhasaradan sonra zapt edip (396/1006) İsmâilîler dışındaki halka eman verdi. Şehrin hâkimi Karatî Ebû'l-Fütûh Dâvud b. Nasr, Serendib'e kaçtı. Sultân Mahmûd, mühtedi Hindû kumandanı Suhalpalı yönetici olarak bırakıp şehirden ayrıldıysa da kısa bir süre sonra Suhalpal irtidat ederek ayaklandı. Bunun üzerine Gazneli Mahmûd, 398'de (1008) ve arkasından Ebû'l-Fütûh'un tekrar ele geçirmesi sebebiyle 400'de (1010) şehri zaptetti. Gazneliler devrinin sonlarına doğru İsmâilîler zaman zaman Multân'a hâkim olmak için harekete geçtilerse de bir başarı kazanamadılar. Nihayet 571'de (1175-76) Gurlulardan Muizzüddin Muhammed b. Sâm bölgede kesin Sünnî hâkimiyetini tesis etti." Multân hakkında geniş bilgi için bkz, Azmi Özcan, "Multân", *DİA*, XXXI, s.548-549.

²⁶⁵ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Gazneli Mahmûd, Arslan Yabgu'yu kendisiyle görüşmek üzere davet eder ve huzuruna gelen Arslan Yabgu şerefine bir ziyafet düzenler. Bu ziyafet esnasında Arslan Yabgu'nun gücünü sınamak üzere "Askere ihtiyacım olursa bana ne kadar yardım yapabilirsiniz" diye sorar. Silâhdârından bir yay alan Arslan Yabgu, içkinin ve gençliğin verdiği gururla "Bu yayı kendi kabileme gönderirsem, 30.000 kişi derhal atlanırlar." Sultân Mahmûd tekrar sorar: "Daha fazlasına ihtiyacım olursa?" Arslan Yabgu bu defa bir oku Sultân'a atar ve "Bu oku kabileme gönderdiği her zaman 10.000 kişi daha gelirler." der. Sultân aynı soruyu sormaya devam eder ve nihayetinde Arslan Yabgu bir yay ve üç ok ile 100.000 atlı celb edebileceğini taahhüt eder. Sultân Mahmûd'un son defa "Daha fazlasını istersem?" diye sorması üzerine ise önce "Şu oklardan birini Balhan'a gönder 100.000 atlı daha gelir" daha sonra ise "Bu oku Türkistân'a gönder 200.000 atlı da istesen gelir" cevabını verir. "Bir yay üç okla maaşsız ve ücretsiz bu kadar orduyu emre amade edebilen bir kimsenin işini hor görmemeli" diyen Sultân Mahmûd, yakınlarıyla görüş alışverişinde bulunduktan sonra Arslan Yabgu ve maiyyetini tutuklatarak Multân hududundaki Kâlencer Kalesi'ne hapseder. Arslan Yabgu ile Sultân Mahmûd arasındaki mülakat ve Arslan Yabgu'nun hapsedilmesiyle ilgili bkz, Zahirü'd-din Nişâbüri, s.12; Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, I-II, (Neşr. Said Nefisi), Tahrân

larının oğulları ve diğer adamlarını [ise] diyâr-ı Horâsân'daki [246] Nişâbü'r²⁶⁶ ve Bâverd'e [gönderdiler]²⁶⁷. O yerler²⁶⁸ ile Horâsân çevresi, [onların] otlakları olarak belirlendi.

Hak Te'âlâ onların sonunda büyüüp yükselmelerini istemiş olduğundan, onların soyundan (tuhme) muradına ermiş Sultânlar ve me-likler çıktı. Sultân Mahmûd ondan sonra pişman olsa da fayda etmedi. [Arapça: Onun [Allah'ın] takdirinden kaçış yoktur]²⁶⁹

İmâm Ebû'l-Fazl-i Beyhakî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) *Târih-i Nâsîrî*'de şöyle zikretmiştir ki: Sultân Mahmûd (Allah delillerini aydınlatsın) dört bin Selçuklu göçerini/yolcusunu (bone-i Selçuk-kiyyân) Ceyhûn'dan geçirdiğinde onların önderleri (mihter) dört kişi idi: Yağmur (يغمر)²⁷⁰, Boğa (بوقه), Göktaş (كوكتاش) ve Kızıl (قرل).

1352, II, s.876-877; Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.75-79); İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.292); er-Râvendî, s.89-92, (Türkçe terc, I, s.88-90); Aksarayî (Kerîmü'd-dîn Mahmûd Aksarayî), *Müsâmeretü'l-Abbâr*, (Neşr. Osman Turan), TTK Yay, Ankara 1999, s.12. (Türkçe terc, s.7-8.); Hamdullâh Müstevfi-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.427. Burada verilen sayı abartılı olmakla beraber, Türk devlet geleneği ve hâkimiyet anlayışı içerisinde yayın metbû'luk, okun ise tâbiyet ve davet sembolü olarak kullanıldığını gösteren örneklerden biri olması bakımından önemlidir. Ok ve yayın Türk devlet geleneği ve hâkimiyet anlayışındaki yeri hakkında geniş bilgi için bkz, Erkan Göksu, "Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic), Volume 5/2 Spring 2010 (Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları II), s.986-1011.

²⁶⁶ Horâsân'ın en önemli şehri olarak nitelendirilen Nişâbü'r, hem ticarî ve ekonomik, hem de kültür ve medeniyet bakımından Ortaçağ'ın en önde gelen şehirlerinden biriydi. Bkz, Yâkût, V, s.331-333; E. Honingman, "Nişâbü'r", *IA*, IX, s.302-305.

²⁶⁷ Raverty tercümesinde " onun diğer adamlarını, diyâr-ı Horâsân'daki Nesâ, Nişâbü'r ve Bâverd'e ..." ki üçü de Horâsân'ın meşhur şehirlerindendir. [Nâşirin notu]

²⁶⁸ [خ] 'de (ب) "خراسانبالایمواضع." [Yukarı Horâsân yerleri/bölgeleri vd." [Nâşirin notu]

²⁶⁹ Arapça: [فلا مرد لقضائه]

²⁷⁰ [اصل] 'da (يغمر). Raverty, Beyhakî ve İbnü'l-Esir'de "Yağmur (يغمر)". [اصل] 'da birkaç satır sonra tekrar "Yağmur (يغمر)" olarak kaydedilmiş. [Nâşirin notu]

Horâsân civarındaki otlakları onların arasında paylaştırdı ve onları Horâsân meliklerine teslim etti. Hiçbir silah çeşidi bulundurmamaları için emir verdi. Selçuk'un büyük oğlu²⁷¹ onların büyüğü idi. [O] yiğitlikte meşhûr idi. Onu, iki oğlu ile birlikte Multân'a gönderdi. Bir müddet sonra Multân'da öldüler²⁷². Onların Mâverâ'ü'n-nehr'de kalmış olan bakıyyeleri [ise], her yıl Nûr Buhârâ'dan²⁷³ Dargân-ı Hâ-rezm'e (درغان خوارزم) otlağa geliyorlardı. Onların Şâh [شاه]²⁷⁴ adındaki Cend Meliki ile eski bir husûmetleri vardı.

Mes'ûd-ı şehîd'in (Allah kabrini aydınlatsın) saltanatı döneminde Emîr-i Hârezm Altuntaş'ın oğlu [Hârûn], Sultân'a isyan etti. Selçuklular o isyanda ona yardımcı oldular. [Hârûn bunun karşılığında] 425 (1033-1034) senesinde Hârezm beldelerinden biri olan Ribât-ı Mâşe adlı yeri (mevzi') onlara otlak olarak (çerâhor) verdi²⁷⁵. Cend

²⁷¹ Arslan Yabgu kasdedilmektedir.

²⁷² Arslan Yabgu, birkaç kere kaçış teşebbüsünde bulunmuş ise de başarılı olamamış ve Kalencer Kalesi'nde yedi yıl mahpus kaldıktan sonra vefat etmiştir. Reşidü'd-din onun zehirli şerbetle öldürüldüğünü zikretmiştir. Bkz, Reşidü'd-din, (Türkçe terc, s.79); İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.292); er-Râvendî, s.89-92, (Türkçe terc, I, s.88-90); Aksarayî (Kerîmü'd-din Mahmûd Aksarayî), *Müsâmeretü'l-Abbâr*, (Neşr. Osman Turan), TTK Yay, Ankara 1999, s.12. (Türkçe terc, s.7-8.); Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.427.

²⁷³ (اصل) 'da [ازهوربخارا]. [Nâşirin notu]

²⁷⁴ (اصل) 'da [شاه]. Ancak Raverty tercümesinde "Şâh" şeklindedir. Sad-rü'd-din el-Hüseynî'nin *Abbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*'sinde de "Şâh" şeklindedir. [Nâşirin notu]

²⁷⁵ Selçuklular Hârezm'e geldikten sonra, yeni şartların icabiyle, Karahanlı sülalesinden Ali Tekin ile anlaştılar. Sultân Mahmûd'un ölümü ve Gazne'de başlayan taht kavgası üzerine Sultân Mes'ûd Ali Tekin'in yardımına başvurdu. Lâkin tahtı elde edince, babası gibi, Karahanlılar ile dostluğu tazeleyen Mes'ûd Hârezm valisi Altuntaş'ı Buhârâ seferine memur etti. Ali Tekin, bu nâzik durumda, Selçukluları ve Türkmenleri "tatlı söz ve gümüş" ile tutup kendisine yardımcı yaptı. Buhârâ'yı terkeden Ali Tekin ile Altuntaş arasında Debûsiye'de, 1032'de vuku bulan savaştan sonra Altuntaş'ın ölümü durumu değiştirdi. Zira oğlu Hârûn, 1034'de Ali Tekin ve Selçuklular ile ittifak yaparak, Gaznelilere karşı istiklâl savaşına girdi. Hârûn Selçuklulara çok kıymetli hediyeler verdi ve onları, tahsis eylediği Ribat Mâşa'da kondurdu. Bkz, Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993, s.94-95.

Meliki onların durumundan haberdâr olunca onların üzerine saldırdı ve onlardan sekiz bin kadar insan öldürdü. Çok az bir kısmı [sağ] kaldı²⁷⁶. [Düşükleri] durum [karşısında] şaşkına dönüp ne yapacaklarını şaşırdılar. Emîr-i Hârezm Altuntaş'ın oğlu âsî Hârûn öldürüldü²⁷⁷. [Ancak] Selçukluların diyâr-ı Hârezm'de kalmaları mümkün olmadı.

Buhârâ Meliki olup Afrâsyâblı hanlarından (Hânân-ı Afrâsyâbî) gelen Ali Tegin'in²⁷⁸ oğullarının korkusundan [Mâverâü'n-nehr'e] gidemediler. [Bu yüzden] mecburen kendi adamları ve yoldaşları ile

²⁷⁶ Cend Meliki Şâh Melik, Selçuk Beg'in Oğuz Yabgu Devleti ile yaşadığı çatışma ve sonrasındaki hâdiselerden dolayı Selçuklulara karşı "kin" besliyordu. Zira kaynakların ifadesine göre onun ile Selçuklular arasında eskiden beri devam eden bir kin ve düşmanlık vardı. Altuntaş'ın oğlu Hârûn'un, kendisine yardım eden Selçuklulara Ribât-ı Mâşe'yi tahsis etmesinden hemen sonra, Şâh Melik Selçuklulara ani bir baskın düzenlemiştir. Kaynakların ifadesine göre "casusları vâsıtası ile takip eden ve aralarında zikredildiği üzere "kadim bir kin, kan ve düşmanlık" bulunan Cend Emîri Şâh Melik, 1034'de, kurban bayramının dördüncü günü, çöl yolundan gelerek onlara müthiş bir baskın ile vurdu. 8.000 kişi öldürüldü; birçok kadın, çocuk, altın ve mallarını alıp döndü. Bazı kaynaklar, bu ani ve korkunç baskının Hârûn'un bir tertibi olduğunu zikretmişlerdir. Selçuklular da bu düşünce ile Ceyhûn'u buz üzerinden geçerek Ribât-ı Nemek'e vardılar. Ancak bu arada Hârûn Selçuklulara elçi gönderip çok üzüldüğünü bildirdi. Çok mal vererek vaadlerde bulundu ve onları tekrar eski yurtlarına döndürdü. Buna mukabil Şâh Melik'e de teessüflerini bildirdikten sonra, onunla Ceyhûn üzerinde bir gemide buluştu. Fakat Hârûn Şâh Melik ile Selçukluları barıştırmaya teşebbüsünde onu ikna edemedi. Bununla beraber, Hârûn'un 30.000 kişilik ordusunu gören Şâh Melik, Selçukluları takip cesaretini gösteremeyerek, sessizce Cend'e dönmek zorunda kaldı." Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.95.

²⁷⁷ Söz konusu hadiseler hakkında toplu bilgi için bkz, Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, s.149-160.

²⁷⁸ Karahanlı hanedanının bir mensubu olan Ali Tegin, 393/1002-1003'de Mâverâünnehr'de Sâmânîlerin ortadan kaldırılması olaylarında ilk defa tarih sahnesine çıkmıştır. Bölgede kurnaz bir politikacı olarak tanınan Ali Tegin, 411/1020-1021'de Buhârâ'yı ele geçirdi. 1032 yılı baharında Debûsiye'de Gazneli ordusunu yenilgiye uğratarak, Kutlug Ordu/Balasagun'da müstakil bir devlet kurmayı başardı. Karahanlılar ve Gazneliler arasında bir denge unsuru olan Ali Tegin'in devleti, onun ölümünden sonra oğulları tarafından uzun süre yaşatılamadı. Kısa müddet sonra Karahanlılar, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Selçuklular Horâsân'a geçmek zorunda kaldılar. Geniş bilgi için bkz, Ömer Soner Hunkal, "Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutlug Ordu Devleti (1020-1041)", *Bilig*, (Kış/2007), Sayı 40, s.35-77.

birlikte yedi yüz kadar atlı [ile] Nesâ ve Merv²⁷⁹ tarafına geldiler. [Bu sırada] onların emirlerinden olan Yağmur ölmüş ve ondan [geriye] bir oğul kalmış idi. O cemaat [Selçuklular], Hârezm tarafından Nesâ ve Merv civarına geldiklerinde Yağmur'un oğlunun onlara mukâvemet etmeye gücü yoktu. Çünkü her ne kadar [247] onların [Selçukluların] sayıları az idiyse de Yınâllılar (Yınaliyân)²⁸⁰ ve onların dışındaki diğer

²⁷⁹ Merv, Horâsân'ın en meşhur ve en önemli şehirlerinden birisi olup bugün Türkmenistan sınırları içindedir. Murgâb deltasının aşağı kısmında kurulmuş olup Ortaçağ coğrafyacıları tarafından daha güneyde bulunan bugün mevcut olmayan küçük Merve'r-rûz'dan (Mervü'r-rûz) ayrılması ve öneminin belirtilmesi için Merve's-şâhicân (Mervü's-şâhicân) adıyla anılmıştır. Ortaçağ'ın siyasi, idari, ticari ve kültürel açılardan önde gelen şehirlerinden biridir. İrân ile Hazar denizi kıyılarını Orta Asya'nın önemli şehirlerine bağlayan stratejik bir mevkiye ve işlek bir ticaret yolu üzerinde yer alan Merv, Abbâsiler döneminden sonra en parlak çağını Selçuklular zamanında yaşadı. Şehir, Dandanakan Savaşı'nın ardından yapılan kurultayın kararıyla, Doğu Horâsân'ın hâkimiyetini eline alan Çağrı Beg'in idare merkezi oldu. Çağrı Beg ve oğlu Alp Arslan burada kendi adlarına sikke bastırdılar. Alp Arslan'ın Selçuklu tahtına geçmesiyle birlikte şehir Horâsân'ın idaresiyle görevlendirilen Selçuklu şehzadelerinin merkezi haline geldi. Melikşâh zamanında surları yenilenen Merv, Sultân Muhammed Tapar döneminde doğuya tayin edilen Melik Sencer'in siyasi-idari merkezi oldu. Tapar'ın vefatından sonra gelişen olaylarda Sencer'in Selçuklu tahtına müdahalesi ve Sâve savaşıyla (513/1119) hâkimiyeti ele geçirmesinin ardından Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başşehri oldu. Sultân Sencer (1118-1157) uzun iktidarı müddetince burayı geliştirmek için büyük çaba harcadı. Surların dışında kalan rabaz çevresine yeni surlar yapılmak suretiyle şehre dâhil edildi. Böylece Yeni Merv (Sultân Kal'a) ortaya çıktı. Sultân Sencer zamanında her açıdan en parlak dönemini yaşayan Merv, çok sayıda medrese ve kütüphaneyle bir ilim merkezi haline geldi. Sultân Sencer'in Karahıtaylar karşısında uğradığı Katvân felâketinin (536/1141) ardından yaklaşık bir yıl uzak kaldığı Merv bu sırada Hârezmşâh Atsız'ın hâkimiyetine girdi. Atsız halktan ve ulemâdan pek çok kimseyi katletti; Hârezm'e dönerken de bazı âlimleri beraberinde götürdü. Sultân Sencer bir yıl sonra yeniden şehre hâkim oldu ve 548'de (1153) Oğuzlar'a yenilip esir düşünceye kadar on bir yıl daha burada oturdu. Oğuz istilâsı döneminde Merv, Horâsân'ın diğer belli başlı şehirleri gibi yağmalanarak yakılıp yıkıldı. Bkz, Yâkût, V, s.112-116; A. Yakubovsky, "Merv", *İA*, VII, s. 773-777; Osman G. Özgüdenli, "Merv", *DİA*, XXIX, s.221-223.

²⁸⁰ Raverty'e göre, "(ن)" harfî (ى) harfinden önce olup "Niyâliyân (نياليان)"dır. O, Beyhakiye dayanarak bunların Pencâb fâtihî Niyâl Tegin'e mensup olduklarını ileri sürmüştür. Ancak İbnü'l-Esîr'in yazdığına göre "Ahmed Yınaltegin (Hicri 425)'de Mes'ûd'a karşı Cend'de isyan etti ve öldürüldü. (9/184)" Raverty, bu kelimenin ilk harfini "nun" ile yani "Niyâliyân" şeklinde okumuş ise doğrusu "y" ile olmalıdır. Bunlar muhtemelen de Tuğrul'un amcası oğlu ve Selçukluların reislerden

taifeler [de] onlara katılmış idiler. Yağmur'un oğlu, onların önünden [çekilip] Irâk tarafına gitti ve Rey'i aldı. Selçuklular, [o bölgedeki] çölün (biyâbân) başındaki otlaklara yerleştiler. Hak Te'âlâ onlara kuvvet verdi. Horâsân memleketlerini zapt ettiler. Öyle ki şarkta ve garbda bulunan bütün İslâm ülkeleri (memâlik-i İslâm) tamamen ve kâmilan onların çocuklarının hâkimiyetine geçti. Onların adı zaman defterinde kıyamet güne kadar öylece baki kaldı. Allah, mülkünü dilediğine verir. ²⁸¹ "O, her şeye kadirdir. ²⁸² Ve's-selâm.

Birincisi

Tuğrul bin Mikâ'il

Sâhib-i *Târih-i Nâsiri* İmâm Ebû'l-Fazl-i Beyhakî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) şöyle zikretmiştir ki: Selçuklular o şekilde Horâsân çölünün ortasına geldiler. Yağmur'un oğlu onların karşısında yenildi ve gitti. Onların büyükleri (mihter) üç kişi idi. [Bunlar] Mikail'in oğulları [olan] Tuğrul ve Dâvud²⁸³ kardeşler ve onların amcası Yabgu (يبغو)²⁸⁴ [idi]. Üçü de birlikte Sultân Mes'ûd'un hizmeti-

olan İbrahim Yınâl'a mensupturlar. Beyhaki'nin Nefîsî tarafından yapılan Tahrân neşrinde de (s. 238) "Yınaltigin (ينالتيجين) şeklindedir. [Nâşirin notu]

²⁸¹ [وَاللّٰهُ يُؤْتِي مَلَكًا مِّنْ شَيْءٍ] Kur'ânı Kerîm, 2/247. Âyet-i Kerîme'nin tamamı ve meali şöyledir: [وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَتَىٰ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ] "Peygamberleri onlara, "Allah size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. Onlar, 'O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız. Ona zenginlik de verilmemiştir' dediler. Peygamberleri şöyle dedi: 'Şüphesiz Allah onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.' Allah mülkünü dilediğine verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."

²⁸² [وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ] Kur'ânı Kerîm, 67/1. Âyet-i Kerîme'nin tamamı ve meali şöyledir: [تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ] "Hükümrânlık elinde olan Allah, yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir."

²⁸³ (بوذنبدبرادر طغرل و دودا و دپسران). "Tuğrul'un kardeşi ve Dâvud oğulları idiler. [Nâşirin notu]

²⁸⁴ (اصل) "Beygu (يبغو)". *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye* ve Ravendi'de Mûsâ "Yabgu=Yappu (يبغو=يبغو)" [Nâşirin notu]

ne girmek için ona güvenilir bir adam (mu'temedî) gönderdiler. [O sırada] Sultân [Mes'ûd], Gûrgân'dan²⁸⁵ Nişâbûr'a gelmiş idi. Onlar, Sultân'ın hükmünde bulunan Nesâ, Ferâve²⁸⁶ ve çölün yukarısında bulunan yerlerden ıktâ' istediler. Mektûbda kendilerinin isim[ler]ini "Emîrû'l-mü'minîn'in mevâlîsi Tuğrul, Yabgu ve Dâvud" şeklinde yazdılar ve huzura arz ettiler. [Ancak] Hak Te'âlâ, onların dimâğına kibir ve isyan [fikrini] düşürmüş idi²⁸⁷. Bu haber Sultân'a arz edildiğinde (Sultân) "Onları lutf-i rabbânîye ulaştırmalarını" buyurdu. 420 senesi (1029/1030) içinde Sâlâr Begtoğdı²⁸⁸ ile on bir bin²⁸⁹ atlı (merd-i süvâr)²⁹⁰ hazırlanmasını emretti. [248] Ordu (leşker), onlara ulaşınca şiddetli bir savaş yaptılar²⁹¹. Hezîmet, Sultân'ın ordusuna (leşker-i

²⁸⁵ Cûrcân da denir. Taberistân ile Horâsân arasında büyük bir şehirdir. Hazar Denizi'nin güneydoğu köşesinden itibaren Mâzenderan bölgesinin doğu kesimini teşkil eden Cûrcân, Ortaçağ coğrafyacıları tarafından bazen Taberistân bazen de Horâsân sınırları içinde gösterilmiştir (Yâkût, II, s.119-122; Zekeriya Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, [el-Mektebetü's-Şâmîle], I, s.141-142; Hamdullah Müstevfî-i Kazvinî, *Nûzhetü'l-Kulûb*, s.153, 172; R. Hartmann, "Cürçan", *İA*, III, 245; Rıza Kurtuluş, "Cürçan", *DİA*, VIII, 131.

²⁸⁶ (اصل) 'da "...Sultân'ın hizmetinden/huzurundan Sâkrâbet (?) ve mevzilere/yerlere... (از خدمت سلطان بساقرایت و مواضع). Râverty tercümesi ve Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye'de "Ribât Ferâve (رباط فرّاه)". [Nâşirin notu]

²⁸⁷ Çağrı ve Tuğrul Beg "gidip Mahmûdilerin tahtgâhı Gazne (Gaznîn)'i almak konusunda meşveret/kenkâc (کنکاج) ettiler." [Reşîdî'd-dîn, (Türkçe terc, s.84)]

²⁸⁸ (اصل) 'da (بكتعدى). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*'de (بكتفدى), Râvendî'de (بكتغدى). [Nâşirin notu]

²⁸⁹ (اصل) 'da da aynı. Raverty tercümesinde ise 15 bin. [Nâşirin notu]

²⁹⁰ "Hepsi on kumandan idiler: başları Hâcib Begtoğdı ve Kethüdâları Hâce Hüseyin bin Ali bin Mikâ'il idi. Her cinsten tam teçhizatlı on beş bin süvari ve iki bin de saraylı köle gelmişti. Savaş öncesi gelişmeler için bkz, Beyhakî, (Ganî-Feyyâz), s.471 vd.

²⁹¹ Sultân Mes'ûd, Selçukluların kendisine karşı harekete girişmek konusunda anlaştıklarından haberdâr olunca üç bin süvârî ile geldi. Bu önemli taarruzu tek başına yapamazdı. Kendi ordusundan (sipâh) birkaç emîr seçti ve tam teçhizatlı bir kıtayla onlarla savaşa (ceng) gönderdi. Selçuklular bundan ihtiyâtsiz ve hazırlıksız idiler. Ancak ikbâlleri açık idi. Bu kavim (Gazneliler), Nûr ve Şehristâne vilâyetleri arasındaki Hisâr-ı Tâk civârında onları ansızın vurdu. Yağmayla meşgul oldukları sırada Selçuklular her bir köşeden/taftan geri geldiler ve çetin bir savaş

Sultân) düştü²⁹². Sultân mecburen onlarla barış yaptı ve Nesâ'yı Tuğrul'a, Dihistân'ı Dâvud'a ve Ferâve'yi²⁹³ Yabgu'ya verdi²⁹⁴. Sultân Belh²⁹⁵ tarafına gitti. Hindüstân'ı kendi oğlu Sultân Mevdûd'a verdi.

Selçuklular 429 senesi (1037-/1038) içinde Merv ve Serahs²⁹⁶ gibi çölün etrafındaki şehirleri ele geçirdiler ve [Sultân'dan] Horâsân'ı istediler. Sultân, Sübaşı²⁹⁷ Hâcib'i²⁹⁸ büyük bir ordu ile onları uzak-

(ceng) verdiler. İşin sonunda Mes'ûd'un ordusu/askerleri (leşker) maksadına erişemeyip (nâ-murâdî) ağlayıp inleyerek (zârî) mağlub oldular. Selçûklular beş yüz bin altın dinâr, silâh, ziynet (tecemmûlât), hayvan (çehârpâ) elde ettiler." [Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.84-85)] "Sultân Mes'ûd onların ülkeleri üzerindeki şevketlerinin ve istilâlarının büyüdüğünü duyunca olanca süratiyle Nişâbûr'a gelip vasil oldu. Vezîri ona "Selçukîlerin kalblerini hil'atlarla meyl ettir; Nesâ ve hudûdları ve Ferâve ribatı vesaireyi vaad ile hoş et" dedi. Sultân, Vezîrini Selçukîlere taftarlık ile itham ederek hapsetti ve asker hazırladı. Sipehsâlârlığa Hâcib Begdoğdu'yu tayin ederek Selçukîler üzerine gönderdi. Yaklaştıkları vakit Selçukîler kaçtılar. Ordunun menzillerinde bulunan çadırlarını, silahlarını, mallarını oldukları yerde bıraktılar. Mağara ve inlerde gizlendiler. Sultân Mes'ûd'un askeri bütün bunları yağma ile meşgul iken Selçukîler gizlendikleri yerden çıktılar ve onları silahlarıyla vurdular, mağlûb ettiler." el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.3-4)

²⁹² 29 Haziran 1035'de meydana gelen Nesâ Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz, Beyhakî, (Ganî-Feyyâz), s.481-492.

²⁹³ (اصل)'da (قراة). P'de (فراط). Istahri'ye göre Ferâve (فراوه) Batı Horâsân çölünde dağın ortasında/arasında bir hudûddur (sugur). [Nâşirin notu]

²⁹⁴ Selçukluların bu fetihten sonra Sultân Mes'ûd'a yazdıkları mektub ve yapılan sulh ve hakkında bkz, Beyhakî, (Ganî-Feyyâz), s.486-492.

²⁹⁵ Belh, Âmûderyâ'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur. Belh'in, İslâm kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Bir rivâyete göre kâğıt ilk defa Belh'te imal edilmiş ve İslâmî dönemde Abbâsî Veziri Ca'fer b. Yahyâ el-Bermeki'nin gayretiyle Bağdâd'da da kâğıt yapımına başlanmıştır. Belh'te hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında yetişen âlimler daha sonra Bağdâd ve Dimaşk başta olmak üzere çeşitli şehirlere dağılarak İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bundan dolayı şehir "Kubbetü'l-İslâm" ve "Dârü'l-fikh" adıyla anılmıştır. Bkz, Yâkût el-Hamevî, I, s.479; R. Hartmann, "Belh", *İA*, II, s.485-487; Tahsin Yazıcı, "Belh", *DİA*, V, s.416.

²⁹⁶ Nişâbûr İle Merv arasında bulunan eski bir şehirlerden biridir. Yâkût el-Hamevî, III, s.208-209; J. Ruska, "Serahs", *İA*, X, 502.

²⁹⁷ (اصل)'da (ساسى), Raverty'de (سباسبى). Gerdîzi (s. 45) ve İbnü'l-Esir (9/190)'de (سباسبى). Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye ve (پ)'de (سوباشى) [Nâşirin notu].

²⁹⁸ Reşidü'd-dîn'de "Emîr-i Horâsân" (s.86). "Bunun üzerine Sultân Sübaşı'ya

laştırmaya gönderdi²⁹⁹. Onların arasında savaş (mesâf) oldu³⁰⁰. [Savaş sonunda] Sultân yenildi³⁰¹ ve Selçuklular Horâsân'a hâkim oldular. Nîşâbûr'u zapt etmesi için İbrahim Yınâl'ı³⁰² gönderdiler. Onun ardından Tuğrul Nîşâbûr'a geldi, tahta oturdu ve pâdişâh oldu. Hut-

“sana ben Horâsân eyaletini ona göz diken düşmanlarından, onun ağaçlarına üşüşen yabancı kuşları ve karasinekleri defetmek ve zararından korumak için tevzi ettim. Binaenaleyh daima o havaliyi devr et, ahali sana muti iken etraf ve havalisini bir vali gibi teftiş et.” el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.5). Ayrıca bkz, Beyhakî, (Ganî-Feyyâz), s.543-544; er-Râvendî, s.96, (Türkçe terc, I, s.95 n).

²⁹⁹ “Âl-i Selçûk'un yayımları ve şevketlerini araştırarak öğrendi. Hemen, beklemeden ve tereddüt etmeden Selçûklularla cenge gitmeleri ve onları Horâsân'dan çıkarmaları için Horâsân Emîri'ne haberci koşturdu. Horâsân Emîri, “Onların işi o kadar ileri gitmiştir ki, ben kulun ve benim emsâlim, onlara karşı koymaya güç yetiremez.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Mes'ûd, “Horâsân Emîri, kendi pazarını kızırtıyor. Yoksa onlara ne zaman güç yeter?” dedi ve “Bu önemli işi halletmelisin” diye emir (misâl) gönderip kestirip attı.” Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.87)

³⁰⁰ Serahs yakınlarındaki Talhâb'da yapılan bu muharebe el-Hüseynî'ye göre 9 Safer 428 (30 Kasım 1036)'de; Beyhakî'ye göre 429 Ramazan (Haziran 1038); İbnü'l-Esir'e göre ise 429 (1037-1038) yılı içerisinde meydana gelmiştir. Bkz, el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.6); Beyhakî, (Ganî-Feyyâz), s.543-544; İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.349-350). Beyhakî, bu savaştan bir süre sonra (Şevvâl 430/Temmuz 1039) Gaznelilerle Selçuklular arasında geçici bir barışın yapıldığını zikreder. Beyhakî, (Ganî-Feyyâz), s.581-585.

³⁰¹ el-Hüseynî, muharebeden sonra Sultân Mes'ûd'la Sübaşı arasındaki mülakâtı şu şekilde zikreder: “Sultân onun üzerine azap yağmurunu yağdırdı ve kendisini mahcub etti; horluğuna müptelâ kıldı, yapmadığı eziyet kalmadı. Ve ‘Sen askerlerini zayı ettin, üç senedenberi öyle berbat ettin ve öyle bir hale getirdin ki mülk pınarlarını kahir olan devletin düşmanlarının istifadesine terkettin’ dedi. Sübaşı da cevaben ‘Tabib ihtiyarı nasıl gençleştirebilir ve bir yolcu serabı nasıl şaraba tahvil edebilir? Her devletin bir itilâ devri vardır, her parıltıyı bir karaltı takip eder. Her milletin bir saadet günü ve her zamanın bir meliki olur. Sen, beni kükreymiş bir arslanla azgın bir deniz arasında sübaşı vazifesiyle muvazzaf ettin. Arslanla gitsem beni paralar, denize gitsem beni boğardı ve arkadan da senin gazabının ateşi vardı. Yanlış bir harekette bulunsam beni yakardı. Ey Sultân, sen her tarafa el attın, devlet sana teveccüh ettiği vakitte memleketlerde bir şey yapmak istedin; fakat çok şeyler yapmağa muvaffak oldun.” el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.7)

³⁰² (اصل) da ilk “nun” ile İbrahim Niyâl (نبا ابراهيم). Raverty, İbrâhim Niyâliye (نبا ابراهيم) şeklinde yazmış ve İbrahim'in, Tuğrul'un ana bir (üvey) kardeşi Niyâl'in oğlu olduğunu zikretmiştir. İbnü'l-Esir (9/191)'de İsmi İbrâhim olan Yınâl'ın Tuğrul ve Dâvud'un ana bir kardeşi olduğunu kaydetmiştir. *Abbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*'de ise İbrâhim bin Yınâl'dır. [Nâşirin notu]

be[yi] onun adına okudular³⁰³. [Tuğrul] Dâvud'u Serahs'a gönderdi. Yabgu'yu [da] Merv'e tayin etti. [Böylece] Horâsân'ı ele geçirdiler ve o memleketin yarısı Mes'ûd'un bendelerinin hâkimiyetinden çıktı. Ve's-selâm.

İkincisi

Dâvud Çağrı Beg bin Mikail

Dâvud, birâderinin emri ile Merv ve Serahs'ı zapt etmek için geldiğinde Sultân Belh'de idi. [Sultân], belki ıslah olur diye onun yanına bir elçi (resûl) gönderdi. Dâvud, ordusuyla (leşker) birlikte Merv havâlisinde idi. Yiğitliklerin tamamını o yapıyordu. Merv önlerine gitti. Seher vakti idi. [O sırada] bir mukrî [Kur'ân okuyan] minârenin şerefesinde (bâlâ-yı minâre) "Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. İnsanların arasında hükmet..."³⁰⁴ âyetini okuyordu. [Dâvud Çağrı Beg] kendi adını işitince bir bilenden "*Bunun manası nedir?*" diye sordu. Ona açıkladıklarında bir kez daha kılıcını (şemşir) çekti ve ardından Merv'de bulunan Sultân'ın ordusunun karşısına çıktı. Hepsinin kılıçtan geçirdi.

Belh'den gelen Sultân'ın elçisi (resûl) onun huzuruna çıktığında, mukrî orada şu âyeti okuyor idi: "[Allah'ım] Sen mülkû dilediğine verir-

³⁰³ "Tuğrul Beg, 429 senesi Ramazanında (Haziran 1138) Nişâbûr'a geldi. Şâdyâh'da Mes'ûd bin Mahmûd'un tahtına oturdu. Şehir halkında ızdırab/sıkıntı ve kaynaşma başladı. Ancak münâdi buyurdu: "Şehir sâkinleri ve re'âyâ'dan hiç biriyle işimiz yoktur ve hiçbir mahlûk incitilmeyecektir." [Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.88)] İbrâhîm Yınal'ın ve ardından Tuğrul Beg'in Nişâbûr'a girişi ve sonrasındaki hadiseler hakkında geniş bilgi için bkz, Beyhakî, (Said Nefisi), II, s.903 vd; Beyhakî, (Ganî-Feyyâz), s.550 vd; İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.350); el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.7-8); el-Bundâri, (Türkçe terc, s.4-5); er-Râvendî, s.97, (Türkçe terc. I, s.95)

³⁰⁴ [يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ] Kur'ânı Kerim, 38/26. Âyet-i Kerime'nin tamamı ve meali şöyledir: [يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْجِسَابِ] "Ona dedik ki: "Ey Dâvud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır."

sin..."³⁰⁵ Sultân Mes'ûd'un elçisi (resûl) onu gördüğünde [249] [Dâvud Çağrı Beg] eyerinin örtüsünü (nemed-i zîn) yere sermiş ve eyerini bir tarafa koymuş idi. Gâh başını yere koyup uyuyor, gâh kalkıp eyere yaslanıyor, gâh okunun tüyünü (per-i tîr) düzeltiyordu. Sultân'ın elçisi (resûl) sözlerini bitirdikten sonra cevap istedi. Dâvud "O tatlı dilli Kur'ân okuyan (mukrî-i tûtî) ne söylüyor ise, onu yazın!" dedi. Kâtib (debîr), bu "*De ki: Mülkûn sâhibi olan Allah'ım...*"³⁰⁶ âyetini kâğıda yazdı ve elçinin eline verdi. (Elçi) Sultân Mes'ûd'un yanına ulaşınca, Dâvud'un hâl ve hareketlerini (hâlât ve sekenât) anlattı. Cevab [olarak gönderdiği] o âyetin tamamını gözden geçirdi. Horâsân ülkesinde Gazneliler Devleti'nin (Devlet-i Mahmûdiyân) devrinin sona ermiş olduğunu anladı. Horâsân'dan ümidini kesti.

Merv ve Serahs tamamen Selçukluların hâkimiyetine girince Dâvud yukarı Horâsân'a yöneldi. On bir bin atlı [ile yukarı Horâsân'a doğru] yola çıktığı esnada bir yiğitlik yaptı. Geri dönüp Belh'e geldi. Sultân, bütün melikleri ve ordusu ile Belh'de bulunuyordu. Şehrin etrafında bir yerde bağlı olan bir fil vardı. Bir fil bakıcısı (pîlvân) filin sırtında uyumuş idi. Dâvud, gece geldi, o fili çözdü ve götürdü. Fil bakıcısı uykudan uyanana kadar, fili beş fersah (ferseng)³⁰⁷ kadar götürmüş idi. Fil bakıcısı bir şey söylemeye cesaret edemedi.

Dâvud, ordusu (leşker) ile Şufûrkân (شفورقان)'dan³⁰⁸ Ulyâbâd-ı

³⁰⁵ [تُؤْتِي الْمَلِكَ مِنْ تَشَاءَ] Kur'ânı Kerîm, 3/26. Âyet-i Kerîme'nin tamamı ve meali şöyledir: [قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمَلِكِ تُؤْتِي الْمَلِكَ مِنْ تَشَاءَ وَتَنْزِعُ الْمَلِكَ مِنْ تَشَاءَ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ] "De ki: "Ey mülkûn sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelim edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin."

³⁰⁶ [قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمَلِكِ] Yukarıda zikredilen Âyet-i Kerîme [3/26]'nin bir cüzüdür.

³⁰⁷ "Fersah, 3 mile eşittir, her mil ise herbiri 4 şer'i arşın olan bin kulac eder, yani yaklaşık 6 km'dir." Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s.76.

³⁰⁸ (اصل) (شفورقان). Raverty tercümesinde (شفورقان). Bugün Şuburgan (شبرغان) diye mevcut olan yerdir. Yâkût (C. 5)'de buranın (شبورقان) ve Cûzcân şe-

Belh (علياباد بلخ)³⁰⁹ geldi ve Sultân ile savaştı. Büyük çaba gösterdi, [ancak] bozguna uğradı. 429 senesi Şevvâlinde (Temmuz-Ağustos 1038) bütün Selçuklular toplandılar. Tuğrul, Dâvud, Yabgu, Yınâllılar, Mes'ûdî ve Mahmûdî Türkleri ve onlar ile birlikte başkaları da geldiler. Sultân, ordu[sunu] Belh'den Merv ve Serahs'a nakletti. Serahs çölünde savaştılar. Sabahtan (bâmdâd) ikinci namazına (namâz-i diger) kadar savaş devam etti. Selçuklular münhezim oldular. Sonra Sultân Herât'a³¹⁰ döndü ve [burada iken] Selçukluların sulh talebinde bulunduklarını öğrendi. Bir kez daha mecburen sulh yaptı.

Sonra Sultân Mes'ûd Gaznîn (Gazne)'den asker, savaş âlet ve levâzımâtı istedi. [Sultân'ın istediği takviye kuvvet] geldiğinde Horâsân'dan kıtlık (kaht) başlamıştı ve ot ('alef) azdı. Sultân'ın ordusu ve savaş âlet[leri] perişan hâle geldi³¹¹. [Ordunun] at ve deve[leri] zayıfladı. [Bunun üzerine] Sultân, ordusunun tamamı ile Tûs tarafına geldi. Tuğrul [ise] Nişâbûr'dan Serahs'a gitti. [Bu sırada] bütün Selçuklular toplandılar ve "Bizim Sultân Mes'ûd ve onun ordusuna

hirlerinden olup Belh'e yakın bulunduğunu kaydetmiştir. Burası H. 617'ye kadar mamur idi. [Nâşirin notu]

³⁰⁹ Ulyâ-abâd (علياباد), Raverty'de (علاآباد) şeklindedir. [Nâşirin notu]

³¹⁰ Afganistan'ın kuzey batısında bulunan bir Horâsân şehri olup günümüzde Afganistan sınırları içerisinde kalmakta ve aynı adla anılmaktadır. XI. yüzyılda Akdeniz'den Hindistân ve Çin'e giden ana yol üzerindeki büyük ticaret merkezlerinden olan Herât, özellikle Abbâsiler zamanından itibaren dokumacılıkta isim yapmıştı. İstahrî ve İbn Havkal'a göre burası da dönemin diğer büyük şehirleri gibi iç kale, şehir ve dış mahallelerden oluşmaktaydı. Bkz, Yâkût, V, s.396-397; Z. Velidi Togan, "Herât", *İA*, V/1, s.429; Recep Uslu, "Herât", *DİA*, XVII, s.215-216.

³¹¹ "Sultân Mes'ûd'un ordusu Mâzenderân seferinden dolayı yorgun ve bitkin idiler. Silâhları nemli ve bozuk (nemden mahvolmuş), develeri/binekleri bahar çayırı yememişti. Ordu bu hâldeyken bu mühim hareket ve taarruzu yapamazdı." Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.91). Başta yay olmak üzere bütün silahlar için en büyük tehlike yağmur, nem ve ıslaklık olup, silahların bozulmasına sebep oluyordu. Bu konuda ayrıntılı bilgi ve başka örnekler için bkz, Beyhakî, (Said Nefîsî), II, s.891; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr (Rihletu İbn Battûta)*, II, (Tahkik: Ali el-Muntasır el-Ketânî), Beyrut 1405, s.553; *Münyetü'l-Guzât* (Metin-İndeks), (Haz. Mustafa Uğurlu), GÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1984, s.62-63; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparlan ve Zamanı)*, III, TTK. Yay, Ankara 2001, s.269.

önünde mukâvemete takatimiz [250] kalmamıştır. Birkaç defa mağ-lup olduk. Doğrusu odur ki Sultân ile sulh yapalım. Horâsân'ı terk eder, Irâk tarafına gideriz.” [deyip, bu hususta] anlaştılar. Cesaret ve kahramanlıkta eşi bulunmayan arslan yürekli (şîrdil) Emîr Dâvud, “Ülke almak ve yurt tutmak (mülkgîrî), korkaklıkla (bed dilî) olmaz [Hükümdarlık, korkaklıkla elde edilmez]. Bin can feda etmek gerekir ise de ben savaş ve cengden başka [bir] işte yokum. [Arapça] “Ama mülk ve ölüm, meliklerin işidir.”³¹² dedi.

Selçuklu emîrleri, onun cesaretini görünce onunla fikir birliği-ne vardılar. Kendi adamlarını ve halklarını çöle gönderdiler. Savaşa ve cenge istidadlı [usta savaşçılar olan] atlı birlik[ler] (süvâr-ı ccrîde) ise çölün başındaki Dandanakan (دندانقان)³¹³ hudûduna³¹⁴ mevzilendi-ler. Sultân oraya gelince savaş (ceng) başladı ve 431 senesi Ramazan ayının dokuzuncu Cuma gününe (24 Mayıs 1040) kadar üç gün sa-bahtan (bâmdâd) akşama (vakt-i gurûb) kadar savaş oldu³¹⁵. Sultân'ın ordusunun işi zorlaştı. Bölük bölük olan (فوج فوج گشتن)³¹⁶ Sultân'ın

³¹² Arapça [اما الملك و الهلك امر الملوك]. (اصل) 'da (اما الملك او لملك) (پ) 'de me-tindeki gibi. Raverty tercümesinde “Ya fetih/zafer, ya ölüm! (يا فتح يا مرگ) [Nâşirin notu]

³¹³ (اصل) 'da “...Tâlekân ve Ankân hudûduna... (...بحدود طالق انتقان)” Ra-verty'de (ابقان) (پ) 'de (بحدود طالق باتفاق توقف). Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye ve Râvendî'de Merv ve Serahs arasındaki Dandanakan (داندانقان). el-Bîrûnî ve Hudû-du'l-Âlem, Dandanakan'ı Horâsân şehirlerinden biri olarak kaydetmişlerdir. [Nâşirin notu]

³¹⁴ Savaş alanı, Serahs ve Bâverd çölü arasında Dandânakân-ı Mervşâhicân Kalesi idi. Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.91)

³¹⁵ Dandanakan Savaşı, Beyhakî'ye göre 7 Ramazan 431 (21 Mayıs 1040)'de; el-Hüseynî'ye göre 8 Ramazan 431 Perşembe günü (22 Mayıs 1040); Reşidü'd-dîn'e göre 429 (1037-1038) senesi içinde; el-Bundârî'ye göre 430 (1038-1039)'da; İb-nü'l-Esir'e göre 431 (1040-1041)'de, Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî'ye göre ise 432 (1041-1042)'de meydana gelmiştir. Bkz, Beyhakî, (Ganî-Feyyâz), s.615-626; el-Hüseynî (Türkçe terc, s.9); Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.91); el-Bundârî, (Türkçe terc, 5); İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.368-369; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.428.

³¹⁶ Bu kelimeyi (گشتن), hem “kaf-i Fârisî” hem de “kef-i Arabî” ile okumak mümkündür. Raverty, kaf-i Fârisî ile tercüme etmiş. [Nâşirin notu]

Türklerini (Türkân-ı Sultânî) esir ettiler. Sultân Mes'ûd bozguna uğradı. Selçuklular zafer kazandılar ve pâdişahlığı ele geçirdiler³¹⁷.

Savaşdan (mesâf) sonra aynı yere/oraya taht kurdular. Tuğrul pâdişâh oldu³¹⁸. Yabgu Merv'e gitti. Emîr Dâvud [ise] ordu[yu] To-hâristân ve Belh tarafına götürdü ve o memleketleri ele geçirdi. On-dan sonra Tuğrul ve Dâvud Hârezm'e gittiler ve [o bölgeyi] zapt ettiler. [O] memleketleri zapt etmelerinden bir müddet sonra³¹⁹ Tuğrul

³¹⁷ Reşidü'd-dîn muharebeye şu şekilde anlatıyor: "O çölde birçok kuyu (çâh) buluyordu. Selçuklular bunu bilmekteydiler. (Yanlarına) su almışlar ve kuyuların hepsini doldurmuşlar. Mes'ûd'un askerleri ve onların binekleri (sütûrân), çeşme ve yeraltı suyunun bulunmadığı o yerde yorgun ve aciz düşüp dünyadan bezdiler. Bu sırada birçoğunu öldürdüler. Âkıbet kaçtılar. Sultân, haşem'ini dağılmış ve kendini yalnız görünce dizgini ele aldı. File bindi ve Fâryâb ve Pençdih tarafına doğru kaçtı. Hiçbir at onu silâhiyla/teçhizatıyla çekemiyor, ancak zorlukla taşıyabiliyordu ve bu nedenle file binmişti. Hazine'ler, mâl, mülk, eşya ve ziynetlerin hepsi orada kaldı. Birkaç Türkmen Mes'ûd'un ardına düştü. Yaklaştıklarında filden (inip) ata bindi. Hamle yapıp güzr'le atlinin (süvârî) başına vurdu. Onu, ufak (hord) atıyla birlikte kırıp/öldürüp yere serdi. On-dan sonra oraya yetişen her süvârî grubu (feve) onun Rüstemî darbelerinden hayret ve dehşet içinde kaldılar. Bu durum karşısında biri Mes'ûd'a dedi ki: "Ey Hüdâvend! Böyle darbeleri vuran/savaşan birine, mağlubiyet nasıl yaraşır ve nasıl mülkü bırakıp terk edebilir?" (Mes'ûd) dedi ki: "Ey yiğit! Her ne kadar darbem böyle ise de, ikbâlîm kalmamıştır. Allah'ın takdiri, insanın tedbirine bağlı değildir." Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.91). Ayrıca bkz, er-Râvendî, s.101, (Türkçe terc. I, s.100); Beyhakî, (Said Nefisi), II, s.912.

³¹⁸ Tuğrul Beg muharebeden sonra, ordugâhda kurulan tahta oturarak Melik-i Horâsân, pâdişâh-ı Horâsân ve memâlik-i Acem olarak selamlanmıştı. Beyhakî, (Gani-Feyyâz), s.626. Merasimin ardından Halife Kâ'im bi-Emrillâh'a durumu bildiren bir mektup gönderilmiş, mektubu alan Halife de bir elçi ile birlikte hil'at, sancak ve diğer hâkimiyet alametlerini göndererek Tuğrul Beg'in Sultânlığını tanımıştır. Selçukluların savaştan sonra yaptıkları diğer bir şey de Türk hâkimiyet telakkisine göre ülkeyi hanedan azası arasında taksim etmek olmuştur. el-Hüseynî, s.12; el-Bundârî, s.5-6; Zahîrî'd-dîn Nişâbüri, s.18; er-Râvendî, s.104 (Türkçe terc, 102-103); [Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.92-97)]; Ebû'l-Ferec, I, s.298; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s.428-429.

³¹⁹ Bu süre zarfında Tuğrul Beg'in birçok askerî faaliyeti olup bunlar zikredilmemiştir. Hâlbuki Dandanakan'dan sonra Selçuklu hâkimiyeti Taberistân, Cürcân bölgelerinde, Rey, Hemedân, İsfahân ve diğer İran şehirlerinde, Irak'da, Huzistân'da, Azerbaycan'da, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da birçok bölgeye yayılmıştı. Bunlar hakkında toplu bilgi için bkz, Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1993, s.109-146; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Beg ve Zamanı*, İstanbul 1976.

Hakk'ın rahmetine kavuştu³²⁰.

Dâvud, Mahmûdîler (Mahmûdiyân) Gazne Sultânları ile (Selâtîn-i Gaznîn) ile antlaşma yaptı. Horâsân ve Acem memleketlerinin (memâlik-i Acem) pâdişâhı oldu ve cihân ona açıldı. Yirmi küsur sene hüküm sürdü. 451 senesi (1059/1060) içinde Hakk'ın rahmetine kavuştu³²¹. Saltanat tahtı (taht-ı saltanat), Sultân Alp Arslan Gazi [ile] süslendi. Vallâhü'l-bâkî ve külle şey'in hâlik [Kalıcı olan Allah'tır ve [ondan başka] her şey helâk olucudur.] Ve's-selam.

Üçüncüsü

Alp Arslan Gazi

Bin Dâvud Çağrı Beg³²². Dâvud'dan sonra 451 senesinde (1059/1060) Horâsân tahtına oturdu. Horâsân, Acem, Irâk, Hârezm, Taberistân³²³

³²⁰ “Tuğrul Beg, Bağdâd'da Halîfe'nin kızı ile nikâhlanmış ve ardından Rey'e doğru yola çıkmıştı. Yolda biraz rahatsızlandı. Rey civarında Tacrişt Köyü'nde Kasrân-ı Birûnî'de konakladı. Hava çok sıcak olduğundan, buraya serinlemek amacıyla konmuştu. Bir burun kanaması (ru'âfi) ona gâlib gelip müstevli oldu. Bu kanamayı hiçbir ilaç durduramıyordu. Âkıbet onun kuvveti bitti/tükendi ve vefat etti.” Onun ölüm tarihi Reşidü'd-dîn'e göre 455 senesi Ramazan ayı içinde (Ağustos-Eylül 1063); İbnü'l-Esir, el-Bundârî, el-Hüseynî ve Sibt İbnü'l-Cevzi'ye göre de 8 Ramazan 455 (4 Eylül 1063) idi. Bkz, Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.105-107); İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, X, s.41); el-Bundârî, (Türkçe terc, s.24); el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.15); Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yân*, (Neşr. Ali Sevim), DTCF Yay, Ankara 1968, s.107-108.

³²¹ Çağrı Beg'in vefatı el-Bundârî'ye göre 450 (1058-1059); İbnü'l-Esir'e göre göre 451 (1059); el-Hüseynî'ye göre ise 452 (1060-1061) yılı Saferidir. el-Bundârî, (Türkçe terc, s.26); İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, X, s.26); el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.20). Ancak bu farklı tarihler içerisinde doğrusu 451 (1059) tarihidir. Bkz, Osman G. Özgüdenli, “Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi”, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35, (2004), s. 155-170.

³²² (طغرلبك بن داود) 'da ve (پ) 'de “Tuğrul Beg bin Dâvud (طغرلبك بن داود)” Raverty ve diğerlerinde ise metindeki gibidir. [Nâşirin notu]

³²³ İrân'ın Mâzenderân eyaletine verilen isim olup, Kuzeyinde Hazar Denizi, Güneyinde Elburuz Dağları, Doğuda Cürcân, Batıda Gilan ile sınırlıdır. Yâkût el-Hamevî, IV, s.13-16; Cl. Huart, “Taberistân”, *İA*, XI, s.598

[251], Kirmân³²⁴, Fars³²⁵ ve Sîstân memleketlerini zapt etti. Ordusunu Türkistân ve Tûrân tarafına götürdü. Mülûk-i Türkistân melikleri ve ümerâ-yı Afrâsyâbî³²⁶ ona boyun eğip tâbi oldular. [Onun saltanatının, savaş levâzımâtının, âlet ve ordusunun çokluğunu saymak, acziyet kuyusunda kalmaktır]³²⁷ Öyle ki onun ölümünden sonra bir şair, [büyük bir ihtimalle Hakîm Senâî]³²⁸ onun mersiyesinde [şöyle] diyor:

*“Alparslan’ın başını gördün, ululuktan göğe ermişti
Merv’e gelki göresin, Alparslan’ın topraktaki bedenini
Ne göğün kemerinde ne de ay yüzlülerin yanında
Ne o merkebin altında, ne de elinde dizginle görürsün”*

Alp Arslan tahta oturduğunda, Gaznîn (Gazne) başkentine (hazret-i Gaznîn) elçiler (resûlân) gönderdi. Sultân İbrahim (Allah’ın rahmeti üzerine olsun) ile dostluğu sağlamlaştırıp Gaznîn (Gazne) memâlikinin etrafına yaklaşmadı (نگشت)³²⁹. Türkistân ve Rûm (Anadolu) (Anadolu) gazvesiyle [ve] Hicâz ve Mısır memleketlerinin zaptıyla meşgul oldu. Temiz itikadının samimiyetiyle Abbâsî Halifeliği’ne (hazret-i Dârü’l-Hilâfe) hizmete başladı. Bağdâd’a (Dârü’l-Hilâfe) gitmek şerefine defalarca nail oldu. Bağdâd şihneliği (Şihnegî-i Bağdâd) ona nasip oldu.

³²⁴ İran coğrafyasının Güneydoğusunda bulunan ve bugün de aynı adla anılan Kirmân hakkında bkz, Yâkût, IV, 454-456; Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.106, 162; J. H. Kramers, “Kirmân”, *İA*, VI, 815-821.

³²⁵ Pârs ve bu kelimenin Arapçalaşmış şekli olan Fârs, bugünkü İran’da güneyde İran körfezi, doğuda Kirman, kuzeyde İsfahan, batıda Hûzistân’la çevrili coğrafi bölgeye verilen addır. Batı literatüründe Persia şeklinde kullanılan kelime ise bütün İran’ı ifade etmektedir. Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, s.111-136; Cevdet Heyet, “Fars”, *DİA*, XII, s.174-175.

³²⁶ Karahanlı hanedan ve emirleri kasedilmektedir.

³²⁷ Parantez içindeki satır (اصل)’da yoktur. Raventy tercümesi ve (پ)’den alınmıştır. [Nâşirin notu]

³²⁸ (اصل)’da ve (پ)’de (ثنایی). Bu iki beyitten sadece ilk beyit *Divân-ı Senâî*’de (Tab‘-ı Mezâhir-i Musaffâ, Tahrân 1336 Hicri Şemsî) şöyle derç kaydedilmiştir: (... رفته بر گردون بمر و آتا کنون در گل تن الخ) Ancak ikinci beyit bu tab‘da bulunmamaktadır. [Nâşirin notu]

³²⁹ (اصل)’da (نگشت) Raventy ve (پ)’de (نگشت). [Nâşirin notu]

Bu *Tabakât*'ın kâtib ve müellifi Minhâc-i Sirâc-i Cûzcânî (asamehullâhu 'anî'z-zilel ve't-tevânî "Allah onu günah ve hatadan korusun") şöyle diyor ki: Ben 613 senesi (1216/1217) içinde Sicistân'da idim. Orada akıl ve nakil âlimlerinin üstâdı ve asrın fâzıllarının müracaat ettiği bir imâm var idi. Ona İmâm Reşîdü'd-dîn Abdül-mecîd derlerdi. Alp Arslan'ın büyüklüğü hakkında konuşurken ondan duydum ki: Alp Arslan, 453 (1061/1062) veya 454 (1062/1063) senesi içinde Türkistân memleketlerini (memâlik-i Türkistân) zabt [için] hareket etti. Kaşgar ve Balasagun (بلاساغون)³³⁰ hudûduna ulaştığında haberciler (muhibrân) arkasından gelib [252] "Emîrül-mü'minîn el-Kâ'im-billâh'ın [başına] sıkıntılı [bir] hadise geldi. Onunla Anadolu Hıristiyanlarının ordusu (leşker-i nesârâ-yi Rûm (Anadolu)) arasında bir savaş oldu ve [bu savaş neticesinde] hezîmet, İslâm ordusuna (leşker-i İslâm) düştü. Emîrül-mü'minîn esîr oldu. Onu Anadolu hudûdu (serhad-i Rûm (Anadolu)) civarındaki Cezîre ve Anbâr beldelelerinin³³¹ dağlarının tepesinde [bulunan] bir kaleye hapsedtiler. O kale büyük Fırat Nehri (şatt-ı âb-ı Fırât) üzerindeki yüksek bir dağdadır." diye haber verdiler.

Alp Arslan (Allah'ın rahmeti üzerine olsun), iyi kılıç kullanan (tiğzen) tam teçhizatlı yüz bin atlı ile hızlı bir şekilde geri dönmek, Emîrül-mü'minîn'i kurtarmak ve İslâm ordusunun (leşker-i İslâm) intikâmını [almak] için menzillerin süratli bir şekilde aşılmasını emretti. On altı ya da on yedi günde -doğrusunu Allah bilir- Balasagun'dan Fırat Nehri'nin üzerinde olan o kalenin önüne ulaştı. Anlaşma yoluyla o kalenin sâhibini İslâm'a davet etti ve onu Müslümanlıkla şereflendirdi. Allah'ın yardımıyla Emîrül-mü'minîn'i o esaretten kurtardı ve [onun]

³³⁰ (اصل) (بلاساغون) ve (بلاد ساغون). Ancak doğrusu (بلاساغون)'dur. Türk hudûdunda, Seyhun ötesinde ve Kaşgâr yakınlarında büyük bir şehir idi (*Mu'cem*, 2/258). Kâtibler, bu ismi de sair belde/yer isimleri gibi cehlen/bilgisizlikten yanlış yazmışlardır. [Nâşirin notu]

³³¹ (اصل) (انبار). Raverty'de (انبار). Bu Anbar, Cezîre'nin meşhur şehirlerinden biridir. Ancak Abyar (ابيار), Yâkût'un dediğine göre Mısır ile İskenderiye arasında bulunan bir köydür. (*Mu'cem*, 1/100) [Nâşirin notu]

rikâbının yanında hilâfetin azameti ile Emîrül-mü'minîn'in başkenti Bağdâd'ın (Dârü'l-mülk-i Emîrül-mü'minîn) hudûduna geldi. (Sonra) geri dönmek (için) izin istedi. İzin alınca veda vaktinde saltanat dudağıyla (leb-i saltanat) Emîrül-mü'minîn'in atının toynağını öpmeye müşerref oldu. Bu hizmeti ile Halife hazretlerinden (hazret-i Dârü'l-Hilâfet) aynı derecede iltifat buldu. Öyle ki Emîrül-mü'minîn Kâ'im-billâh [ona] [Arapça] "Beni kurtararak Allah'ın kullarını katledilmekten ve beldelerini harap olmaktan kurtardın."³³² dedi.

Doğru ve dikkatli bir şekilde bakanlar, Sultân Alp Arslan Gazî'nin hizmetini ve Emîrül-mü'minîn'in [ona verdiği] mertebelerden her birinde ne kadar (حداست)³³³ büyük gayret gösterdiğini gördüler.

Sultân Alp Arslan on dört sene meliklik yaptı/hüküm sürdü. 451 senesi (1059/1060) içinde tahta oturmuş idi ve 465 senesi Saferinde (Ekim-Kasım 1072) şehâdet mertebesine erişti³³⁴. Allah, onların pak

³³² Arapça [قتل العباد وخربه البلاد فى) (اصل). (فتلت العباد و خربت البلاد فى تخليصى). (تخلصى). (پ)'de metindedi gibidir. Raverty, "Sen Allah'ın kullarını katledilmekten ve beldelerini/şehirlerini yıkımdan kurtardın." şeklinde tercüme etmiştir. [Nâşirin notu]

³³³ Parantez içindeki kelimeler (اصل)'da mevcut olmayıp cümle eksiktir. (پ)'de şöyledir: (تا چه حدت) [Nâşirin notu]

³³⁴ Alp Arslan'ın öldürülmesi hakkında bkz, İbnü'l-Esîr, VIII, s.393, (Türkçe terc. X, s.78.); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Mektebetü'l-Ma'ârif, Beyrut (ty); (Türkçe terc. Mehmet Keskin), I-XIV, İstanbul 1995, s.226; er-Râvendî, s.120-121, (Türkçe terc. s.118.); el-Hüseynî, s.37; el-Bundâri, s.44-45; Sibt İbnü'l-Cevzî, s.165; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Târihi Haleb*, IV, (Tahkik:Süheyl Zükkâr), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1988, s.1983-1984; en-Nüveyrî, XXVI, s.318; Ebû'l-Ferec, I, s.325; Hamdullâh Müstevfî Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s.433; Ahmed bin Mahmûd, I, s.111-112; Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)", s.541; Ali Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî'nin Mirâtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II-Sultân Alp Arslan Dönemi", *Belgeler*, XIX/23, TTK Yay, Ankara 1998, s.49. [Vaktiyle Osman Turan ve Ali Sevim'in de dikkat çektiği üzere Sultân Alp Arslan'ın ölümü birçok kaynakta bu şekilde anlatılmakla beraber, komutanların, devlet adamı ve askerin Sultânla birlikte bulunduğu bir yerde Yûsuf'un Sultân'a bu şekilde saldırabilmesi, üstelik bıçakla yaralayabilmesi şüphe uyandırmaktadır. Buna karşılık Urfalı Mateos, Alp Arslan'ın öldürülmesini şöyle kaydetmiştir ki olayın bu şekilde cereyanı akla daha uygun gelmektedir: "Selçuklu kuvvetlerinin kuşatması

ve temiz ruhlarını (ervâh-ı mutahhar) cennet bahçelerinde (ferâdis-i cinân) özel ve övülmüş cömertliklere eriştirsin. [253] Nâsırü'd-dünya ve'd-dîn olan pâdişâh-ı İslâm'ı, cihândârlık tahtı (serîr-i cihândârî) ve hükümdarlık makamında (mesned-i şehriyârî) daim etsin. Ve's-selâm. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Dördüncüsü

es-Sultân Celâlü'd-dîn Melikşâh

Pederinden sonra İrân tahtına oturdu. Tûrân, Cibâl-i Irâk, Dey-lem, Taberistân, Rûm (Anadolu), Mısır, Şâm, Diyâr-ı bekr, Ermen, Sîstân ve Fars'ın tamamını zabtetti. Bütün İslâm minberlerinde hutbe onun adına okundu. Dirhem ve dînâr sikkeler (sikkehâ-yi direm ve denânîr), onun lakablarına müşerref oldu. Kendisi, kahreden (kâhîr), zabteden (zâbit), çevik, kıvrak (şehm), kahraman (şucâ') ve âdil bir pâdişâh idi. Pâdişâhlığa ve saltanata lâıyk vasıfların hepsiyle süslenmiş idi. Türkistân ülkesi (Memâlik-i Türkistân) 'ın tamamını zabt etti. Rûm (Anadolu) ülkesini (Memâlik-i Rûm (Anadolu)) ele geçirdi. Dârü'l-Hilâfe'nin emriyle Bağdâd şihneliği (şihnegî-i Bağdâd) ona verildi. Mekke, Medîne, Yemen, Memâlik-i Hicâz ve bütün İslâm minberlerinde hutbe onun adına okundu. Türk ve Rûm (Anadolu) ülkeleri (Memâlik-i Türk ve Rûm (Anadolu) taraflarında birçok gaza ve cihâd yaptı. Şark ve garb ülkelerinin (Memâlik-i şark ve garb) her tarafına kendi eliyle bir melik tayin etti. Rûm (Anadolu) ülkelerini

karşısında dayanamayan Yûsuf, bir gün önce, akşam, eşi ve çocuklarıyla yeyip içtikten sonra Sultân'ın eline düşüp köle durumuna düşmemeleri için onları boğazlarını keserek öldürdü, ertesi gün de ailesini öldürdüğü iki keskin bıçağı yanına alıp Sultân'ın katına saygı göstermek amacıyla çıkmak istedi. Sultân da buna izin verdi. Yûsuf, tam Sultân'a tazim için yaklaştığı sırada çizmesinin içinde saklamış olduğu iki bıçağı çekip vahşi bir hayvan gibi Sultân'a saldırıp onu üç yerinden yaraladı. Derhal harekete geçen Sultân'ın adamları, onu olduğu yerde derhal öldürdüler." *Ur-falı Mateos Vekayi-namesi (92-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Türkçe terc. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer-Halil Yinanç), TTK Yay, Ankara 2000, s.145.

(Memâlik-i Rûm (Anadolu) [önce] bir birâderine, birâderinden sonra oğlu Mahmûd bin Melikşâh'a verdi. Bu tarihe kadar o memleketler, onun çocuklarının hâkimiyetinde kalmıştır ki inşaallahu te'âlâ bundan sonra anlatılacaktır.

Gazne büyüklerinden (ekâbir-i hazret-i Gaznîn) biri tarafından yazılmış olan *Müntehib-i Târih-i Nâsiri*'de³³⁵ kaydedildiğine göre: Vakitlerden bir vakit Sultân Melikşâh, Mısır beldelerine (Bilâd-ı Mısır) sefere çıkmaya karar verip vezîri Nizâmü'l-mülk'e "Orduyu hazırla!" dedi. Nizâmü'l-mülk, cesâret edip "Pâdişâhın bu seferi çok iyi [ve] etraflıca düşünmesi gereklidir. Çünkü o memlekette Karmatiler (Cemâ'at-i Karâmita)³³⁶ ve dîni bozuklar (bed dînân) yaşarlar. Onların hâin [bozuk] i'tikâdlarından [bazıları siz] Sünnî pâdişâhın kulağına gelir. Bende[niz], o çirkinliklerin (şenâ'at), [sizin] aklınıza gelmesini uygun bulmuyor[um]." dedi. Sultân Melikşâh "Bu seferin hazırlık-

³³⁵ *Tabakât*'ın kaynaklarından biri olan bu eser Nâsir'e göre büyük bir ihtimalle meşhur *Târih-i Beyhakî*'nin kısaltılmış veya özetlenmiş halidir. Başka kaynaklarda da ismine tesadûf edilen Müntehib-i Târih-i Nâsiri hakkındaki değerlendirmeler için bkz, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, [Ta'likât], s.281-283.

³³⁶ Karmatiler (Karâmita), aşırı Şii İsmâiliyye mezhebine mensup bir zümredir. Kûfe'deki İsmâilî dâisi Hamdân b. Eş'as Karmat'a (ö. 293/906) nisbetle bu adı almışlardır. İsmâilî davetin başında bulunan Ubeydullah el-Mehdi'nin 286/899 yılında İsmâilî imâmât öğretisinde yaptığı köklü değişikliklerin Hamdan Karmat ve taraftarlarınca kabul edilmemesi neticesinde Irak'taki davet Karmatilik adıyla bağımsız bir harekete dönüşmüş ve İsmâililik Fatimiler ve Karmatiler olmak üzere iki ana kola ayrılmıştır. Genel kabule göre Karmatiler 255 (869) yılında Abbâsiler'e karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmışlardır. Hareketin kurucusu olarak kabul edilen Hamdân, Sâbiiliğe mensup olup Kûfe yakınlarındaki Dûr köyündendir ve büyük ihtimalle 264'te (877-78) Abdullah b. Meymûn'un yahut oğlu Ahmed'in dâilerinden Hüseyin el-Ahvâzi'nin telkinleriyle İsmâiliyye hareketine katılmış, onun ölümünden ya da Sevâd bölgesini terketmesinden sonra İsmâiliyye'nin o bölgedeki dâisi olmuştur. Ancak Karmatî hareketi onunla sınırlı tutulmamış, döneminde veya daha sonra çıkarılan bütün ayaklanmalar Karmatiler'e mal edilmiş, bazen de Fâtîmî-İsmâilî hareketi bir bütün hâlinde Karmatilik olarak nitelendirilmiştir. Geniş bilgi için bkz, Ali Avcu, "Karmatiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, X/III, (2010), s.199-246; Sabri Hizmetli, "Karmatiler", *DİA*, XXIV, s.510-514.

larıyla meşgul olmak şart oldu. Çünkü bu harekâtın iptali mümkün değildir.” diye buyurdu.

Nizâmü'l-mülk, bütün hazırlıkları tamamlattı. Sultân büyük bir ordu ile o tarafa [doğru] hareket etti. Mısır yakınlarına ulaştığında Mısır halkı [Sultân'ı] karşılama vazife ve adabının şart[lar]ını yerine getirdiler. Sultân, Mısır şehrinin kapısına gelinceye kadar hiç kimseye iltifat etmedi ve [kimsenin yüzüne] bakmadı. Mısır geçidini (mi'ber/ma'ber-i Mısır) ve Nil Nehri'ni geçince “Firavun'un kasrı hangisidir?” diye sordu. Öğrenince o tarafa doğru yöneldi. [254] Orduya, orada durmaları için emir verdi. Sultân Melikşâh, sadece bir rikâbdâr ile o yere [Firavun'un sarayına] gitti. Atından indi ve Firavun'un tahtının bulunduğu o yerde iki rek'at namaz kıldı. Sonra yüzünü toprağa koydu ve “Ey Hudâvend! Bir kuluna [Firavun'a] Mısır mülkünü verdin. [Ancak] o, burada ‘Ben sizin yüce Rabbinizim.’³³⁷ iddiasında bulundu. Şark ve garb memâlikini hediye ettiğin bu zayıf kulun ise [aynı yere] geldi ve yüzü[nü] toprağa koyup fazl ve keremine lâayık olmak [için] “Subhane rabbiye'l-a'lâ (En yüce övgüler sanadır)” diyor ki, bu kuluna rahmet edip edip bağışlayasın.” diye münacatta bulundu. [Sonra] başını secdeden kaldırdı ve geri dönme emri verdi. Mısır şehrine girmeyip, Horâsân'a geri döndü.

Bu hikâye, o gâzî ve âdil pâdişâhın güzelliğinden [bir örnek olarak] anlatılmıştır. *Müntehib-i Târih-i Nâsirî*'de o pâdişâhın [iyiliğine dair] başka bir hikâye daha anlatılmıştır: Kuhistân'dan³³⁸ bir cemâ'at, Nizâmü'l-mülk'ün huzuruna [gelip] “Zenginlerden biri ölmüştür. [Ölen zenginin] kız kardeşinin oğlundan başka bir mirasçısı yoktur. [Ondan geriye] birçok mâl kalmış olup [bu mâl] Beytül-mâl'in olabilir.” şeklinde bir yazı arz ettiler. Nizâmü'l-mülk bu durumu, [uygun bir] fırsatta Melikşâh'a söyledi. Üç kere daha [söylemesine rağmen]

³³⁷ [انا ربكم الاعلى] Kur'ânı Kerim, 79/24.

³³⁸ Horâsân Kuhistânı, Kirmân Kuhistânı ve Kabil Kuhistânı gibi birkaç farklı yer için kullanılmakta ise de burada kastedilen Horâsân Kuhistânı'dır. Bkz, J. H. Kramers, “Kuhistan”, *IA*, VI, s.970-972.

hiçbir cevap alamadı. Sonunda Melikşâh, “Yarın cevap veririm.” dedi. [Ancak] ertesi gün ava gitti. Nizâmü’l-mülk Beytü’l-mâl’ı çoğaltma hırsıyla [Sultân’ın] arkasından gitti.

[Bu esnada] Melikşâh’ın yolu Ordu Pazarı’nın (Bâzâr-ı Leşker)³³⁹ [bulunduğu yerin] yakınından geçiyordu. Av yerinden (şikârgâh) dönerken özel hizmetkârlarından (havâss-ı hod) birine “Acıktım! Bâzârda tutmac (تتماج) gördüm, canım çekti. Git, ne kadar bulursan hepsini satın al ve getir.” dedi. Ordugâh (leşkerghâh)’a yaklaşıncı bir yerin üzerine çıktı ve o tutmacı getirmelerine kadar [orada] bekledi. Bütün melikleri [o yemekten] yemeleri için [çağırıp oraya] oturttu. [Tutmacın bulunduğu] tabak büyük idi. Meliklerden, emirlerden ve hizmetkârlardan oluşan elliden fazla kişiye yetti.

[Sultân sofradan] kalkınca “[Bu tutmacı] ne kadara satın almış idin?” diye sordu. [Hizmetkâr] başını eğip “Dört buçuk altına” diye cevap verdi. Sonra “Hepiniz doydunuz mu?” diye sordu. [Orada bulunanlar] “Şâh’ın devleti sayesinde doyduk.” dediler. Sultân Melikşâh, hâsegîsinden [aldığı] altın [ile] kendisine söylenen meblağı ödedi. [Sonra] Nizâmü’l-mülk’e dönüp “[Ben] Melikşâh gibi bir zayıf, sen Nizâmü’l-mülk gibi bir vezîr ve bu kadar asker (leşker) dört buçuk [altınla] doydular. Öyle ise yetimlerin mâlına tamah etmek insafsızlık olur. Her kim mâl kazanıp biriktirmiş (elfahte “الفخت”)³⁴⁰, [255] haram veya helal [mâl] toplamış ise, bunun sebebi ondan sonra evlâd ve yakınlarına ulaşması içindir; biz onu zulumle, zorbalıkla alalım diye değil. Bu işten vazgeç ve [bu konuyla ilgili] artık konuşma!” dedi. (Allah’ın rahmeti üzerine olsun) Okuyucular (خوانندگان)³⁴¹, onu dua ve hayırla yâd etsinler.

³³⁹ Ordu pazarları hakkında bkz, Erdoğan Merçil, “Selçuklularda Ordu Pazarı”, *Mübahat Kütükoğlu’na Armağan*, (Ed. Zeynep Tarım Ertuğ), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

³⁴⁰ *Burhân-ı Katî*’da “Kazanılmış, tasarruf edilmiş, biriktirilmiş (endüht)” anlamındadır. [Nâşirin notu]

³⁴¹ (تا خوانندگان) [Nâşirin notu]

O pâdişâhın hayırlı ve faziletli eserlerinden birçoğu cihânda bâkîdir. Yıldızların ilminin (ilm-i nücûm) istikâmetinin onun devletinde yenilenmesi bunlardan biridir. Öyle ki [daha önceleri] rasadda (رصد)³⁴² artık yıl (kebîse) sebebiyle kamerî aylar çok fark görülmüş, [bundan dolayı] hatalı hesâblar yapılmış ve takvimlerle uğraşanların (ashâb-ı takvîmât) hesapları sapmıştı.

Sultân Melikşâh, ilm-i nücûm üstâdları ve tecrübeli rasad muhâsiblerinin toplanmalarını ve ay günlerini (eyyâm-ı şehîr) yeniden hesaplayıp kararlaştırmalarını (بقرار باز آوردند)³⁴³ buyurdu. Koç burcunun (dakika-i haml) başlangıcı olan baharın ilk günü, bu pâdişâhın lakabına (nisbeten) Nevrûz-i Celâlî [olarak] belirlendi³⁴⁴.

Cihânda hayır eserleri bâkî olan Nizâmü'l-mülk-i Tûsî, onun vezîri idi. Şeyh Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr ve İmâm Gazâlî onun zamanında yaşadılar.

Onun [Sultân Melikşâh'ın] saltanat müddeti yirmi altı sene idi. 401 (1010/1011) senesinde³⁴⁵ Hakk'ın rahmetine ka-

³⁴² (رصد)'da (اصل) [Nâşirin notu]

³⁴³ (بقرار باز آوردند)'da (اصل) [Nâşirin notu]

³⁴⁴ Melikşâh büyük paralar sarfıyla önce İsfâhân'da, sonra da Bağdâd'da birer rasathâne kurmuştu ve devrin büyük riyaziye ve heyet (astronomi) âlimleri olan Ömer Hayyâm, Ebû'l-Muzaffer İsfîzârî, Meymûn en-Necîb el-Vâsîti ve başkalarını rasat işlerini tetkike memur etmişti. Bu rasatlardan sonra yeni bir Celâlî takvimi vücuda getirildi. Bu takvime göre, 21 Mart 471 (1079) den itibaren yeni bir tarih başlangıcı kabul ediliyor; Hicrî sene devlet işleri için kifayetsiz olduğundan ve Abbâsiler devrinde de sağlam bir mâlî takvim yapılmadığından güneş yılı esasına dayanan bir takvim meydana getiriliyordu, İlmî bakımdan Gregorien sisteminden de daha sağlam ve hassas olan bu takvim, İslâmî eserlerde pek seyrek kullanılmıştır. Bkz, Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.335-336.

³⁴⁵ (اصل)'da da aynıdır. Raverty tercümesinde metinde Hicrî 491 olarak kaydetmiş ve hâşiyede şu bilgiyi vermiştir: "Bu tarih doğru değildir. *Câmî'ü't-Tevârih*, *Güzide*, *Elfi*, *Fasîhi*, *Lübbü't-Tevârih* ve diğer eserlere göre Melikşâh'ın vefatı Bağdâd'da Hicrî 485'in Şevvâl ayında olmuştur. *Nizâmüt-Tevârih*'te H. 471, İbnü'l-Esir'de H. 485'in Şevvâl ayının ortası Cuma günü ve *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*'de 38 yıl, 3 ay, 17 günlük ömrü ve 17 yıl şahlık süresinden sonra 16 Şevvâl H. 485'tedir. Dolayısıyla eserdeki tarih doğru olmayıp *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, İbnü'l-Esir ve diğerlerinin söyledikleri doğrudur. [Nâşirin notu]

vuştı³⁴⁶. En iyisini bilen ve bâki kalmaya hak sahibi olan Allah'tır. Ve's-selâm. Doğrusunu Allah bilir.

Beşincisi

Muhammed bin Melikşâh³⁴⁷

Sultân Melikşâh dünyadan göçtüğünde, ondan [geriye] üç oğul kaldı³⁴⁸. Büyüğe Muhammed Teber (Tapar) (محمد تبر)³⁴⁹, ikinciye Sencer ve ondan küçüğe de Muhammed derlerdi. Büyük oğul olan Muhammed Teber (Tapar)'i tahta oturttular. Bütün melikler onun önünde kemer bağlayıp itaat arz ettiler. Vezîrler, doğu ve batı memleketlerini kabiliyet ve işbilirlik ile zabtettirler. Çevredeki Sultânlar ona boyun eğdiler. Ancak Sultân Muhammed Teber (Tapar), eğlence ve zevk adamı idi. Memleket temizlenmiş [olduğundan], sürekli işretle [256] meşgul oluyordu. Hiçbir hudûda (sugûr) ordu çekmedi, [hiçbir bölgeye idareci] tayin etmedi. Onun döneminde kendisinden bahsedilecek bir iş olmadı. Onun memleketi [fazla] genişlemedi³⁵⁰. Onun

³⁴⁶ İbnü'l-Esîr, Sultân'ın ölüm sebebini şu şekilde zikreder: "Hastalığının sebebi şu idi: Sultân av eti yeyip hummaya yakalandı ve kan aldırdı. Fakat yeteri kadar kan alınamadı ve hastalığı ağırlaştı. Hastalığı ateşli humma idi." Melikşâh'ın ölüm tarihi İbnü'l-Esîr'e göre 15 Şevvâl Cuma 485 (18-19 Kasım 1092); el-Bundârî'ye göre 6 Şevvâl 485 (9 Kasım 1092); el-Hüseynî'ye göre 16 Şevvâl 485 (19 Kasım 1092)'dir. İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, X, s. 181); el-Bundârî, (Türkçe terc, s.68); el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.49).

³⁴⁷ Muhammed Teber (Tapar)'den önce Berkiyaruk tahta oturmuş ise de müellif tarafından atlanmıştır.

³⁴⁸ Reşîdü'd-dîn, dokuz oğlunun olduğunu söylemekte ise de sekizinin ismini vermiştir. Bunların dışında iki oğlunun da çok küçükken öldüğü zikredilmiştir (Türkçe terc, s.137-138). el-Bundârî ise Melikşâh'ın dört oğlu olduğunu söylemektedir. (Türkçe terc, s.83).

³⁴⁹ Bu kelime (اصل)'da iki defa (ببر) ve bir defa (تبر) şeklinde yazılmıştır. Ravery de (تبر) yani ok şeklinde kaydetmiş ve bazı nüshalarda (تبر) olarak yazıldığını zikretmiştir. *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*'de (طبر)olduğundan oraya istinaden düzeltilmiştir. [Nâşirin notu]

³⁵⁰ Müellifin aksine diğer kaynaklar Muhammed Teber (Tapar) hakkında menfî bir görüş beyan etmezler. Onun özellikle Bâtınîlerle mücadelesi, hep övgüyle kaydedilmiştir. Mesela Reşîdü'd-dîn onun hakkında şunları zikretmiştir: "Sultân

hayatının sofrası çabuk dürüldü. İki yılı zevk u sefayla ('ayş) geçirdi ve öldü³⁵¹. Meliklik sırası Sultân Sencer'e geçti (Allah'ın rahmeti üzerine olsun). Hakk te'âlâ, Sultân-ı Selâtîn Nâsirü'd-dünyâ ve'd-dîni bâkî kılsın. Doğrusunu Allah bilir.

Altıncısı

es-Sultânü'l-A'zam Mu'izzü'd-dünyâ ve'd-dîn Sencer bin Melikşâh-i Selçukî

Sultân Sencer, büyük, muazzam ve kudretli [bir] pâdişâh idi. Onun doğumu Bilâd-ı Sincâr'da³⁵², babası Melikşâh'ın Dergâh-ı Hilâfet'in hizmetinde bulunduğu ve Emîrü'l-Mü'minîn'in devletinin işlerini düzene koymakla meşgul olduğu 479 senesi (1086/1087) içinde idi. Melikşâh Hakk'ın rahmetine kavuştuğunda Sultân Sencer on yaşında idi. Birâderi Muhammed [Teber (Tapar)] tahta oturdu. Birâderinden sonra onu tahta oturttular. [Halife tarafından] Dârü'l-mülk Merv-i Şâhcân (مرو شاهجان)'a³⁵³ [gönderilmiş olan] Dârü'l-hilâfetin

Muhammed bin Melikşâh adalet ve iffetle süslenmiş, dîn ve diyanetle sıfatlanmış, doğru görüşlü, vaadinde sadık, dîni aziz tutan bir pâdişâhtı. Mülhidler'in (Melâhide) başını ezmek için onlarla sayısız cihâd yaptı. İslâm'ın beyazlığını/temizliğini korumada bir temiz/beyaz el oldu. Kahr orağıyla küfür ve bid'at dikenini biçti. Her kim, İsfahân şehri civarındaki Dijkûh/Dizkûh Kalesi'ni görse, bilir ki o Sultân Muhammed, o kalenin fethi ve o taifenin başının ezilmesi için ne kadar zahmet, külfet ve sıkıntı eziyet çekmiştir. Yedi yıl boyunca, onlarla bağlantısı olan her kim varsa hepsini yok edene ve köklerini dibinden sökene kadar dinlenmeyip o cihâd'a devam etti. Çok cömert, hayırsever, iffetli, dindar olup, takva ve ilim sahibi idi. Hacılardan ve tüccâr'lardan alınan mükûs ve ayakbastı vergisi'ni kaldırdı. Onunla ilgili okuyacağın her kıssanın, başından sonuna kadar onun adalet, insaf ve doğruluğuna hükmedersin." Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.155-156)

³⁵¹ Sultân Muhammed Teber (Tapar)'ın ölüm tarihi İbnü'l-Esir'e göre 24 Zî'l-hicce 511 (18 Nisan 1118); el-Hüseynî'ye göre ise 11 Zî'l-hicce 511 (5 Nisan 1118)'dir. İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, X, s.417); el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.57); el-Bundârî, (Türkçe terc, s.115)

³⁵² Sincâr, Cezîre Vilâyeti çöllerinde bir şehir olup oraya Diyâr-ı Rebî'a da denirdi (İstahrî, 77). [Nâşirin notu]

³⁵³ (اصل)'da "Şâhcihân (شاهجهان)"dır. Ancak doğrusunun Şâhcân (شاهجان)'dır. [Nâşirin notu] Merv, Horâsân'ın en meşhur ve en önemli şehirlerinden birisi olup

hil'at (teşrîf) ve sancağına (livâ-i ahd) müşerref oldu. Babası ve dedesinin zabt ve feth etmiş olduğu bütün İslâm ülkelerinde (memâlik-i İslâm) hutbe ve sikke onun adına oldu [onun adına hutbe okunup sikke bastırıldı]. Bâliğ olup ömrünün güzel zamanına ve gençlik çağına (şerh-i şebâb)³⁵⁴ ulaştığında, bütün doğu ve batı memleketleri (memâlik-i şark ve garb) onun kullarının (bendegân) idaresine girdi. Onun kulları (çâkerân) ilk savaşı Semerkand'a [hâkim olan] Muhammed Han ile yaptılar ve onu yendiler. Ondan sonra çevre ülkelerde on altı savaş yaptılar. Hepsinde galib geldiler³⁵⁵. Onun devletinin zamanı devam etti [onun devletinin hükmü genişledi]. Devlet işlerini, gelenek (sünnet) ve siyâset caddesi, adalet yolu, şerî'at-i Muhammed umûru ve İslâm milletinin ahkâmına [uygun bir şekilde] yürüttü. Bu şekilde Allah'ın emir ve yasakları tamamen canlandı. Horâsân, Irâk ve Mâverâ'ü'n-nehr ülkesi son derece mamur [bir hâle] geldi. Bağdâd'da onun ismine saltanat kasırları (kasırhâ-i saltanat) bina edildi. Babalarının tasarrufunda olan Bağdâd şihneliği ve leşkerkeşliği (şihnegî ve leşkerkeş-i Bağdâd), onun ve onun memurlarının (gumâşteğân) elinde kuvvetlendi. Geldi ve her diyârda bir eyâlet ve mülke kendi benderlerini (bendegân) tayin etti. Errân, Irâk ve Âzerbâyçân'ı [257], kendi bendesi olan İldeniz (ایلدکز)³⁵⁶ verdi. Atabeg Muhammed, Atabeg Yüzbeg (Özbek) (اتابک یوزبک)³⁵⁷ ve Atabeg Arslan (ارسلان)³⁵⁸ onun [İldeniz'in] çocukları idiler. Fars'ı, Fars Atabegleri'nin babası olan Sunkur (اتابک سنقر)³⁵⁹ verdi. Atabeg Dekle (Tekle) (اتابک دكله), Atabeg

bugün Türkmenistan sınırları içindedir. Murgâb deltasının aşağı kısmında kurulmuş olup Ortaçağ coğrafyacıları tarafından daha güneyde bulunan bugün mevcut olmayan küçük Merve'r-rüz'dan (Mervü'r-rüz) ayrılması ve öneminin belirtilmesi için Merve's-şâhicân (Mervü's-şâhicân) adıyla anılmıştır. Yâkût, V, s.112-113.

³⁵⁴ (اصل) 'da (سرخ الصحيح). [Nâşirin notu]

³⁵⁵ Reşidü'd-din'e göre o, kırk yaşına kadar on dokuz fetih gerçekleştirmiş, mağlubiyet yüzü görmemişti (Türkçe terc, s.167).

³⁵⁶ (اصل) 'da (بالتگین). Bu kelime kaynaklarda (ایلدکوز), (التکین) ve (التگیز) gibi farklı şekillerde kaydedilmiştir. [Nâşirin notu]

³⁵⁷ Birçok kaynakta Özbek şeklindedir.

³⁵⁸ (اصل) 'da (احتسان). Raverty'de (اختان). (پ) 'de (اختپان) [Nâşirin notu]

Zengî ve Atabeg Sa'd (اتابک سعد) ve onun oğulları, onun [Sunkur'un] çocukları idiler. Hârezm'i, kendi kulu (çâker) olan Hârezmşâh'ın oğluna³⁵⁹ verdi. O, İl Arslan'ın babası idi. İl Arslan, Hârezmşâh Tekiş'in babası idi. Hârezmşâh Tekiş de Muhammed Hârezmşâh'ın babası idi. Mes'ûd Kerîm³⁶⁰, onun kızkardeşini kendi nikâhına aldı. Onun döneminde, Gaznîn (Gazne) Sultânları arasında Mes'ûd Kerîm'in ölmesi sebebiyle ihtilaf çıktığı söylenir. Melik Arslan bin Mes'ûd, Gaznîn (Gazne)'de tahta oturdu ve Behrâmşâh bin Mes'ûd Kerîm [tahtı] terketti. Behrâmşâh hemen oradan Sultân Sencer'in hizmetine gitti. Bir müddet ona hizmet etti.

Ondan bir süre sonra Sultân Sencer, Behrâmşâh'ın yardımına Gaznîn (Gazne)'e geldi. Behrâmşâh'ı tahta oturttu ve Gaznîn (Gazne) ve Hindistân (Hindûstân) memleketlerinin tamamında hutbe ve sikke Sencer'in adına oldu. Sencer'in o devletini, babalarından hiçbiri görmedi. Musul mülkünü, kendi bendesine verdi. Bu yakın zamana kadar Musul atabegleri (Atabegân-ı Musul), Hıtâyî Türk bendesi (bende-i Türk-i Hıtâ'î (بندہ ترک خطائی) olan onun bendesinin çocuklarından idiler. Şâm ülkesinin (Memâlik-i Şâm) tamamına onun bendeleri (bendegân) hâkim idiler. Sultân Nûru'd-dîn-i Şâm (شام) da Musul atabeginin (Atabeg-i Musul) çocuklarından idi³⁶¹. İnşallahi te'âlâ o da bundan sonra kaydedilecek.

Gûr melikleri ve Cibâl Sultânları'nın hepsi Sultân Sencer'in tâbileri idiler. Onun zamanında Gaznîn (Gazne) Sultânları ve Gûr

³⁵⁹ (اصل)'da'nda Hârezmşâh'dan sonraki iki kelime okunuyor. Raverty tercümesi ve (پ)'de metindeki gibidir. [Nâşirin notu]

³⁶⁰ Raverty'de "Sultân-ı Gaznîn Mes'ûd Kerîm bin Sultân İbrâhim tâbe sırâhu vd." [Nâşirin notu]

³⁶¹ Musul Atabegi İmâdü'd-dîn Zengî ve onun oğlu Haleb Hâkimi Nûru'd-dîn Zengî kastedilmektedir. Zengîler hakkında bkz, Gülay Ögün Bezer, "Zengîler", *DİA*, XLIV, s.268-272; Fazıl Bayat, "İmaduddin Zengî ve Musul Atabeyliği", Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, IV,, s.814-824; Mustafa Eğilmez, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmûd", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, IV, s.825-835.

melikleri arasında husûmet zuhur etti. Gûr melikleri üstün geldiler. Gûr melikliği sırası Sultân Alâ'üd-dîn Hüseyin'e ulaştınca, başını Sultân'a itaatten çekip isyan ederek, Cibâl-i Herât hudûdunda Segûşenâb (سگوشه ناب)³⁶² dedikleri yerde [258] Sultân Sencer ile savaştı. Gûr ordusu (leşker-i Gûr) bozguna uğradı. Sultân Alâ'üd-dîn yakalandı. Birkaç gün sonra serbest kaldı ve Sultân Sencer'in nedim-i hâss'ı oldu.

Oğuzların (Guzân) Sultâna karşı isyanı hadisesinin meydana geldiği sırada, birgün Sultân Sencer eğlenceyle meşgul idi. Bu sırada [Alâ'üd-dîn onun] yanında bulunuyordu. Sencer tahta oturmuş, mübârek ayağını tahttan aşağı sallandırmış idi. Onun mübârek ayağının ayasında bir ben (hâl) var idi. Alâ'üd-dîn, [Sultân Sencer'in ayağında ki] o beni görünce ayağa kalktı ve o beni öpmek şerefine erişmek için dilekte bulundu. Hasbihâl sırasında bu beyti söyledi:

Rubâ'i

Ey, senin sarayındaki toprak tacım

O kulluk halkın süsümdür

Senin ayağının ayasındaki beni öptüğümde

İkbal [de] benim başımdan öpecektir

Sultân Sencer onun dileğini kabul etti. Alâ'üd-dîn, [Sencer'in ayağının ayasındaki] o beni öperken eğildiği sırada, Sultân Sencer'in ayak parmağı [farkında olmadan], Alâ'üd-dîn'in sakalının üzerine geldi. Alâ'üd-dîn başını yerden kaldırmak isteyince [Sencer'in ayağıyla yer arasında sıkışan] sakalı[ndan birkaç tel] koptu. Orada bulunanlar güldüler. Alâ'üd-dîn utandı (طيره)³⁶³, yüzü değişti. Sultân Sencer,

³⁶² (سه گوشه ناب) 'da (سگوشه ناب) ve (سکوشه ناب) 'da (اصل). Bu savaş Oba şehrinin (اوبه) kapısında/önünde meydana geldi. İbnü'l-Esir'e göre "Alâ'üd-dîn bu savaştan önce Oba, Mârbâd (مارباد) ve Herâter-Rûd (هرات الرود)u yağmaladı. Bu Segûşenâb şimdi Çüş (چشت) ve Herât arasında Oba'nın yakınında bulunmaktadır. Herât Nehri (Hirî-rûd "هریرود") oradan geçer. [Nâşirin notu]

³⁶³ "Tayre (طيره)", hışım, kızgınlık ve utanma anlamlarındadır. [Nâşirin notu]

onun o mahcûbiyetini görünce kerem-i pâdişâhâne ile “Alâ’ü’d-dîn! Latife yaptın [Bizi güldürdün]! Bu latifenin karşılığı olarak Gûr melikliğİN mübarek olsun. Kendi tahtının tarafına dön. Sen, benim kardeşim misin? Bu sırada Oğuzların (Guzân) İsyanı hâdisesi çıkmıştır. Bütün koyun ve at sürüleri ile hâss develeri birlikte götürmelisin. Eğer Allah yardım eder ve o taifenin fesadı def edilirse, [beraberinde götürdüklerini] bizim yanımıza gönderirsin. Onların galib gelmesi durumunda ise [bu] nimetlerin sana kalması, kâfirin eline düşmesinden daha iyidir.” dedi. Sultân Alâ’ü’d-dîn-i Gûr’a geri döndü ve Sencer’in devleti [sayesinde] tekrar kendi tahtına kavuştu. Bu rivâyet, onun ih-sân ve keremi³⁶⁴ [hakkında bir örnek] idi. Ancak onun cihândârlığına şu [hâdisde de] delalet ediyor:

Bu *Tabakât*’ın yazarı Minhâc-ı Sirâc (asamehullahu) şöyle diyor: 611 senesi (1214/1215) aylarında Gûr Sultânlarının (Allah’ın rahmeti üzerlerine olsun) Dârü’l-mülk’ü olan Hazret-i Firûzkûh’da, ceddi Sultân Sencer’in Sehmü’l-haşem’i (سهم الحشم)³⁶⁵ olan Emîr Ali Çavuş’dan işittim. O dedi ki: Sultân (Sencer’in birâderzâdelerinden biri olan Sultân Mes’ûd-i Irâk) [259] [âsi oldu]³⁶⁶ ve Sencer’in bendesi Karaca Sâki onunla birlikte o isyana katıldı. Sultân Sencer [onların üzerine] Merv’den asker çekti. Sâve tepesinin yukarısına geldiğinde kendisine muhalefet edip karşı çıkan o taifeyi buldu. Irâk asilerinin ordugâhı (leşkergâh) diğer tarafta, tepenin aşağısında idi. Sultân Sencer az [sayıda] atlı (süvâr) ile oraya geldi. Gözü asilerin ordusuna (leşker) düşünce dizgini geri çekip ona [doğru] gelmekte olan melikler taifesini çağırdı ve “Biz o kavmin başına/üzerine geldik. Lakin bizim yanımızdaki atlı [sayısı] az, asilerin [ise] çoktur. [Bu durumda yapıl-

³⁶⁴ (اصل) da (كريم) [Nâşirin notu]

³⁶⁵ (اصل) da (سهم التجسم). Raverty’de ve birkaç satır sonra “sehmü’l-haşem (سهم الحشم)” şeklindedir. Raverty’nin söylediğine göre bu tabir ordu kumandanı anlamındadır. [Nâşirin notu]

³⁶⁶ Parantez içindeki satır (پ) de ve köşeli parantez içindeki kısım da (اصل) da olmayıp (پ) den alındı. [Nâşirin notu]

ması] uygun [olan] nedir?” dedi. Meliklerin bir kısmı “[Sultânın] yüce düşüncesinin (re’y-i a’lâ) vereceği emir daha uygundur. Ancak eğer ordunun (haşem) tamamının gelmesini bekler ve onlar [âsiler] üzerine o zaman hücum ederseniz daha iyi olur.” dediler. Meliklerin bir kısmı ise “Bu taife, pâdişâhın kullarıdır (bendegân-ı pâdişâh). Merhamet etmek gerekir. [Eğer] onlara [Sultân’ın] yüce bayraklarının (râyât-i a’lâ) ulaştığı haber verilirse hepsi hizmete gelirler. [Bu suretle] Sultân’ın himâye gölgesinde ve afvında (zıll-ı himâyet ve afv-ı pâdişâhâne) selamet ve esenlikle kalırlar.” dediler.

Sonunda meliklerden ve erbâb-ı devletten her biri, onlar [hak-
kında] akıllarına gelenleri arzettiler. Sultân Sencer (Allah’ın rahmeti üzerine olsun), Sehmü’l-haşem olan Mîr Çavuş’a döndü ve “Çavuş, ne yapmak gerekir?” diye buyurdu. Çavuş attan indi, yüzünü yere koydu ve bu nazmı söyledi:

Nazm

*“Hüsrevâne savaşmalı
Düşmanın hâlini perişan etmeli
Açgözlü aslanların kuşluğunu
Tamamen çimene gömmeli
Köhne fillerin bir savaşını
Cümlesiyle savaşmalı
Savaş günüdür, savaşılmalı
İş günüdür, iş yapılmalı
Melik karar vermek isterse
Kılıcı sabırsız olmalı.”*

Sultân, Çavuş’un söylediği gibi yapılmasını buyurdu. Hemen [kendisinin yanına] gelmiş olan o [az] sayıdaki atıyla taarruz etti. Karaca Sâkî ve Mes’ûd-i Irâk esir edildiler ve [böylece] o taifenin ordusu (leşker) bozguna uğradı. Irâk ve Âzerbâyçân memleketleri yeniden zabtedildi. [Sonra] Sencer tekrar Horâsân’a döndü.

O (Allah’ın rahmeti üzerine olsun) genellikle yazın Buhârâ’da, kışın Merv-i Şâhcân’da yaşardı. Bir yıl öyle oldu ki [260] Merv’de

daha fazla kaldı. Hava sıcak olmaya başladı. Mukarrebândan³⁶⁷ hiç kimse Buhârâ'ya geri dönmek gerektiğini söyleyemiyordu. [Ancak] meliklerin hepsi Buhârâ'ya [gitmek] arzusunda idiler. Emîr Mu'izzî'ye rica ettiler ve "Buhârâ şehrinin bostanları ve kasırları [hakkındaki] bir nazmı, Sultân'ın kulağına (sem'-i a'la) ulaştırman gerekiyor." dediler. Onu en uygun zaman olan ney (mezâmîr) ve şarkı (gînâ) dinlediği esnada arzetti. Emîr Mu'izzî ki, şairlerin emîri (Emîrû's-şu'arâ) idi. Bezm ve eğlence günü, kırk usta şair, Sultân'a övgüler (medâyih) söylediler. Rivâyet ederler ki hepsi onun tâbi ve yakını (hayl) idiler. [O esnada Mu'izzî] bu kıt'ayı söyledi. Sultân sabah şarabı (sabûh) içmiş idi. Eğlenceye daldı, tarâvet ve letâfeti arttı. Sultân (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) yarı giyinik bir vaziyette terliğiyle dışarı çıktı³⁶⁸ ve ata bindi. Sözkonusu yere [Buhârâ'ya] gelerek orada istirahat buyurdu.

Şiir

"Cûy-i Mûliyân'ın"³⁶⁹ sesi geliyor

³⁶⁷ Sözlükte "yakın olmak, yaklaşmak" mânasındaki kurb kökünün tef'îl kalıbından türeyen mukarrebân kelimesi, çoğul şeklinde bir sıfattır. İsim olarak da kullanılan kurb sadece fiziksel yakınlık için değil kişinin bir başkasının yanındaki itibar ve değerinin yüksekliğini de ifade eder. İslam ve tasavvuf literatüründe "Meleklerden ve insanlardan Allah'a yakın kılınanlar." anlamında kullanılan mukarrebân (Hülya Alper, "Mukarrebîn", *DİA*, XXXI, s.128-129), tarihi istilâh olarak ise Sultân'ın sürekli yakınında bulunan saray görevlilerini ifade etmektedir. Türkiye Selçukluları dönemine ait münşeat mecmualarında mukarrebân-ı hazret olarak nitelendirilen devlet adamları arasında emîrû'l-meclis, emîr-i ahırû'l-mülk, emîrû's-siyâb, emîrû'd-devât, emîrû's-sayd, emîrû's-silâh, emîrû'l-âlem ve emîrû'z-zevvâkin gibi saray görevlileri bulunmaktaydı. Bkz, Hasan b. 'Abdi'l-Mu'min el-Hoyî, *Günyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib*, (Tashih ve İhtimâm: Adnan Sadık Erzi), AÜİF Yay, Ankara 1963, s.7-9.; Aynı müellif, *Rûsumur-Resâ'il ve Nücümü'l-Fezâ'il*, (Tashih ve İhtimâm: Adnan Sadık Erzi), AÜİF Yay, Ankara 1963, s.6-8; Ayrıca bkz, Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, s.240.

³⁶⁸ (...بأشفه خاص و كشف بيرون آمدن...)

³⁶⁹ Tertib ve güzelliği ile meşhûr bir yerdî. Sâmanî hükümdarlarının ikamet ettikleri saraylardan biri Cûy-i Mûliyân'da bulunurdu. en-Narşahî, burasıyla ilgili şunları söyler: "Pâdişâhların diğer bir sarâyı, cennetin nefis makamından daha güzel olan Cûy-i Mûliyân'dadır. Buhârâ'da Cûy-i Mûliyân gibi bir yer ve menzil yoktur. Çünkü oranın her yerinde sarâylar, bahçeler, çimenlikler, bostanlar bulunurdu. Kanalların suları devamlı akarak çayırarda bulunan diğer suların/su kanallarının arasından geçerek birbirine karışır ve çayırlara ve gül bahçelerine doğru akardı.

Merhametli sevgilinin kokusu geliyor
Âmû [Nebri]nin kumu, sertliklerine rağmen
Ayaklarımın altında ipek gibi geliyor
Ceyhûn'un suyu ve onun güzellikleri
Atlarımızın karnına kadar geliyor
Ey Buhârâ! Mutlu ol ve çok yaşa
Şâh sana misafir geliyor
Şâh aydır, Buhârâ gök
Ay, göğe doğru geliyor
Şâh servidir, Buhârâ bahçe
*Servi bahçeye doğru geliyor.*³⁷⁰

(Allah hepsine rahmet eylesin ve hepsini affetsin)

Onun saltanatından bir müddet geçince Karahıta[y] (قراخطا) topluluğu, Tamgâc³⁷¹ ve Çin memleketlerinden Türkistân'ın Karakurum

Akan suları temâşa eden herkes, bu suların nereden geldiğine ve nereye gittiğine hayret ederdi. Zamanın nâdir ustaları ve mi'mârlar öyle tasarlamış idiler." Cûy-i Mûliyân hakkında bkz, en-Narşahî, s.41-43; Nizâmi-i Arûzî, *Çebâr Makâle*, (İng. Terc. E. G. Brown, *The Four Discourses of Nizâmi-i Arûdî*), London 1921, s. 35, 84, (Notlar) s. 121. ; Richard N. Frye, *Orta Çağın Başarısı Buhârâ*, (Çev. Hasan Kurt), Ankara (ty), s. 95; Anne Gangler, Heinz Gaube and Attilio Petruccioli, *Bukhara, The Eastern Dome of Islam: Urban Development, Urban Space, Architecture and Population*, London 2004, s. 46; Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, İstanbul 2005, s.264; Aydın Usta, *Şamanizim'den Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâmâniler Devleti (874/1005)*, İstanbul 2007, s.391, 419, 594.

³⁷⁰ Bu hikâye ve şiir tezkire yazarlarının birçoğuna göre Sâmânogulları döneminin meşhur şairi Ebû Abdullah Ca'fer bin Muhammed Rûdekî'ye aittir. Bu şiirlerin Mu'izzî'ye ve hâdisenin de Sencer dönemine ait olduğuna dair yegâne mehzaz bu kitaptır. [Nâşirin notu] nitekim Hamdullah Müstevfî-i Kazvîni'nin kaydına göre II. Nasr, 311/922'de Buhârâ'dan ayrılarak Herât ve Bagdis tarafına gitmiş ve çiçek ve portakal bahçeleriyle çevrili çok güzel bir mahalde ikamet etmeye başlamıştı. Bölgenin güzel olması sebebiyle Buhârâ'ya geri dönme işini erteliyordu. Bu durum dört sene devam etti. Sonunda maiyeti ve askerler durumdan şikâyet etmeye başladılar. er-Rûdekî'ye müracaat edip ondan II. Nasr'ı etkileyecek bir şiir yazmasını istediler. er-Rûdekî, Buhârâ'nın güzelliğini anlatan ve içinde Cûy-i Mûliyân'dan da behseden beyitlerin olduğu bir şiir yazdı ve Nasr'a okudu. Şiirden etkilenen Nasr, hemen Buhârâ'ya dönme emrini verdi. bkz, Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s.379-380.

³⁷¹ IV. yüzyıl sonlarına doğru Kuzey Çin'de (Şan-si'nin kuzeyi) kudretli bir

(Karakurum-i Türkistân) hudûduna geldiler ve Sultân Sencer'den Balasagun ve Kabalık (قالبق) hudûdunda otlak (çerâhor) istediler.

Sultân Sencer'in izniyle Almalık'ı (المالک) otlak (çerâhor) yaptılar. Onların çoluk çocukları ve nesilleri (tevâlüd ve tenâsül) çoğaldı. Sultân [Sencer'in] zamanında isyan ettiler ve savaştılar. Hıta[y]ların başında Tayangu-yi Tarâz (تاینگو طراز)³⁷², Senküm (سنکم) ve Îmâ (ایما)³⁷³ bulunuyor idi. Uzun müddet rahatlığa, nimetin fazlalığına ve bolluğa [alışmış olan] Sultân'ın askerleri (haşem-i Sultân), [onlara] karşı ko-yamadılar ve bozguna uğradılar³⁷⁴. Cihân Melikesi (Melike-i Cihân) ve Sultân'ın eşi olan Terken Hatun'u (ترکان خاتون)³⁷⁵ esir ettiler. [261]

siyasi teşekkül meydana getiren, Çinlilerin To-ba (veya To-pa) dedikleri topluluğu Türkler "Tabgaç" diye anmışlardır. Orhun kitabelerinde sık sık geçen ve Göktürkler aracılığı ile Bizans kaynaklarına da "Taugast" şeklinde intikal eden "Tabgaç" kelimesi "Çin ülkesi" manasında da kullanılmıştır. Çünkü Göktürklerin ilk zamanlarında Türklerce "büyük" tanınan bu sülale, Doğu'nun kudretli hanedanı olarak Çin'de hüküm sürmekte idi. Aslında Türkçe "ulu, muhterem, saygıdeğer" manalarını ifade eden Tabgaç tabiri, bilindiği gibi, sonra bazı Karahanlı hükümdarları tarafından unvan olarak (Tafgaç, Tamgaç) kullanılmıştır. Kaşgarlı, yer adı olarak Tabgaç hakkında şunları söyler: "Tawgaç (Tabgaç), Maçin'in adıdır. Burası Çin'e dört aylık uzaklıktadır. Çin, aslında üç bölümden oluşur. Birincisi doğudaki yukarı Çin olup buna "Tawgaç (Tabgaç)" derler. İkincisi orta Çin olup buraya "Hıtay" denir. Üçüncüsü ise aşağı Çin olup buraya da "Barhan" denir, burası Kaşgar havalisidir. Lakin şimdilerde "Tawgaç (Tabgaç)" Maçin, "Hıtay" da Çin olarak bilinmektedir." Kaşgarlı Mahmûd, s.542.

³⁷² Tayangu hakkında geniş içi bkz, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, [Ta'likât], s.383.

³⁷³ (بانیگو طراز و منکم و ایما)'da (اصل). Raverty (...تاینگو). 'de (پ). (سنکم که د ایما [Nâşirin notu])

³⁷⁴ Katvan Savaşı olarak bilinen bu muharebe, İbnü'l-Esir ve el-Hüseyinî'ye göre göre 5 Safer 536 (9 Eylül 1141)'de, Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî'ye göre 535 (1140-1141), Reşidü'd-dîn'e göre 533 (1138-1139) senesinde, el-Bundârî'ye göre ise 532 (1137-1138) meydana gelmiştir. Bkz, İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, XI, s.84). el-Hüseyinî, (Türkçe terc, s.66); Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.449; Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.175); el-Bundârî, (Türkçe terc, s.249)

³⁷⁵ Terken, hükümdarlar ve hatunlar için kullanılan eski Türk unvanlarından biridir. Zamanla isim olarak da kullanılmıştır. Selçuklu Sultânları arasında sadece Sence'in değil, Alp Arslan ve Melikşah'ın Karahanlı sülalesine mensup eşlerinin Terken adıyla maruf olduğu görülmektedir. Konu hakkında bkz, Osman Turan, "Türkan Değil Terken", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, 1944; Ahmet Vehbi Ecer, "Türkan Hatun", *EÜİFD*, 6, Kayseri 1989, s.167-176; Zekeriya Kitap-

Sencer'in başına gelen ilk felaket bu oldu. Ondan sonra Sultân sulh yaptı. Türkistân otlakları ve Balasagun'u, sınırda bulunan şehirlerle birlikte onlara verdi. Barıştan sonra Terken Hatun'u Sultân'ın yanına gönderdiler³⁷⁶. Hakîm Kuşekkî (حکیم کوشکی)³⁷⁷ bu hâdiseyi çok hicvetmiş olup dîvânlarda ve kitâblarda yazılıdır³⁷⁸.

O ilk musibet/felaket ortaya çıkınca memleket işleri bozulmaya başladı. Sencer'in saltanatının (mülk-i Sencerî) altmışıncı senesinde Oğuzlar (cemâ'at-i Guzân), Huttelân'da ayaklandılar ve Sultân'a [karşı] âsi oldular. Öyle ki [ödeyecekleri] bin yıllık harâc [miktarınca] geri aldılar. Sultân o tarafa ordu (leşker) çekti. Oğuzların (Guzân), "Her hânedan bir külâh gümüş verelim" (teklifini) kabul etmedi ve onlarla savaştı³⁷⁹. Neticede Sultân bozguna uğradı ve esir

çı, "Türkan Hatun ve Selçuklu Prenslерinin Mücadeleleri", *TDTD*, VI/61, İstanbul 1992; Reşat Genç, "Terken", *Makaleler*, II, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Uğur Ünal-Togay S. Birbudak), Ankara 2007, s.323-324; aynı yazar, "Terken Hatun", *Makaleler*, II, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Uğur Ünal-Togay S. Birbudak), Ankara 2007, s.325-333.

³⁷⁶ "... ve Sultân'ın hatunu iki sene onların elinde kaldı. Sonunda Hatun'u beş yüz bin dinâra geri aldılar." Reşidü'd-din, (Türkçe terc, s.175); el-Bundârî, (Türkçe terc, s.249)

³⁷⁷ Raverty (کوشکی). (پ)'de (کویکی). Hidâyet der ki; Kuşekkî (Küşenî), çok fazıl bir âlim idi. Sultân Sencer'in nedimlerinden olup Terken Hâtûn esir düştükten sonra yakışksız hicivler söyledi (*Mecma'ü'l-Fuseha*, C. I). [Nâşirin notu]

³⁷⁸ Şerefü'ş-şuarâ el-Kuşekkî el-Kâinî, Sultân Sencer'in iltifatına nail olmuş şairlerden biridir. Şiirlerinde yumuşak bir tarz sezilenmektedir. Sultân Sencer'e it-haf ettiği bir siiri bulunmaktadır. Şairimiz aynı zamanda hicivler de kaleme almıştır. Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Horâsân* (1040-1157), İstanbul Üniversitesi, SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2008, 253.

³⁷⁹ "Oğuzlar, Sultân'ın hareketinden haberdâr olunca, endişeye düştüler. Hem bir elçi (resûl) gönderip "Biz daima pâdişâh-ı âlem'in fermânının hükümlerine göre hareket etmiş itaatli kullar (bendegân-ı mutî') idik. Kumâc ve oğlu, bizim hânemize/ocağımıza taarruz ettiler. Biz de çocuklarımızı ve ailelerimizi (korumak) için mecburen savaştık. O ve oğlu, bizim taarruz ve çabamızla öldürülmüş değillerdir. Takdîr-i kazâ bu şekilde oldu. Şimdi bu kötü kulluğun zararı/tazminatı olarak yüz bin dinâr ile yüz nefer siyah saçlı siyah gözlü, uzun boylu, uzun/ince boyunlu, ince/nazik belli, uzun saçlı, uzun yeleli, uzun saçlı, bacakları güçlü, ayyüzlü, güneş parlaklığında Hitâ'i ve Yağma'i gulâm verelim de Sultân bizim günâhımızı bağışlasın. Pâdişâhın alacağı her bir bende, bir Kumâc olacaktır." diye haber gönderdi-

oturdu. Kullarından kalmış olanların bir kısmı toplandılar. Ancak [Sultân'ın] ömrü nihâyete ulaşmış ve eski devlet değişmiş idi³⁸⁶. 552 senesi şehîr-i evvelinin³⁸⁷ (Muharrem) yirmi dördüncü pazartesi günü (8 Mart 1157) Dârü'l-mülk Merv'de Hakk'ın rahmetine kavuştu³⁸⁸. Aynı yere defnettiler. Onun ömrü yetmiş üç sene ve birkaç [ay], me-likliği [ise] altmış (iki)³⁸⁹ sene idi. Allah en iyi bilendir. [262]

konuşup sohbet edemiyorlardı. Nihâyet Mü'eyyed Ayaba, Sultân'ın büyük nânpâre ve mülk vereceğini vaad ederek, Oğuzlar'dan bir grubu kandırdı. Bir gün bu grup, Sultân'ın yanında nöbet bekliyor idiler. Av avlanmak bahanesiyle atlandılar ve atlarını doğruca Ceyhûn kenarına, Tirmiz'in karşısına sürdüler. Lâçin-i Hârezmî, önceden iki pâre gemi satın almış ve Kilfet Boğazı'nda suya bırakmıştı. Sultân'ı ve daha sonra da binek hayvanlarını (sütûrân) hemen oradan geçirdiler. Sultân'ın dönme vakti geldiği halde dönmediğini gören bütün Oğuz ümerâsı atlanıp peşinden gittiler. Nehrin kenarına vardıklarında, onlar nehirden geçmişlerdi. Elleri boş ve hüsrana uğramış şekilde geri döndüler." Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.186-187). Sencer Oğuzların elinden 551 Ramazanında (Ekim-Kasım 1156) kaçmıştır. Bkz, İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, XI, s.179-180); er-Râvendî, s.183, (Türkçe terc. I, s.179).

³⁸⁶ "Sultân'ın kurtulduğu haberi Horâsân etrafına yayılınca ümerâ ve büyükler birer ikişer geldiler. Sultân, ordu ve ileri gelenler çoğalıp kuvvetlendikten sonra Dârü'l-mülk Merv tarafına yöneldi. Köşk-i Enderâbe'ye kondu. Ancak dikkatlice bakıldığında hazîne ve zahîre'nin olmadığını, vilâyetin harâb bir vaziyette bulunduğunu, ra'yyetin dağıldığını ve ordusunun kaybolduğunu görünce içini çaresizlik kapladı. İçindeki bu düşünce ve endişe galip gelip, insanlığın zaaf ve aczi onu istila etti. Hastalıkların sonu olan bir hastalık, isteklerinin keyfini kaçırıp bitirdi. 551 (1156-1157) senesinde Merv'de dünyadan ukbaya, sarây-ı firârdan dâr-ı karâr'a karıştı. Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.187)

³⁸⁷ (اصل) 'da ve (پ) 'de aynı. Raverty'de Rebî'ü'l-Evvel, İbnü'l-Esir'de H. 552 senesi Rebî'ü'l-Evvelî, *Güzide*'de 16 Rebî'ü'l-Evvel 552 ve ömrü 72 sene, *Lüb-bü't-Tevârih*'de 26 Rebî'ü'l-Evvel 552 ve ömrü 72 sene. [Nâşirin notu]

³⁸⁸ el-Bundârî ve el-Hüseynî'ye göre 14 Rebî'ü'l-evvel 552 (26 Nisan 1157), İbnü'l-Esir'e göre Rebî'ü'l-evvel 552 (Nisan-Mayıs 1157); Reşidü'd-dîn ve er-Râvendî'ye göre 551 (1156-1157)'de göre ise ölmüştür. el-Bundârî, (Türkçe terc, s.232); el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.87); İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, XI, s.187); Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.187); er-Râvendî, s.184, (Türkçe terc, s.180)

³⁸⁹ (اصل) 'da altmış. Raverty ve (پ) 'de altmış iki. [Nâşirin notu]

RÛM (ANADOLU) SELÇUKLULARI SULTÂN LARI³⁹⁰

[ذکر سلاطین الروم من السلجوقیه]

Rûm (Anadolu) Sultânları, Selçukluların soyundandırılar. [Onlar] büyük pâdişâhlar idiler. Onlardan Bilâd-ı Rûm (Anadolu) ve Diyâr-ı Frenk (Frenç)'de birçok gaza ve cihâd ile hayır binaların eserleri [mevcuttur]. Öyle ki, medreseler, mescidler, hânkâhlar, ribâtlar, köprüler (kanâtır) ve vakıflar yapılmış olup bugüne kadar kalmıştır. Onların çocuklarının, emirlerinin ve meliklerinin o diyarda [yapmış oldukları] birçok gaza kıssaları kitaplarda yazılıdır.

Sultânların Sultânı (Sultân-ı Selâtin) Sencer (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) babasının tahtına oturup cihân ona açıldığında, şark ve garb onun kulları tarafından zabt edildi ve bütün İslâm [beldelerinde] minberlerde [okunan] hutbe[ler] ve bütün sikke[ler] onun lakabları ile süsledi. [Sultân Sencer] Rûm (Anadolu) memleketlerini kardeşi olan Mahmûd bin Melikşâh'a verdi³⁹¹. Bütün Rûm (Anadolu) Sultânları onun oğullarındandır. Okuyuculara o hânedanın ahvâlinden bir şeyler açıklamak için her birinden bir bahis, [bu] *Tabakât*'a kaydedildi.

Birincisi

Mahmûd bin Melikşâh

Mahmûd bin Sultân Melikşâh, Rûm (Anadolu) memleketlerinin tahtını (taht-ı memâlik-i Rûm (Anadolu))³⁹² biraderi Sencer'den sonra

³⁹⁰ Müellifin buradan itibaren verdiği bilgilerde, özellikle Anadolu Selçukluları ile ilgili olanlarda birçok hata mevcuttur. Bu yüzden buradan itibaren müellifin verdiği bilgiler aynen tercüme edilmiş, herhangi bir not, açıklama veya düzeltme yapılmadan sadece nâşirin notları gösterilmiştir.

³⁹¹ Müellif, Anadolu Selçuklularının nesebinde yanlış yapmış ve hatalı kaydetmiştir. Ancak biz burada müellifin ifadelerini aynen verdik. [Nâşirin notu]

³⁹² (اصل)'da ve (پ)'de (بتخت). (اصل)'da "memâlik" kelimesi yoktur, (پ)'den alınmıştır. [Nâşirin notu]

teslim alınca o diyârda ve İslâm hudûdlarında (sugûr-i İslâm) birçok cihâd yaptı ve Frenk kâfirlerinin üzerine ordular sevk etti. Geleneğe (sünnet) uygun bir şekilde gazalar yaptı. Kaleler (kılâ') ve şehirler aldı ve Hudâ-yı Te'âlâ'nın kullarına adalet ve ihsan [vermeye/dağıtmaya] çalıştı. Onun melikliğinden bir müddet geçtikten sonra Hakk'ın rahmetine kavuştu.

İkincisi

Mes'ûd bin Mahmûd

Sultân Mes'ûd, Mahmûd bin Melikşâh'ın oğlu idi. Sultân Sencer, ilk önce ona Irâk'ın tahtını verdi. [Ancak o] bir kere Karaca Sâkî ile birleşti ve o diyârda (Irâk'da) elde etmiş olduğu kuvvet sebebiyle Sultân Sencer'e isyan etti. Sultân Sencer onun üzerine ansızın hücum etti ve her ikisini de esîr etti. O işten sonra zayıflık başladı [263]ve bir daha tahta ulaşamadı. Ancak oğlunun Kızıl adında bir oğlu vardı. O oğul ve onun oğlu Kılıç Arslan çalışıp büyük kuvvet güç kazandı.

Üçüncüsü

Kızıl Arslan Bin Mes'ûd

Kızıl Arslan, Mes'ûd bin Mahmûd bin Melikşâh'ın oğlu idi. Babasının ölümünden sonra biraz kuvvetlendi ve Rûm (Anadolu) memleketlerinin hudûdlarından (serhad) bazı yerleri zaptetti. Kısa bir zaman hüküm sürdü ve [daha sonra] öldü. Ve's-selâm. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Dördüncüsü

Kılıç Arslan bin Kızıl Arslan

Sultân Kılıç Arslan bin Kızıl Arslan idi. Kızıl Arslan, Mes'ûd bin Melikşâh'ın oğlu idi. Babasından sonra ele geçirdiği Rûm (Anadolu) pâdişâhlığını çok büyüttü. Rûm (Anadolu) memleketlerinin etrafını zapt ett. Birçok kaleler ve hisarlar fethetti. Meşhur gazalar yaptı, bü-

yük şöhret kazandı. Öyle ki, Frenk kâfirleri ondan çok sıkıntı çektiler. Bütün Rûm (Anadolu) Sultânları onunla aynı soydan geldikleri için iftihar ederler. Şehitlik saadetine ulaştı. Onu Konya’da defnettiler. (Allah’ın rahmet, mağfiret ve rızası üzerine olsun)

Beşincisi

Keykâvus bin Kılıç Arslan

Sultân ‘İzzü’d-dîn Keykâvus babasından sonra tahta oturdu. Memleketleri zapt etti. O beldelerde Frenk kâfirleri ile birçok cihâd yaptı. Medreseler ve mescidler yaptırdı. Ondan birçok hayır eserleri kaldı. (Onun büyük ve meşhur oğulları yetişti. O 633 senesi içinde yani bu yılın Şevval ayının beşinci günü (12 Haziran 1236) öldü)³⁹³. Konya şehrinde babasının yanına defnedildi.

Altıncısı

Keykubâd bin Keykâvus

Sultân ‘Alâ’ü’d-dîn Keykubâd bin Keykâvus, babasından sonra tahta oturdu. Çevre ülkeleri zapt etti. Frenk kâfirleri ile savaşlar yaptı. Ondan birçok hayır eserleri baki kaldı. 633 (1235-1236) senesi içinde Hakk’ın rahmetine kavuştu. Onu da Konya şehrinde defnettiler. Doğruyu en iyi Allah bilir. [264]

Yedincisi

Keyhüsrev bin Keykubâd

Sultân Gıyâsü’d-dîn Keyhüsrev büyük, güzel ahlaklı ve âdil bir pâdişâh idi. Babasından sonra Rûm (Anadolu) tahtına oturunca memleketleri zapt etti ve hâkimiyet altına aldı. Bu sırada kâfir Mo-

³⁹³ Parantez içindeki kelimeler, Raverty tercümesinde yoktur. Ancak birkaç satır sonra şerh-i Keykubâd’da ve ondan önce aylarda kaydedilmiştir. (ﷲ)’de metindeki gibidir. [Nâşirin notu]

ğol ordusunun fitnesi Rûm (Anadolu) hudûduna ulaşmış idi. Frenkler ile bir şekilde anlaştı ve İslâm beldelerinin etrafındaki serhadlerde bir ordu toplamaya başladı. [Ancak] ansızın adamları (haşem) onu yalnız bıraktılar. Moğollar o şehirlere saldırdılar. O döndükten sonra 643 senesi Muharrem'inin başında (Mayıs 1246) Hakk'ın rahmetine kavuştu. Oğlu 'İzzü'd-dîn Keykâvus'u kendisine veliahd yaptı. Onun saltanat müddeti on bir yıl idi. (Kalıcı olan Allah'tır).

Sekizincisi

Keykâvus Bin Keyhüsrev

'İzzü'd-dîn Keykâvus, [altı yüz] kırk üç senesi (Mayıs 1246) başında babasının veliahdlik (velâyet-i ahd) hükmüne göre babasının tahtına oturdu. Melikler ve emirler ona tâbi'iyet ve bağlılıklarını gösterdiler. O yiğitlik ve savaşçılık vasıflarına sahip olduğundan, Frenk hudûdlarını (sugûr) sağlamlaştırdı. Moğol kâfirlerinin [zararını] def etmek ve bu cemaatin (Moğolların) istila ettikleri İslâm diyar[lar]ını, sulh yoluyla korumak için küçük kardeşini Moğol [Kağanı] Mengü Han'ın sarayının (dergâh) bulunduğu Türkistân'a gönderdi. Keykâvus'un göndermiş olduğu kardeşi Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan, Moğol [Kağanı] Mengü Han'a varınca, kardeşinin fermânının hilafına isteklerde bulundu. Rûm (Anadolu) ülkesini Mengü Han'dan isteyip "[Anadolu'ya] gidip ve [o memleketi] kardeşinin elinden kurtarmak için" yardım istedi. Mengü Han, Moğol Noyan'ı Elcikta'nın (الجتكا)³⁹⁴ kızını ona verdi. Elcikta'yı onun ordusuyla birlikte Kılıç Arslan'a yardıma gönderdi. Anadolu'ya ulaşınca 'İzzü'd-dîn Keykâvus onun önünden çekildi. Kılıç Arslan, Moğollarla birlikte Anadolu'yu istila etti. [Bunun üzerine] Keykâvus, Orhan-ı Rûm (Anadolu)'un (اورخان روم) yanına gitti ve yardım getirdi. Moğollar saklandılar. [Keykâvus] onları yendi ve kardeşini yakalayarak kaleye hapsetti. Bir müddet sonra Kılıç

³⁹⁴ (پ) 'de (الجتكا) kelimesi yoktur. Ancak Moğol serdarı anlamına gelen (نوين) ya da Raverty'ye nazaran (نويان) kaydedilmiştir. Bu kelime sözlüklerde (نونين) biçiminde de zikredilmiştir. [Nâşirin notu]

Arslan [esîr olarak bulunduğ u kaleden] kurtuldu ve Moğolların yanına gitti. Bundan sonra meydana gelenler açık olmadığından, bu kadarı özetlendi. Doğrusunu Allah bilir. [265]

Dokuzuncusu

Rüknü'd-dîn³⁹⁵ Kılıç Arslan

Güvenilir bir cemaat şöyle beyan etmiştir ki: Rüknü'd-dîn Kılıç Arslan, Moğol ordusu içinde mel'ûn Hülav (Hülagü) (هلاو)³⁹⁶ ile birlikte Âzerbâyecân tarafındadır. Onun sonu nereye varacak? İnşallah hayırlı olur. (En iyisi Allah'ın irade ettiği dir.)

Onuncusu

Sultân Tuğrul bin Tuğrul

Bu pâdişâh oğlunun soyu hakkında iki görüş rivâyet edilmiştir. Bazıları rivâyet ederler ki o, Tuğrul bin Tuğrul³⁹⁷ Arslan bin Kızıl Arslan'dır. Sultân Tuğrul çok büyük bir pâdişâhoğ lu idi. Onun saltanat dönemi, Sultân Hârezmşâh 'Alâ'üd-dîn Tekiş'in saltanat dönemi ile muasır dı.

Onun yiğitliği o kadar idi ki, hiçbir savaşı onun gürzünü yerden kaldıramazdı. O, uzun boylu ve heybetli idi. Güvenilir kişiler şöyle rivâyet ederler ki, onun mübarek bıyığı öyleydi ki, dudağından kulağının arkasına uzanırdı. O, Sultân Sencer'in çocuklarının biraderzâdelelerinden idi. Babası vefat ettiğinde küçük yaş ta idi. Sencer'in kullarından olan Atabeg İldeniz'in³⁹⁸ çocukları Irâk'a müstevli olduklarında onun babası Irâk hâkimi (zâbıt-ı Irâk) idi. [Ancak babası] ölünce

³⁹⁵ Raverty tercümesinin metninde unvân "Kutbu'd-dîn" dir. Ancak hâşiyede başka bir nüshaya dayanarak "Rüknü'd-dîn" dir. [Nâşirin notu]

³⁹⁶ (هلاو)'da (باهر او ملعون). (پ) ve Raverty metninde (هلاكو). Bazı Raverty nüshalarında (هلاكو). Benim (اصل)'da yazma nüshamda sonraki bahislerde bu ad genelde (هلاو) ve bazen de iki "vav" (هلاوو) ile dir ki, biz metinde kadîm imlâsını verdik. [Nâşirin notu]

³⁹⁷ Raverty'de "Tuğrul bin Tuğrul bin Kızıl Arslan" [Nâşirin notu]

³⁹⁸ (اصل)'da (İltenin). Raverty'de "Atabeg İldeniz" [Nâşirin notu]

(نمائد)³⁹⁹ Sultân Tuğrul'u, Irâk kalelerinden birinde hapsedtiler. [İldeniz] onun annesini kendi nikâhına aldı. Irâk memleketini tekrar kendi hâkimiyetine aldı. Sultân Tuğrul delikanlılık çağına vardığında gayet yiğit, cesur ve cengâver olarak tanınmıştı. Bir topluluk ona yardım etti. Hapisten kurtuldu ve dışarı çıktı. Babasının ve atasının kullarından oluşan büyük bir topluluk, onun hizmetine girdiler. Çetr (چتر) açıp Sultân oldu. Onun ortaya çıkışı hakkında söylenmiş olan bir beytin iki mısra'ı kaleme alındı.

Beyt

"Avâz/ses Rey'e ulaştı, Sultân geldi

O mübareğin çetri Hemedan'a geldi." [266]

Sultân Tuğrul, Irâk'ı istila edince bir müddet [orada] hüküm sürdü. Onun kullarından birçoğu Hârezmşâh Sultân'ı 'Alâ'ü'd-dîn Tekiş'in huzuruna mektublar yazdılar ve onun gelmesini istediler. O istek üzerine Hârezmşâh Tekiş büyük bir orduyla Irâk'a geldi. İki ordu karşılaştığında nimet kâfiri bir iki bendesi Sultân Tuğrul'a hainlik ettiler. Onun arkasından geldiler ve onu şehid ettiler. Bu sırada onun [Sultân Tuğrul'un] vadi üzerindeki savaş alanında bulunan diğer bendeleri savaşıyorlardı. Bu durumdan [Sultân Tuğrul'un öldürüldüğünden] haberdâr değillerdi. O nimet kâfirleri onun mübarek başını Hârezmşâh Tekiş'e getirdiler. [Tekiş Tuğrul'un başını] onun yandaş ve yoldaşı olan bendelerine (bendegân) ve mevlâlarına (mevâlî) gönderdi. [Durum] bu taife tarafından anlaşılnca "Pâdişâhı öldürenleri bizim elimize ver! O zaman sana hizmet ederiz" dediler. [Bunun üzerine] Hârezmşâh Tekiş, o topluluğu onların eline verdi. Onları [Sultân'ı öldürenleri] cehenneme gönderdiler. [Sonra] Tuğrul'un başı ile birlikte Hârezmşâh Tekiş'in hizmetine girdiler. Hârezmşâh Tekiş'in emriyle o başı kenara koydular. Onlarla birlikte taziye ve yas merasimi düzenlediler. Irâk'ı zapt ettiler. (Allah işlerimizin sonunu hayırlı kılsın). Ve's-selâm. [267]

³⁹⁹ Bu ibareler karışıktır. (پ)'de de bu şekildedir. Belki de harf düşmüş olabilir. Raverty tercümesinde "nemând (نمائد)"ı "öldüğü zaman (بمرد چون)" şeklinde İngilizceye çevirmiştir. [Nâşirin notu]

ATABEGLİKLER

Onüçüncü Tabaka Mülûku's-Senceriyye

[الطبقة الثالثة عشر ملوك السنجريه]

Dergâh-ı Subhânî'nin en değersiz kullarından olan Minhâc-i Sirâc-i Cûzcânî şöyle der: Sencer'in devletinin zamanı (ahd-i devlet-i Sencerî) geçince ondan [geriye] bir oğul kalmadı. Bu yüzden İslâm memleketlerinde (memâlik-i İslâm) bulunan biraderzâdeleri ve onun kullarından (bendegân) olan herkes, kendisine Atabeglik ismini koydu. Sencer'in biraderzâdelerine pâdişâhlık nâmı verdiler. Atabegler memleketleri zabt ettiler.

Bu taife (atabegler) birkaç topluluk/fırka (فریق)⁴⁰⁰ olmuş idiler: Birincisi Sultân Sencer'in Irâk ve Âzerbâyçân'ı vermiş olduğu Atabeg İldeniz'in⁴⁰¹ çocukları; ikincisi Fars (Pârs)'ı vermiş olduğu Atabeg Sungur ve üçüncüsü ise Şâm melikleri olan Musul Atabegleri idi.

Güvenilir râvîlerin [ilk] iki fırkanın durumu hakkında verdikleri haber kaleme alındı. Musul Atabeglerinin durumu hakkında ise Sultân Nûru'd-dîn Şâm⁴⁰² hakkında [bilinen] kadar yazılmıştır. Ondan fazlası malum değildir. [Onun hakkında bilinen] sadece Hüdâvendzâde-i Musul'un söylediği [şu bilgilerdir:] “Bizim sekizinci ced-

⁴⁰⁰ (اصل) 'da (طریق) (فریق) 'de (پ). [Nâşirin notu]

⁴⁰¹ (التيكين) 'da (اصل). Bu şahıs, H. 541 senesinde Âzerbâyçân Atabegleri hanelerinin kuran Şemsü'd-dîn İldeniz'dir. [Nâşirin notu]

⁴⁰² (اصل) 'da ve (پ) (سام). Raverty'de (شام). [Nâşirin notu]

dimiz olup Hıtaî Türkü (Türk-i Hıtâ'î) ve Sencer'in (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) bendesi idi.”

Hâl böyle olunca bu tabaka, üç kısma bölünmüştür:

Birinci Fırka:

Irâk ve Âzerbâyçân Melikleri

Sultân Sencer bir gecede üç kişiye pâdişâhlık verdi. Eğlence meclisinde Atsız'a Hârezm tahtını, Atabeg İldeniz'e Âzerbâyçân tahtını ve Atabeg Sungur'a da Fars tahtını verdi. Ertesi gün olunca vezîrler, sır ve tedbir sahiplerinden bir topluluk Sultân'ın yanına [gelip bu durumu] arz ettiler ve “Dün gece (دوش)⁴⁰³ pâdişâh üç kişiye ülke (mülk) verdi. [Bunları] onlardan kurtarmak mümkün değildir.” dediler. [268] [Sultân Sencer] “Kimlerdir?” diye sordu. [O kişilerin kimler olduğunu] arz ettiklerinde şöyle buyurdu: “O ikisi benim kullarımdandırılar (bendeğân). O biri ise benim hizmetçimdir (çâker). Ortada bir oğul yoktur ki mülkün vârisi olsun. [Bu durumda mülkün vârisi] benim kullarım (bendeğân) olsun daha iyidir.” Doğrusunu Allah bilir.

Birinci: Atabeg İldeniz es-Sencerî

Atabeg İldeniz, Sencer'in kulu (bende-i Sencer) olup gayet cesur ve cengâver [biri] idi. O, Bilâd-ı Âzerbâyçân'ı zapt edince büyük işler yaptı ve [kendisinden geriye] birçok hayır eserleri kaldı. Hak Teâlâ ona layık çocuklar verdi. Frenk (Efrenç) ve Gürcü (گرج)⁴⁰⁴ kâfirleri ile savaşlar yaptı ve Rûm (Anadolu) memleketinin hudûdlarına (serhad) kadar kendi hâkimiyetine aldı. Irâk'dan paralar aldı ve bir müddet hüküm sürdü[kten sonra] öldü. (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)

⁴⁰³ (اصل) 'da (دوم) (پ) 'de (دوش). [Nâşirin notu]

⁴⁰⁴ Raverty'de (گرخ). (پ) 'de (گرنجه) [Nâşirin notu]

İkinci: Atabeg Muhammed bin İldeniz⁴⁰⁵

Atabeg Muhammed büyük bir pâdişâh idi. Babasından sonra tahta oturdu. Irâk ve Âzerbâyçân memleketlerini zapt etti ve çok güzel işler yaptı. O âdil ve iyi itikadlı biriydi. Birçok mescid ve medreseler kurdu. Gürcistân tarafında birçok cihâd ve gaza yaptı ve Rûm (Anadolu) ve Şâm serhadlerine kadar [olan bölgeleri] ele geçirdi. Uzun müddet [bu bölgelerde] hüküm sürdü. Onun [yetiştirdiği] Aytoğmuş (ایتغمش)⁴⁰⁶ Admış/Adamış (ادمش) gibi büyük kulları (bendegân-ı bo-zorg), ondan sonra Irâk memleketlerini ele geçirdiler.

Üçüncü: Atabeg Yüzbeg (Özbek) bin Muhammed

Atabeg Yüzbeg (Özbek) Muhammed es-Sencerî, Âzerbâyçân pâ-dişâhı idi. Bazıları onun Atabeg İldeniz⁴⁰⁷ es-Sencerî'nin oğlu Atabeg Muhammed'in kardeşi olduğunu söylerler. Yüzbeg (Özbek), cengâver ve iş bilen biri idi. Sultân Hârezmşâh Muhammed'in dönemine kadar Âzerbâyçân meliki o idi. Bu memleket onun hâkimiyeti altındaydı. Birkaç kere [269] Hârezmşâh ordusu⁴⁰⁸ onun yerini almak [ülkesini ele geçirmek] istemiş ise de elde edememiştir. Ta ki Yüzbeg (Özbek) Isfâhân (سپهان)⁴⁰⁹ ele geçirmek niyetiyle Irâk'a gelip [burada] Fars Atabegi Sa'd ile aralarında husûmet çıkana kadar. [Bu durumu fırsat bilen] Sultân Hârezmşâh Muhammed, beklemelik bir anda [hareket ederek] onlara hücum etti. Yüzbeg (Özbek) hezîmete uğradı. [Yüzbeg (Özbek)] perişan oldu. Âzerbâyçân onun elinden çıktı ve [bir müddet sonra da] öldü.

⁴⁰⁵ (بن التكين ابوبكر) [Nâşirin notu] (اصل)

⁴⁰⁶ (ایتغمش) Raverty ve İbnü'l-Esir'de (انتغمش) [Nâşirin notu] (اصل)

⁴⁰⁷ (التكين) [Nâşirin notu] (اصل)

⁴⁰⁸ (اصل) "Birkaç Harizmşahlı..." şeklinde. (پ) de metindeki gibidir. [Nâşirin notu]

⁴⁰⁹ (سپهان) Raverty'de (سیاهان) [Nâşirin notu] (اصل)

Dördüncü: Atabeg Ebûbekir bin Muhammed

Atabeg Ebûbekir bin Muhammed, büyük bir pâdişâh idi. Irâk ve Cibâl onun hâkimiyetine geçti. Halkı adalet ve iyilikle yönetti. Memleketlerinin etrafını düşmanlardan temizledi. Irâk, Errân ve Âzerbây-cân'da medreseler ve mescidler inşa ettirdi. Merâğa'da çok büyük bir medrese bina etti ve âlimleri aziz tuttu. Onun iş bilir ve hâss kulları çok idi. Her biri Irâk şehirlerinden birinde bir melik idi. O, Atabeg Yüzbeg (Özbek)'in (يوزبك)⁴¹⁰ büyük kardeşi idi. Bir müddet hüküm sürdükten sonra öldü (Allah'ın rahmeti üzerine olsun). Doğrusunu Allah bilir.

İkinci Fırka:

Fars Melikleri

Birinci: Atabeg Sungur es-Senceri⁴¹¹

Sultân Sencer Fars'ı Atabeg Sungur'a verince [o da] o memleketleri zapt etti ve halka adaletli davranıp ihsanlarda bulundu. Bazı birâderzâdeleri Sultân'ın vefatından sonra Irâk'tan Fars bölgesine geldiler ve onları Istahr-ı Fars'a gönderip orada görevlendirdiler. Onların geçimlerini ve ihtiyaçlarını karşılıyordu. Şâhlık ismi ve unvanı onlara verildi. Kendisi de atabeglik ismi ve unvanı ile memleketler zapt etti. Bir müddet hüküm sürdü ve öldü. "Doğru yola uyanlara selâm olsun"⁴¹². [270]

⁴¹⁰ (اصل)'da (اوزبك). (اصل)'da buradaki gibi yazılmış ise de diğer yerlerin hepsinde ve Raverty tercümesinde "Yüzbeg (يوزبك)" şeklinde yazılmıştır. Bazı tarihçiler de Özbek (اوزبك) şeklinde zikretmişlerdir. [Nâşirin notu]

⁴¹¹ Müellif, Atabeglerin şerhinde bazı eksiklikler vardır. Şerh için (r:25) [Nâşirin notu]

⁴¹² [وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى] Kur'anı Kerim, 20/47. Âyet-i Kerime'nin tamamı ve meali şu şekildedir: [فَاتَّبِعُوا قَوْلًا إِنَّا رَسُولُ رَبِّكَ فَأَتَّبِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ [بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى] "Ona gidin ve şöyle deyin: Şüphesiz biz Rabbinin elçileriyiz. İsrailoğullarını (serbest bırak ve) bizimle gönder. Onlara işkence etme. Sana Rabbinin katından bir mucize getirdik. Selam, doğru yola uyanlara olsun."

İkinci: Atabeg Zengi bin Sungur

Atabeg Zengi babasından sonra Fars tahtına oturdu. O, âdil, muktedir ve kâhir bir pâdişâh idi. Babasının memleketlerini ele geçirdi ve zabt etti. Etraf melikleri (mülûk-i etrâf) ile birlikte mümkün olduğu kadar [iyi ve güzel] bir yolla hüküm sürdü. Fars, uzun müddet onun hâkimiyetinde kaldı ve [sonra] öldü.

Üçüncü: Atabeg Dekle (Tekle)

Atabeg Dekle (Tekle) bin Sungur, kardeşinden sonra Fars tahtına oturdu. O, muktedir ve kâhir bir pâdişâh idi. Fars memleketlerini ele geçirdi. Irâk melikleri ile onun arasında husûmet çıktı. Çevre belgelerden birçok mâl topladı. Öyle ki, kendisinden önce bir başkasının o [kadar] mâl ve hazînesi olmamıştı. Bir süre hüküm sürdü ve öldü. "Doğru yola uyanlara selâm olsun"⁴¹³.

Dördüncü: Atabeg Sa'd bin Zengi

Atabeg Sa'd büyük bir pâdişâh idi. Amcasından sonra Fars tahtına oturdu. Fars memleketlerini hâkimiyet altına aldı. Yazıldığına göre o, çok âdil ve cesur bir pâdişâh idi.

Güvenilir kimseler (sikât) şöyle rivâyet etmişlerdir: Onun silahının ağırlığı o kadardı ki kuvvetli bir adam, onun kuşandığı silahı yerden kaldıramaz idi. Birkaç kere Irâk tarafına ordu çekti. Bazısında zafer onun aldı ve bazı savaşlarda da yenildi. Sultân Hârezmşâh Muhammed ile onun [arasında] hesap edilmemiş bir savaş çıktı. Şöyle ki, Atabeg Sa'd Isfâhân'ı almak için Irâk tarafına ordu sevk etti. Atabeg Yüzbeg (Özbeg) bin Atabeg Muhammed de Isfâhân'ı zapt etmek için Âzerbâycân'a gelmiş idi.

Fars ve Âzerbâycân orduları karşı karşıya geldiği esnada Hârezmşâh Muhammed [de] Irâk sınırına vardı. [Hârezmşâh Muhammed

⁴¹³ [وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى] Yukarıda zikredilen âyet-i kerîmenin (Taha/47) bir cüz'ü.

burada iken] Atabeg Sa'd'ın, Atabeg Yüzbeg (Özbeğ) ile savaşmak için Fars'tan İsfâhân kapısına ordu çektiği haberi ulaştı. Sultân, Atabeg Sa'd'ın tarafına ordu çekti. Onun ordusu gelince Atabeg Sa'd bu ordunun Atabeg Yüzbeg (Özbeğ)'in ordusu olduğunu zannetti. Hemen savaşa girip Sultân'ın ordusuna taarruz etti. [O esnada] Hârezmşâh Sultân'ın pehlivânlarından biri ile mızrak mızrağa geldi. O pehlivânın adı Emîr-i Ahır Keşli (Kışlı) (کشی)⁴¹⁴ idi. Atabeg Sa'd'ın atını düşürdü. O pehlivan onu öldürmek istedi. [271] [Bunu gören] Atabeg "Beni öldürme! Ben Atabeg'im. Söyle bu ordu kimindir?" dedi. Pehlivan "Sultân Hârezmşâh Muhammed'in ordusudur." diye cevap verdi.

Atabeg "Beni Sultân'ın huzuruna götür." dedi. Sultân'ın huzuruna varınca yeri öptü ve "Ey Hüdâvend-i Âlem! Billâhi, bu bende, [bu ordunun] pâdişâh ordusu olduğunu bilmedi. Yoksa hiç kılıç çeker miydi?" dedi. [Sultân] onun gönlünü aldı ve hemen ata bindirdi. Onun yiğitliğinin, merdliğinin ve cesâretinin çokluğu Sultân'ın kulağına gelmişti. Onu saygıyla ağırlayıp Fars memleketini, yarısının Hârezmşâhlı meliklerin ve mute'medlerin, yarısının da Atabeg Sa'd'ın olması şartıyla ona verdi. Ona ordu tayin etti. Atabeg Sa'd'ın esir düşmesi üzerine oğlu Atabeg Ebûbekir Fars memleketini zapt etti ve kendi adına hutbe okuttu.

Atabeg Sa'd, Hârezmşâh'ın kendisine [verdiği] ordu ve Hârezmşâh'ın gönderdiği Sâhib-i İhtiyârü'l-mülk Emîr Hacı ile Fars sınırına ulaşınca Atabeg Ebûbekir onun karşısına çıktı. Babasıyla karşı karşıya gelince Atabeg Sa'd kendi oğlu Ebûbekir'in yüzünü kılıçla yaraladı. Savaş[ta] Farslılar yenildi ve Atabeg Sa'd Fars tahtına geri döndü. Oğlunu hapsettirdi ve bir müddet daha Fars tahtında kaldı. Moğol kâfirlerinin hâdiselerinden sonra Hakk'ın rahmetine kavuştu. (Allah rahmet eylesin)

⁴¹⁴ (اصل) 'da da aynıdır. Raverty'nin metninde (کشک). Onun kullandığı yazma nüshada (کشلی کشیکی). (پ) 'de (کشلی). [Nâşirin notu]

Atabeg Sa'd'ın seçkin huyları ve beğenilmiş vasıfları vardı. [Bunlardan] ilki kâfile bayrağını ('alem) ve Hac yolcularını (ebnâ-i sebîl-i Hâc) her yıl Ka'be'ye gönderirdi. Geri döndüklerinde o bayrağı ('alem) sürekli onun otağının (hargâh) kapısına koyuyordu. Saray ve otağa (hargâh ve bargâh) geldiği zaman önce o bayrağın ('alem) altında iki rekat namaz kılar ve ondan sonra tahtına otururdu. Bu davranış, onun itikadının güzelliğine delalet ederdi.

Güvenilir birinden rivâyet edildiğine göre onun diğer bir süsü ve güzelliği şu idi: Fars ülkesinden bir vilâyet, onun özel elbisesi[ni imal] için görevlendirilmişti. O vilâyetin harâcı senelik üç yüz altmış bin kırmızı altın dînâr (dînâr-ı zer-i sorh) idi. Külâh, kaftan (kabâ), şukka (?), kemer, süslü gerdanlık (etvâk-ı murassa) gibi elbise (kisvet) için her gün bin altın dînâr harcanırdı. Eğer özel elbisenin (kisvet-i hâss) ihtiyaçlarından bir şey artarsa, onu kıymetli bir mücevhere sarf ederler ve [o mücevheri de] onun külâh, kaftan ve kemerine takar veya dizerlerdi. [Ancak o] her bir elbiseyi bir günden fazla giymez idi. Ertesi gün o elbiseyi emîrlerden veya meliklerden birine hil'at (teşrif) olarak verirdi. (Allah rahmet eylesin) "Doğru yola uyanlara selâm olsun"⁴¹⁵. [272]

Beşinci: Atabeg Ebûbekir bin Sa'd

Atabeg Ebûbekir, büyük bir pâdişâh idi. Fars memleketlerini zapt etti. Sultân Hârezmşâh Muhammed, "Fars memleketlerinin yarısı Atabeg Sa'd'ın diğer yarısı Sultân'ın olsun" diye kararlaştırıp Atabeg Sa'd'ı Fars tahtına geri göndermişti. [Söz konusu memleketin] yarısı için Emîr Hacı İhtiyârü'l-mülk-i Nişâbüri'yi onunla [Atabeg Sa'd ile] birlikte yolladı. Atabeg Ebûbekir ve onun iki kardeşi Tehemten ve Sungurşâh, "Kendi memleketimizi düşmanlarımızın eline vermeyiz" diyerek Fars ordusuyla birlikte babasının karşısına çıktılar. Savaş sırasında Atabeg Sa'd, kendi oğlu Atabeg Ebûbekir'in yüzüne bir kılıç darbesi indirdi. Farslıların safları dağıldı.

⁴¹⁵ [وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى] Yukarıda zikredilen âyet-i kerîmenin (Taha/47) bir cüz'ü.

İkinci: Melik Toganşâh bin Melik Mü'eyyed

Güzel yüzlü bir pâdişâh idi. Dost sohbeti ve eğlencesi çok idi. Gece ve gündüz eğlence ve semâ'da, nedimler, çalgıcılar (mutribân) ve eğlence ehli ile sohbette idi. Nîşâbûr mülkü babasından ona kalınca etraf melikleri ile dostluk, anlaşıma ve hizmet yoluna öncelik verdi. Ondan haksız [yere] bir zarar gelmeyeceği için, hiç kimse ona sıkıntı çıkarmadı. Sürekli eğlence, raks, neşe ve şarabla [meşgul] idi. Eğlence ve zevk ü safâ için gömleğinin kolunu on gez⁴²⁰ uzunluğunda yaptırmış idi ve altın ziller takıp ortada raks ederdi. Kısa sürede öldü.

Üçüncü: Sencerşâh bin Toganşâh

Toganşâh (طغانشاه)⁴²¹ Nîşâbûr tahtına oturunca Gûr melikleri ile yakınlık kurmak için [birini] gönderip Sultân Gıyâsü'd-dîn Muhammed-i Sâm'ın (Allah kabrini aydınlatsın) kızını⁴²² oğlu Sencerşâh için istedi. Nîşâbûr ekâbir ve ulemâsı geldiler ve o nikâhı kıydılar.

Toganşâh Hakk'ın rahmetine kavuşunca Hârezmşâh Tekiş Nîşâbûr'a ordu gönderdi ve Nîşâbûr'u zapt etti. Sencerşâh'ı yakalayıp Hârezm'e götürdü. Sultân Gıyâsü'd-dîn, İmâm Şâfi'i'nin (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) kavli üzerine [ictihâdına göre], Melike-i Celâli (جلالی)'yi⁴²³ boşadı ve Melik Ziyâ'ü'd-dîn-i Dürr-i Gûr

⁴²⁰ "Gez, İran'da arşın için kullanılan tabirdir, aynı ülkede arşın için sık sık zar ve zira' tabirleri de kullanılır. Ancak bunun tesbiti zordur. XVII. yüzyılda 1 gez-i şâhi, Chardin'e göre 94,745 cm, J. Fryer'e göre 95,15 cm idi. Ortalama olarak 95 cm olurdu. XIX. yüzyılda Basra'da 1 gez = 94 cm idi. Gez-i şâhi'nin yanında bir de gez-i mükesser vardı. Bu "kısaltılmış arşın", halı, ipek ve iyi kumaşların ölçümünde kullanılırdı. Chardin'e göre bu arşın gez-i şâhi'nin 2/3'si kadardı veya (onun hesabına göre) 63,12 cm, Fryer'e göre ise 27 68,58 cm idi. Bu son bilgi bizim çok yaygın olan Halep kumaş arşınıyla karşı karşıya bulunabileceğimizi gösterir ki, buna daha önce 68 cm değer bicmiştik. Bugün İran'da sadece bir tek gez vardır, bu da 104 cm'dir." Hinz, a.g.e, s.76.

⁴²¹ (سنجرشاه) (اصل) (پ) 'de ve Raverty'de metindeki gibidir. [Nâşirin notu]

⁴²² (دختران) (اصل) [Nâşirin notu]

⁴²³ (جلالی) (اصل) (جلالی) Raverty'de [Nâşirin notu]

(در غور)'a⁴²⁴ verdi. Sencerşâh, Hârezm'de öldü.

Hakk Te'âlâ bizim Sultânımızı kıyâm-ı kıyâmete kadar bâkî ve ebedî kılsın. "Kalıcı olan Allah'tır" ve ondan başka "...her şey helâk olucudur..."⁴²⁵. Doğrusunu Allah bilir. [274]

⁴²⁴ (در غور)'da (اصل) (پ) de (در غور). Raverti'nin metinde Melik Alâ'ü'd-dîn" yazılmış ve üç nüshada da Ziyâ'ü'd-dîn kaydedildiğini söylemiştir. O (در غور)'u "Gûr'da" şeklinde tercüme etmiştir. Hâlbuki kelimenin ilk hareketi zamme olup "Dürr-i Gûr" şeklinde terkîb-i izâfîdir. Nitekim bu kitapta da bundan sonra görüleceği üzere "Dürr-i Gûr" "Gûr'un mücevheri" anlamına gelip bu şahsın lakabıdır. [Nâşirin notu]

⁴²⁵ [كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ] Kur'ânı Kerîm, 28/88. Âyet-i Kerîme'nin tamamı ve meali şöyledir: [وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ] "Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O'ndan başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz."

HÂREZMŞÂHLAR

Onaltıncı Tabaka Hârezmşâhlar

[الطبقة السادسة عشر الخوارزمشاهيه]

Bismillâhi'r-rahmani'r-rahîm

Şimdi sıra Türk melikleri ve Hârezm Sultânlarında⁴²⁶. Allah'ın zayıf ve âciz kullarından Minhâc-i Sirâc-i Cûzcânî (Allah sâlih amellerini baki kılsın) der ki: Mülûk-i tevâif'in zikri -baştan sona kadar hazret-i Sultân-i Türk ve Acem, Nâsirü'd-dîn Ebû'l-Muzaffer Mah-

⁴²⁶ Hârezm, Ceyhûn (Âmûderyâ) nehrinin döküldüğü Aral gölünün güneyinde ve nehrin her iki tarafında uzanan arazinin adıdır. Farsça hâr (huvâr) ve rizm/ rezm kelimelerinden meydana gelen Hârezm isminin menşei üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Rivayete göre önceleri Balhan dağlarında yaşamakta olan Hârezm kavminin gelmesinden sonra bölge bu adla anılmıştır... Bazı İslâm coğrafyacıları Hârezm'i (Hârezm, Hârizm) batıda Oğuz Türkleri'nin ülkesi, güneyde Horâsân, doğuda Mâverâü'n-nehr, kuzeyde yine Türk topraklarıyla çevrili bir ülke olarak tanıtır. Hârezm'in Ortaçağ'daki başlıca şehir ve kasabaları, Âmûderyâ (Ceyhûn) nehrinin sağ tarafında yer alan eski başşehir Kâs, sol tarafında yer alan ikinci başşehir Gürgenç (Cürcâniye) ve bölgenin Moğol istilâsından sonraki merkezi olan Hive ile (Hivak) Hezâresb, Dergân, Berkan, Kerder, Zemahşer, Cigerbend, Sedver (Sedûr), Kerderânâs, Zerdûh, Ertehuşmisen, Derhâs, Beratigin, Çağmîn, Hâmcercd, Gâvhâne, Nevkefâğ, Medminiye ve Git'tir... Bölgenin hâkimlerine, Hârezmşâh Devleti'nin kurulmasından önce de Hârezmşâh adı verilmekteydi. Nitekim Hârezm'de "Hârezmşâh" unvanıyla hüküm süren ilk hânedan Afrigoğulları'dır (305-995)..." Abdülkerim Özaydın, "Hârezm", *DİA*, XVI, s.217-220. Ayrıca bkz, Zeki Velidi Togan, "Hârezm", *İA*, V/1, s. 240-257; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1999; Barthold, *Türkistan*, s. 153-169; Aynı yazar, "Hârezmşâh", *İA*, V/I, s.263-265; Aydın Taneri, *Harezmsahlar*, Ankara 1993; C. E. Bosworth, "Khwarazm", *EF*, IV, 1060-1065.

mûd bin es-Sultân (Allah saltanatını ebedi kılsın) adına toplanıyor-ken, Devlet-i Sencerî'den sonra saltanat sancakları ('alem) yükselen Hârezm Sultânları ve meliklerinin hânedânını da içine almayı gerekli gördüm.

Gûr ve Gazne Sultnlarının mülklerinin yıkılışından sonra (Allah delillerini aydınlatsın) İrân ülkesinin tamamı onların hâkimiyeti altına girdi. Birçok gaza ve cihâd yaptılar. Onların, tahmin edilemeyecek ve sayılamayacak (در حزر و حصار نیاید)⁴²⁷ kadar fazla olan hayır eserleri, İrân ülkesinde öylece bâkidir. Hakikaten onlar, İslâm Sultânlarının sonuncuları oldular. (Allah onlara ve bağlı olanlara rahmet eylesin)

Birinci

Melik Kutbu'd-din Aybeg

Melik Tâcü'd-din Yınaltegin (بنالتگین)⁴²⁸ ile alakalı olarak (Allah kabrini aydınlatsın) şunlar nakledilmiştir: Altı yüz yirmi iki senesinde (1225-1226) Kirmân tarafından Nîmrûz melikinin oğullarının yardımına Sîstân ülkesine geldi. Nîmrûz memleketleri onun eline geçti. Bu kitabın yazarı Minhâc-i Sirâc, Melik-i Said Rûknü'd-dîn Muhammed Osman-i Merganî tarafından Hâysâr-i Gûr civarından elçilik vazifesiyle anlaşılmayı kuvvetlendirilmek için Ferâh-i Sîstân (فراه)⁴²⁹'a, Melik Tâcü'd-dîn Yınaltegin'in (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) yanına geldi. Görüşme esnasında konuşurken şöyle dedi: "Melik Kutbu'd-dîn Aybeg-i Türk (ترك)⁴³⁰, [kendi kabileleri ve [297] Kıpçak aşiretleri ile bozkır/sahârî (صحاری)⁴³¹] tarafından Cend ve Hârezm bölgesine gel-

⁴²⁷ (اصل) 'da (حزر). Fetaha ve sükûn ile "endâze kerdin (ölçmek, hesaplamak, saymak)" manasındadır. (پ) 'de (حصار و احصار) [Nâşirin notu]

⁴²⁸ (اصل) 'da (بنالتگین). Bir rivâyete göre (بنالتگین). *Tarih-i Sîstân*'da (بنالتگین) [Nâşirin notu]

⁴²⁹ (اصل) 'da (فرات) [Nâşirin notu]

⁴³⁰ (پ) 'de (ترکمان) [Nâşirin notu]

⁴³¹ Parantez içindeki kelimeler (پ) 'de yoktur. (اصل) 'da (صحاری). Raverty'de (صحاری). Onun nüshasının birinde (حصاری) [Nâşirin notu]

di. Uzun müddet o bölge, Hârezmşâh Ebûbekr ve Me'mûn'un tâbiyetinde kaldı. Onların çocukları o bozkır/çöl ve otlaklarda yaşadılar.

Emîr [Kutbu'd-dîn-i Türk], yiğit, cesur, ahbine sadık, iyi ahlaklı ve sözü dinlenir biri olduğundan, Hârezm melikleri, ordu kumandanlığını (leşkerkeşi), Allah'ın izni ile ona verdiler. O sırada, o asrın Hârezmşâh'ı öldü. Onun bir oğlu yoktu. Meliklik tahtı boş kaldı. [Ölen Hâremşâh'ın] bir kızı vardı. Bütün Hârezm emîrleri, o kızı Melik Kutbu'd-dîn-i Türk'le nikâhlamak konusunda anlaştılar. Akd ve nikâh yaptılar. Pâdişâhlık nâmı, o kıza verildi. Onun nâibliğine Kutbu'd-dîn Aybeg'i görevlendirdiler. O, bütün Hârezm beldelerini ve etrafındaki memleketleri zabt edip ele geçirdi. Saksın (سکسين)⁴³², [Bulgar (بلغار)]⁴³³ ve Kıpçak (Kıpçak)⁴³⁴ muhafaza etti. Hak Teâlâ'nın takdiri ile Me-

⁴³² (پ)'de (سفين) [Nâşirin notu]

Parantez içindeki kelimeler (پ)'de yoktur. Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni'ye göre "Saksın ve Bulgar, İran ülkesinin doğu vilayetinin sınırı olup Sind, Kâbul, Safaniyân, Mâverâü'n-nehr ve Hârezm'e kadar uzanan hat Saksın ve Bulgar hudududur. Yine ona göre bu iki şehir, kürk ticareciyle meşhurdur. Bkz, Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s.231, 252.

⁴³⁴ "Kıpçaklar, X. yy.'ın başlarından itibaren Çin'in kuzeyine hâkim olan Kıtayların baskısı nedeniyle İrtiş boylarından batıya doğru hareketlenmek zorunda kalmışlardı. XI. yy'da yoğunluğu artan bu göçler esnasında, daha önceleri Hârezm'in kuzeyinde olduklarını gördüğümüz Oğuzlar, yerlerini Kıpçaklara bırakmışlardı. Kıpçakların hareket sahası Hârezm'in kuzeyi ile sınırlı kalmadı. Nitekim Kıpçaklar, İrtiş boylarından Tuna'nın güneyindeki topraklara kadar olan sahada, Kafkasya'da ve Bizans İmparatorluğu bünyesinde gelişen siyasî olayların içinde yer aldılar. Kıpçakların, Hârezm ile olan ilk münasebetleri ise Gaznelilerin Hârezm valisi Hâcib Altuntaş zamanına rastlar. Hacıb Altuntaş, bölgeyi Kıpçak ve Oğuzların saldırılarına karşı başarıyla muhafaza etti. Oğlu Hârezmşâh Harun, metbû Gazne hükümdarı Mes'ûd'a karşı isyan ettiğinde, Kıpçaklar tarafından da desteklenmekteydi. 1097'deki ölümüne kadar Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk adına Hârezm valiliği görevini yürüten Hârezmşâh Ekinci b. Koçkar bir Kıpçak Türkü idi. Bunun oğlu Tuğrul Tegin, Hârezmşâhlar Devleti'nin kurucusu Kutbu'd-dîn Muhammed'e karşı kuzeydeki Türklerden yardım alarak harekete geçmişti. Muhtemelen Tuğrul Tegin'e yardım eden Türkler arasında da Kıpçaklar bulunuyordu. Ancak bu teşebbüs başarıya ulaşmadı. Kutbu'd-dîn Muhammed, Türkleri Hârezm sınırları dışına çıkarmayı başardı. 1128 senesinde babasının yerine Hârezmşâhlar Devleti'nin başına geçen Atsız ile birlikte devletin kuzey politikası daha belirgin bir hale geldi." Aydın Usta, "Moğol İstilas Dönemine Kadar Kıpçaklar ve Hârezmşâhlar Devleti", *Türkler*, Ankara, 2002, IV, s. 897-903.

lik Kutbu'd-dîn'in o kızıdan bir çocuğu oldu. Ona Muhammed ismini verdi. Annesinin ölümünden sonra Hârezm melikliği ona geçti. (Allah ona rahmet eylesin. Allah en iyi bilendir)

İkinci

Melik Tâcü'd-dîn Muhammed⁴³⁵ Aybeg

Babası ve annesi Hakk'ın rahmetine kavuşunca babasının ve annesinin yerine Hârezm tahtına oturdu. Onun anne ve baba bir küçük kardeşi vardı. Kanglı (قنگلی)⁴³⁶ ve onların aslı olan Kıpçak emîrliğini istedi. Melik Tâcü'd-dîn Muhammed, kardeşinin isteğini kabul etti. O beldeleri ona verdi. Sonra onun kardeşinin çocukları büyüdüler ve Horâsân ve Irâk'da büyük melikler oldular. Hârezmşâh Tekiş ve onun oğlu Muhammed zamanında onlar Horâsân melikleri idiler. Öyle ki Uluğ Han⁴³⁷ [298] Ebi Muhammed, Han-i Gürzvân (Gürzbân)⁴³⁸ idi. Ondan sonra Sultân Rüknu'd-dîn-i Gûrîşânestî (غوریشانستی)⁴³⁹ bin Muhammed Hârezmşâh'ın atabegi nâmıyla Irâk Hanı (Han-ı Irâk) oldu. Uluğ Han Ebi Muhammed'in iki oğlu vardı. Büyüğünün adı Tâcü'd-dîn Ezberşah (ازبرشاه)⁴⁴⁰ ve küçüğünün ise Nusretü'd-dîn Kutluğşah idi. Uluğ Han Ebi Muhammed'in kardeşinin çocukları, Hin-

⁴³⁵ (پ)'de (محمود) [Nâşirin notu]

⁴³⁶ (پ)'de (قبکلی) Reşidü'd-dîn'in *Câmi' ü't-Tevârih*'inde (قنگلی)'dir. "Bu kavim, kendi ganimet ve mallarını onunla taşıdıklarından, arabaya (gerdün) Türkçe'de "kanklı/kağnı" derler." [Nâşirin notu]

⁴³⁷ (اصل)'da (الغ خان محمد). Ravery'te (ابى محمد). Bu kitapta bundan birkaç satır sonra (ابى محمد)'dir. [Nâşirin notu]

⁴³⁸ Ravery'te (گزران) (اصل). Ravery'nin nüshaların çeşitli imlâlar var. *Hudûdu'l-Âlem*'de der ki: "Gürzvân, dağın üzerinde kurulmuş bol nimetli, hoş havalı bir şehirdir. Gürzgânân meliklerinin merkezidir. Bu yere bugün Gürzivân denir. Meymene-i Afganistan'a merbuttur. Dağlık, suyu ve havası güzel bir yerdir." [Nâşirin notu]

⁴³⁹ (پ)'de (غوریشانستی). Kitâb-ı Siret-i Celâlü'd-dîn'de birçok yerde (غورشايجى)'dir. Düvel-i İslâmiye'de (غورسانجى), Zambaur'da (غوریشانستی) ve (غورشايجى)'dir. [Nâşirin notu]

⁴⁴⁰ Ravery'nin bir nüshasında (ارزولشاه). [Nâşirin notu]

distân'da Nîmrûz Meliki İltutmuş⁴⁴¹ bin Sâlâr'ın yanında idiler. Melik Tâcü'd-dîn Yınaltegin ile⁴⁴² birlikte Hindistân'dan Sîstân'a gitti. Bu rivâyet ondandır⁴⁴³. (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun).

Bu melik Tâcü'd-dîn Muhammed Aybeg yiğit, adil, muktedir bir pâdişâh haline geldi. Selçuklu Sultânlarının hizmetine girdi. Büyük işler yaptı. Halka adalet ve ihsan dağıttı. Sonra da öldü⁴⁴⁴. Her şeyi yaratan ve kalıcı olan yalnız Allah'tır.

Üçüncü

Melik Celâlû'd-dîn Atsız bin Hârezmşâh

Atsız bin Muhammed, babasından sonra Hârezm memleketlerine hâkim oldu. Halka adalet ve ihsan dağıttı. Bazen zaruretten

⁴⁴¹ (پ)'de (ملک پیروز التمش) [Nâşirin notu]

⁴⁴² (اصل)'da (ب) yoktur. (پ)'den alındı. [Nâşirin notu]

⁴⁴³ Raverty tercümesinde şöyledir: Uluğ Han Muhammed'in iki oğlu vardı. Büyüğü Tâcü'd-dîn Ezberşâh ve küçüğü Nusretü'd-dîn Kutluğşâh idi. Uluğ Han Ebi Muhammed'in biraderzadeleri Hindistan'da idiler. Melik Firûz (ایلمش) bin Sâlâr ve Hindistan'dan gelip Sîstân Meliki olan Melik Tâcü'd-dîn Yınaltegin ..."[Nâşirin notu]

⁴⁴⁴ Kaynaklarda Kutbu'd-dîn lakabıyla zikredilen Sultân Muhammed, Büyük Selçukluların umumî valisi sıfatı ile Harezmi otuz yıl idare eden, mükemmel bir idareci ve zeki bir siyaset adamı olarak, âdil bir idare kurmuş, halkı hoşnut etmiş ve bilhassa ulema sınıfının müzaheretini kazanmıştır. Selçuklu Sultanlarına ve bilhassa Sencer'ekarşı dürüst ve sadıkane bir hareket hattı takip etti. Bunun neticesinde Harezmi'deki mevkiini kuvvetlendirmeye, nüfuz ve kudretini çoğaltmaya çalışmış ve muvaffak da olmuştur. Sencer'in sarayına bir yıl kendisi, ertesi yıl da büyük oğlu Atsız gelerek, Harezmi'deki yıllık vergisini, mûtaad hediyeler ile birlikte takdim ederler ve buna karşı da hükümdarın iltifatına ve hediyelerine nail olurlardı. Kutbu'd-dîn müstakil bir hükümdar olmamakla beraber, sülâlesinin gelecekteki faaliyetine sağlam bir zemin hazırlamış, maddî ve manevî kuvvet kaynakları vücûda getirmiştir. Onun mahir ve sağlam idaresi altında Harezmi'nin maddî ve manevî büyük bir inkişaf gösterdiği ve Selçuklu İmparatorluğuna tâbi geniş ülkeler ile ticarî münasebetlerini artırmak sureti ile büyük menfaatlar elde ettiği muhakkaktır. Nâmina yazılmış bazı eserlerde kendisine padişah, Kutbed-dünya ve 'ddin, Ebû'l-feth, Mû'înu Emîri'l-mü'minin gibi lakablar verilmesi, kudret ve nüfuzunun gittikçe arttığını göstermektedir. Emir Mu'izzî'nin ona takdim etmiş olduğu bir kasîde, Cemâlû'd-dîn lakabını da taşıdığını ve Sencer devrinde büyük bir itibar kazandığını anlatıyor." Taneri, *Hârezmşâhlar*, s.16-17. Kutbu'd-dîn Muhammed hakkında ayrıca bkz, Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi*, s.43-44;

bazen de Cend, Türkistân ve Kıpçak tarafına ordu çekmek için birkaç kere Hârezm'den ayrıldı. Fazilet, hüner ve ilimde kemâle erişti. Hârezm şehri onun fazilet ve ihsanı sayesinde fazılların toplandığı bir yer oldu. Ahidnâmeler (vesâyik-i uhûd) yaptıktan sonra Sultân Sencer'in hizmetine girdi. Birkaç kere fermân hükmünce dergâha giderek Sultân'ın rızâsını kazanma şerefine kavuştu. Sultân Sencer Hârezm tahtını tekrar ona verdi. Bir müddet sonra geri dönünce Herât Meliki Ali Çetri'nin hareketi sebebiyle Atsız da isyan etti ve boynunu itaat ve hizmet kemendinden çıkardı. [299] Sencer'in devleti sona erince Hârezm, Türkistân sahraları ve Cend memleketlerinin hepsinin pâdişâhlığı ona geçti. Bütün fâzıllar onun hizmetine daha fazla geldiler. Kâtib Reşîdü'd-dîn Vatvât⁴⁴⁵, *Kitâbu Hadâyik*

⁴⁴⁵ Fars şairi ve münşi Reşîdü'd-dîn Muhammed b. Muhammed b. Abdilcelil el-Ömerî el-Fârûkî (ö. 573/1177), 481-487 (1088-1094) yılları arasında Belh'te doğduğu tahmin edilmektedir. Tezkirelerde soyu Hz. Ömer'e kadar ulaştırılır. Bazı kaynaklar kısa boylu, cılız ve kel olduğu için, Devletşâh ise keskin/beliğ üslûbundan dolayı "Vatvât" (yarasa, iri dağ kırlangıcı; ahmak) lakabıyla şöhrat bulduğunu kaydeder. Hayatına dair fazla bilgi yoktur. Belh'teki Nizâmiye Medresesi'nde Ebû Sa'd (Saïd) el-Herevî ve Ziyâeddin Sadrüleimme'den ders alıp temel eğitimini tamamladı; daha sonra Hârezm'e giderek ünlü dilci Zemahşeri'nin derslerine katıldı. Kısa sürede Arap, Fars dili ve edebiyatında kendi zamanının önde gelen şair ve münşilerinden biri olarak şöhrate kavuştu. İnşâ konusundaki yeteneği sayesinde Hârezmşah Sultânı Atsız b. Muhammed'in (1128-1156) sarayında Dîvân-ı İnşâ reisliğine kadar yükseldi ve hayatının sonuna kadar Hârezmşah Sultânlarının hizmetinde bulundu. Bir ara hasımları yüzünden Sultân Atsız'ın gözünden düşüyse de Sultâna yazdığı şiirlerle kendini affettirip yeniden eski itibarına kavuştu. Atsız'ın ölümünün ardından oğlu Sultân İlarşan'a (1156-1172) hizmet etti. Onun zamanında da divandaki görevini yaklaşık on yedi yıl sürdürdü. Atsız ve halefleriyle dönemin diğer bazı hükümdarları ve önemli devlet adamları için methiyeler yazdı. Eserleri: Hadâ'îku's-sihr fî dekal'iki-ş-şî'r, Divân, Nâme-hâ-yi Reşîdü'd-dîn Vatvât; Ebkârü'l-efkâr fî'r-resâ'il ve'l-eş'âr ile Arâ'isü'l-havâtır ve nefâ'isü'n-nevâdir, Letâ'ifu'l-emşâl ve tarâ'ifu'l-akvâl, Matlûbü külli tâlib min kelâmi emîri'l-mü'minin Ali b. Ebî Tâlib, Bedâ'iyu't-tarsîât ve revâ'iyu't-tescîât, Risâle-i Arûz, el-Fevâ'idü'l-alâ'iyye, Muhtasar der Tashifât, Münşe'ât, Nukûdü'z-zevâhir ve 'uqudü'l-cevâhir, Umdu'tü'l-bülegâ ve 'uddetü'l-fusahâ gibi birçok eseri bulunmaktadır." Bkz, Derya Örs, "Reşîdü'd-dîn Vatvât", *DİA*, XLII, s.573-574; Ergin Ayan, "Hârezmşah Atsız'ın Divanından Çıkmış Bazı Münşeâtın Muhtevası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 130 (Şubat 2001), s227-230; Heribert Horst, "Reşîdeddin Vatvât'ın Koleksiyonunda Harezmşahlardan Halifelige Yazılan Arapça Mektuplar", (Çev: Ergin Ayan), *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, III/6 (Aralık 2012), s314-331.

fî⁴⁴⁶ Dekâyikü'sh-Şiir adlı eserini onun adına telif etmiştir. Onun Sencer'in dergâhında bulunduğu dönemde, Sultân Alâ'ü'd-dîn Gûrî-yi Cihânsûz ile arasında muhabbet peyda olmuştu. O kadar ki Sultân Alâ'ü'd-dîn tekrar Gûr tahtına oturduğunda Allah Teâlâ ona bir oğul vermiş ve o da o çocuğa Atsız ismini koymuştu. Melik Hârezmşâh Atsız uzun yıllar hüküm sürdü ve Hârezm'de Hakk'ın rahmetine kavuştu⁴⁴⁷.

Dördüncü

Melik İl Arslan bin Atsız

Büyük bir pâdişâh idi. Babasından sonra Hârezm tahtına oturdu⁴⁴⁸. Babasının memleketlerini hâkimiyet altına aldı. Halka adalet ve ihsan dağıttı. Kâfir Karahita(y)⁴⁴⁹ ile her sene mâl (vergi) vermek üzere anlaşma yaptı. Kıpçak Hanı ile yakınlık kurdu. Etrafdaki memleketleri mümkün mertebe muhafaza etmeye çalıştı.

Sencer'in bendeleri olan Horâsân meliklerinden bazıları ile aralarında düşmanlık ve husûmet ortaya çıktı. Bir sebeple imkân doğunca sulh yaptı. Uzun yıllar hüküm sürdü ve öldü. Ondan geriye

⁴⁴⁶ (اصل) 'da (فی) yok. [Nâşirin notu]

⁴⁴⁷ "Harezmşâh Atsız b. Muhammed b. Anûştekin, bu sene 9 Cemâziyelâhîr (30 Temmuz 1156) tarihinde öldü. Atsız felç olmuştu. Tedavi edildiyse de iyileşmedi. Doktorların bilgisi dışında ilaçlar kullandı. Bunun üzerine hastalığı daha da arttı, gücü kuvveti kalmadı ve öldü. Ölürken: "Malım bana bir fayda vermedi, saltanatım elden gitti." demiştir. 490 yılı Recep ayında (Haziran-Temmuz 1097) doğmuştu... Atsız güzel ahlâklı, halkın malına el uzatmayan, onlara merhametle muamele eder, onları seven, onlara çok çok lütuf ve ihsanlarda bulunan bir hükümdardı. Halk onun zamanında umumî bir emniyet ve yaygın bir adalet içinde yaşadı." İbnü'l-Esir, XI, s.179.

⁴⁴⁸ "Atsız ölünce yerine oğlu Arslan geçti. Arslan amcalarından birini öldürdü, bir kardeşinin de gözlerine mil çekti. O da üç gün sonra öldü. Başka bir rivayete göre ise intihar etti. Arslan, Oğuzların elinden kurtulmuş olan Sultan Sencer'e de elçi gönderip itaat ve inkiyad arz etti. Sultan Sencer de Hârezm'in yönetiminin kendisine verildiğine dair bir menşur yazdırdı ve Ramazan ayında (Ekim-Kasım 1156) da hil'atler gönderdi." İbnü'l-Esir, XI, s.179.

⁴⁴⁹ (اصل) 'da (قواو خطا). Raverty'de metindeki gibidir. [Nâşirin notu]

Alâ'ü'd-dîn Tekiş ve Sultânşâh Muhammed isimli oğulları⁴⁵⁰ kaldı. Hakk Teâlâ onlara rahmet eylesin.

Beşinci

Sultân Tekiş bin İl Arslan⁴⁵¹

Sultân Tekiş bin İl Arslan çok büyük bir pâdişâh idi. İlim, fazilet, hünler ve mûsikîde kemâle ulaşmıştı. Tahta oturunca⁴⁵² Hârezm memleketlerinin çevresini ve Horâsân'ın bazı bölgelerini savaş veya barışla hâkimiyet altına aldı. Akran (اقران) isimli Kıpçak⁴⁵³ Hanı ile yakınlık kurdu. Onun kızıyla evlendi. O kadın çok büyüdü. Özellikle oğlu Sultân Muhammed Hârezmşâh döneminde cihânda meşhur oldu. O, büyük kuvvet ve hamiyet sahibi, kendi kendine müstakil bir kadın idi. Oğlu döneminde ona Cihânın efendisi, sâhibi (Hüdâvend-i Cihân) derlerdi. Onun kuvvet, gazap ve azabı öyle bir derece idi ki; [300] kocası Sultân Tekiş'e, bir câriye ile ilgilendiği için kırıldı. Hamâm-

⁴⁵⁰ (اصل) 'da (فرزندى ماند). (پ) 'de metindeki gibidir. [Nâşirin notu]

⁴⁵¹ (اصل) 'da (بن اتمز خوارزمشاه). (پ) 'de (بن ارسلان پادشاه). [Nâşirin notu]

⁴⁵² "İl-Arslan öldüğünde yerine veliahd olarak ta'yin edilmiş olan küçük oğlu Sultânşâh tahta oturmuştur(1172). Cend valisi olan "Alâ'ü'd-dîn Tekiş'e merkeze gelmesi için haber gönderildiği halde gelmemesi üzerine, Cend'e bir askerî kuvvet sevk edildi. Bunun üzerine Tekiş, Kara Hitaylar'a sığınıp yardım talep etti. Hârezm işlerine müdâhale etme fırsatı kollayan Kara Hitaylar, bu isteği derhal kabul edip kalabalık bir ordu ile Hârezm'e yürüdüler. Bunu Sultânşâh haber alır almaz Irak Selçuklularının naibi olan Müeyyed Ay-aba'nın yanına kaçmıştır. Böylece Tekiş, Hârezm tahtına oturmuş oldu (22 Rebî'ü'l-âhir 568/10 Aralık 1172). Sultânşâh ise, Ay-aba'nın kuvvetinden de faydalanıp Hârezm'i geri almak istiyordu. Ancak, bu plan başarıya ulaşamadı. Çünkü Ay-aba'nın ordusunu Tekiş, Hârezm'in 20 fersah güneyindeki Subarlı beldesi yakınında bozguna uğrattı ve yakalanan Müeyyed Ay-aba'yı da öldürttü (11 Temmuz 1174/9 Zilhicce 569). Fakat Sultânşâh'ı yakalayamayan Tekiş, bu maksatla Dihistan'a kaçmış olan kardeşini takibe başladı ve zorla şehre girdi. Sultânşâh Nişâbü'r'a kaçıp Ay-aba'nın oğlu Togaşâh Ebû Bekr'e iltica edebildi. Ancak, annesi Terken Hâtûn Tekiş'in eline geçti ve Hârezmşâh tarafından derhal öldürüldü. Bundan sonra Sultânşâh, dilediği yardımı göremeyeceğini anlayarak, Togaşâh'ın yanından ayrılmış Gür hükümdarı Gıyâsü'd-dîn'in yanına gitti." Abdulkadir Erdoğan, *Hârezmşâh Askerî Teşkilatı*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s.11-12.

⁴⁵³ Metinde (خفجاق) tercih edilmiş ise de doğrusu Kıpçak olmalıdır.

da onun arkasından gitti ve sıcak hamâmın kapısını Sultân Tekiş'in üzerine kapattı. Öyle ki; Sultân Tekiş az kalsın ölecekti. Emîrler ve melikler gelip hamâmın kapısını kırdılar ve Tekiş'i hamâmdan çıkardılar. O, öfkelenmiş ve onun bir gözü (yek çeşm) gitmiş idi. (Allah'ın affı onun üzerine olsun).

Sultân Tekiş âdil bir pâdişâh idi. Onun inceliklerinden biri şu idi: Vaktin birinde bir ihtiyaç sahibi ona ona bir kıssa yazmış idi: "Eğer bana yüz dinâr verirsen, senin hazînen ne azalır?" Kıssanın üzerine kendi eliyle şöyle yazdı: "Yüz dinâr!" O cevap, fazilet sahiplerinin yanında çok büyük lütuf idi. Yine bir vakit bir şahıs kıssa yazdı: "Müslümanlık dininde ben senin kardeşimim. Hazînenden bana payımı ver." Ona on altın dinâr vermelerini buyurdu. O nimetler o muhtaç şahsa ulaşınca başka bir kıssa yazdı: "Ben senin kardeşimim, senin o kadar hazînenden bana on dinârdan fazla düşmez mi?" Bunun üzerine cevap yazdı: "Eğer diğer akıllı kardeşlerim de kendi paylarını isterse, sana bu kadar dahi düşmez." (Allah rahmet eylesin)

Sultân Tekiş Horâsân'ın yarısını kuvvet yoluyla hâkimiyet altına aldı. Mâzenderân melikleri ona tâbî' oldular. İrâk'ın bir kısmını ele geçirdi. Sultân Sencer'in biraderzadesi olan İrâk Sultânı Tuğrul, ona esir düştü⁴⁵⁴.

⁴⁵⁴ "Horasan'da kuvvetle yerleşen ve nüfuzunu bütün Doğu İran memleketlerinde hissettiren Tekiş, artık Batı İran işlerine tesirli bir şekilde karışabilmek imkânını elde etmiş idi. Abbâsî Halifesi Nasır ile İrâk Selçuklu Sultam Tuğrul II. arasındaki ihtilaflar ve sultan ile büyük emîr Kutlug İnânc arasındaki husumet, Tekiş'e çok iyi bir fırsat hazırladı. Rey civarındaki muharebelerde Selçuklu ordusu kat'i bir hezimete uğratılarak, Tuğrul katledildi. Başî zafer nişanesi olarak Bağdat'a gönderildi. Başsız cesedi de Rey çarşısında asılıp teşhir edildi (1194). Hemenan ile beraber Irak-ı Acem'de, Selçuklulara ait kaleler de kolaylıkla zaptolundu. Selçuklu sultanlığı nihayet bulduktan sonra Tekiş artık kendisini "sultan" addetmeye hak kazanmış oluyordu. Gerçekten onun bu muvaffakiyetten sonra bastırdığı sikkelerde sultan unvanını kullanmaya başladığını görüyoruz. Nitekim tahta tekrar cülus etti. İran'daki muhtelif yerli hanedanları, atabeyleri, hatta bir zamandan beri Gurlu hükümdarlarını bile "tâbî" addederek resmî muhaberelerinde onlara karşı babalık sıfatını takınan Tekiş, bu suretle Sancar zamanından sonra ilk olarak, bütün İran'ı Harezmsahlar tahtı etrafında birleştirmeye, az çok nazari bir mahiyette de olsa, muvaffak oldu." Taneri, *a.g.e.*, s.28.

Sonra Irâk memleketleri meselesi yüzünden onunla Abbâsî Halîfesi (Dârü'l-hilâfe) arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Dârü'l-hilâfe'nin vezîri İbnü'l-Kassâb, Hârezmşâh Tekiş'i uzaklaştırmak için Irâk'a geldi. Münhezim olarak Bağdâd'a geri döndü⁴⁵⁵. Bu âsîlik ve haddini aşma, Tekiş'in devletinin zevâline sebep oldu. Öyle ki Zahîrüd-dîn Fâryâbî⁴⁵⁶ (Allah'ın rahmeti üzerine olsun), konuda bir kıt'a söylemiştir:

Kıt'a

*'Ey şâh, Acem senin kılıcınla oldu Müslüman,
Orduyu Mustafâ'nın kabrine gönderdi
Sonra Kâbe'yi yık! Oraya su oluğu getir
Haremin toprağını zerre gibi havaya savur
Kâbêde elbise dolu, hazinede yok
Ravza için birkaç gez [uzunluğunda] kilim gönder
Kâfirler tükenince yoluna Kerebe dönder
Sonra Halife'nin başını Hutâ[y] tarafına gönder.
(Allah'ın affı üzerine olsun).*

Sultân Tekiş, Gûr Sultânları ile anlaşmış ise de Bağdâd'la husûmeti sebebiyle İbnü'l-Rebî' Bağdâd'dan Gûr ve Gazne ülkesine geldi. [301] İbnü'l-Hatîb⁴⁵⁷ Firûzkûh'a ikinci kere geldi ve Cuma günü hutbe okudu. Hutbe esnasında Sultân Gıyâsüd-dîn Muhammed-i

⁴⁵⁵ Tekiş'in doğu İran hâkimiyeti kolay olmamıştır. Nitekim ölümüne kadar bu meselenin halli ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Irak memleketinin bir kısmını Tekiş'in kendi emrine vereceğini ümit ederken bu ümidi boşa çıkan Halife el-Nâsır li-dîni'llâh, tıpkı Selçuklular gibi, Hârezmşâhların da Hilâfet makamını sadece ruhanî reislik makamı olarak gördüklerini anlayınca, Tekiş ile mücadele etmeye başladı. Ancak, ordusu mağlup oldu. Tekiş, İsfahan'ı Kutluğ İnanç'a ve Rey idaresini de oğlu Yunus Han'a verdi ve ona Mayacuk'u atabey tâyin ederek Hârezm'e döndüyse de bölgedeki karmaşanın bitmemesi nedeniyle 592/1196'da III. Irak seferine çıktı. Bağdâd ordusunu tekrar yenen Tekiş, 1198'de de Mayacuk üzerine, isyankâr tavrılarıyla nedeniyle, sefere çıkıp onu ıskat etti. Bu sıralarda halifeden gelen bir heyet, Irak, Horasan ve Türkistan sahalarının hâkimiyetinin Tekiş'de olduğunu tasdik eden menşuru Hârezmşâh'a sunmuştur." Abdulkadir Erdoğan, a.g.t., s.14.

⁴⁵⁶ (پ) 'de (غازيان ؟) [Nâşirin notu]

⁴⁵⁷ İbnü'l-Rebî' ve İbnü'l-Hatîb hakkında geniş bilgi için bkz, *Tabakât-ı Nâsırî*, II, [Ta'likât], s.306-309.

Sâm'ın huzurunda şunları söyledi: "Ey yardımcıların yardımcısı, sen âsî ve bağı Tekiş'e karşı yardım et."⁴⁵⁸

İbnü'l-Hatîb'in geri döndüğü vakitte, bu dâ'inin babası Mevlânâ Sirâc-i Minhâc⁴⁵⁹ (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) Mekrân hududunda vefat etti. Bu konuda hazret-i hilâfet Nâsır li-dînillah'dan bir fermân ulaştı: "Bu vesile ile Minhâc-i Sirâc'ın soyuna Allah'ın rahmeti gerçekten ulaştı."⁴⁶⁰ (Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun)

Sultân Tekiş'in, Hıtâ(y) ile yapılmış anlaşması vardı. Güvenilir kimseler rivâyet etmiştir ki: Oğlu Alâ'üd-dîn Muhammed'e⁴⁶¹ de "Hıtâ(y) kâfiriyle asla düşman olma! Yoksa İslâm, senin bu işin yüzünden yok olur." diye vasiyet etmiş idi. Nitekim o âdil pâdişâhın dediği gibi oldu. Bu konuda onun "İki kıyamet gelecektir. Biri Hudâ-yı Te'alâ'nın söz verdiği, diğer ise ben dünyadan gittikten sonra küffâr fitnesi sebebiyle meydana gelecek olandır." dediğini rivâyet ederler. Sultân Tekiş, senelerce hüküm sürdükten sonra öldü⁴⁶². Ve's-selâm.

Altıncısı

Sultân Celâlü'd-dîn Muhammed⁴⁶³ İl Arslan

Ona Sultânşâh derlerdi. Yiğit ve cesur bir pâdişâh idi. Hârezm tahtı sırası kardeşine gelince onun ile kardeşi arasında savaş çıktı. Hâ-

⁴⁵⁸ Arapça [بإيائها الغياث المستغاث، المستغاث من التكبش الطاغى الباغى] [Nâşirin notu]

⁴⁵⁹ (اصل)'da ve (پ)'de (منهاج سراج). Raverty'de (سراج الدين منهاج). Doğrusu böyledir. Zira Minhâc-i Sirâc müellifin kendi adıdır. [Nâşirin notu]

⁴⁶⁰ Arapça [اما السراج المنهاج فقد وقع وقع في ال طريق اجره على الله و رحمة الله عليهم اجمعين] [Nâşirin notu]

⁴⁶¹ (اصل)'da (سلطان على الدين) [Nâşirin notu]

⁴⁶² "Harezmi, Horasan'ın bir kısmı, Rey ve el-Cibal'deki diğer şehirlere, Nişâbü'r ile Harezmi arasındaki Şehristâne'ye hâkim olan Harezmsâh Tekiş b. Alp Arslan, bu sene 20 Ramazan 596 (4 Temmuz 1200) günü öldü. Harezmi'den Horasan'a gitmişti. Boğazında iltihap vardı. Doktorlar ona hareketsiz durmasını tavsiye ettiler. Fakat o dinlemeyip yola çıkmıştı. Şehristâne'ye yaklaşınca hastalığı şiddetlenerek öldü.... Harezmsâh âdil, ahlâk ve gidişatı iyi, bilgili ve marifetli, Hanefî fikhî ve usûlüne vakıf idi." İbnü'l-Esir, XII, s.133.

⁴⁶³ (پ)'de (محمد) yoktur. Raverty'de (محمد بن ايل اريلان) [Nâşirin notu]

rezm'den Horâsân'a geldi. Horâsân'dan da Gûr tarafına Sultân Gıyâsü'd-dîn Muhammed-i Sâm'ın yanına geldi. Sultân Gıyâsü'd-dîn ve Gûr melikleri onu aziz tuttular. Sultân Tekiş ve Sultân Gıyâsü'd-dîn arasında sulh yapıldı. Horâsân'nın bir kısmı, Oğuz (Guz) emirlerine bağlanmış idi. Sencer'in bendelerinin (bendeğân-ı Senceri) bir kısmı da hazret-i Fîrûzkûh ve Bâmiyân'a bağlanmış idi. Kardeşi ile savaştı. Sultânşâh, Horâsân'ı kardeşinden ve Oğuz emirlerinden temizlemek ve kendi hâkimiyetini bölgeye yerleştirmek için Gûr'dan yardım istedi. [302]⁴⁶⁴ Misafir olduğu için ona bir ıktâ' hazırladılar. Kardeşi ile anlaşmasını bıraktı ve ona yardımda ağır davrandı. Sultânşâh, Gûr memâlikinden Mâverâü'n-nehr-i Türkistân'a gitti. Hıtâ(y) Hanlarının Hanı'ndan yardım istedi. Ordu getirdi ve Horâsân'ı Oğuz emirlerinin baskı ve hâkimiyetinden, onların zulmünden kurtardı. Merv'i başkent (Dârü'l-mülk) yaptı. Herât tarafına ordu çekti. Fûşeng'i kuşattı. Gûr memâliki tarafına bir akın yaptı ve fitne başladı. Melikler ve Sencer'in bendelerinin bir kısmı ona katıldılar. Onlardan biri olan Herât Meliki Bahâü'd-dîn Tuğrul, sürekli Gûr memleketlerinin sınırlarında sıkıntı çıkarıyordu. Sultân Gıyâsü'd-dîn (Allah kabrini aydınlatsın), onun Gazne'den Sultân Gazi Mu'izzü'd-dünyâ ve'd-dîn Muhammed-i Sâm ve Bâmiyân'dan Sultân Şemsü'd-dîn Muhammed ve Sîstân'dan Melik Tâcü'd-dîn-i Harb gibi ona bağlı sultânların⁴⁶⁵ toplanmalarını emretti. Sultân Gıyâsü'd-dîn'in yanında Sultânşâh'ı def için hareket ettiriler. Merv Nehri (rudbâr) tarafına geldiler. Dazak (Duzak) (دزق)⁴⁶⁶ ve Merve'r-rûd arasında ordugâh kurdular. Sultânşâh yüce emirlerden ordu getirdi. Altı ay müddetle her iki ordu, Gûr ve Türk ordusu birbirlerine karşı savaştılar. Sultân cür'et gösteriyor, yiğitlik yapıyor ve alefci (علفجی) tutuyordu. Melik Kutbu'd-dîn Aybeg-i Hindistânî o sırada Gazne emîr-i ahır idi. Sultânşâh'ın askerlerinin eline esîr düştü.

⁴⁶⁴ Mürettib hatası olsa gerek, 301. sayfa 302. sayfada tekrarlanmış.

⁴⁶⁵ (اصل) 'da (سلطان) [Nâşirin notu]

⁴⁶⁶ (اصل) 'da (دزق). Raverty'de (دزق)'dır ki doğrusu budur. Bu isimle birkaç köy meşhurdur. Merv'de Dazk/Dazak-i Hafş; Merv-i Şâhcân'da Dazk/Dazak-i Miskîn, Dazk/Dazak-i Bârân; Merve'r-rûd'da Dazk/Dazak-i Ulyâ gibi. ([Nâşirin notu]

Altı ay boyunca savaş devam etti. Sultânşâh'ın mukâvemet ve ayakta kalmaya takati kalmadı. Sonunda Gazne ordusu Mergâb Suyu'ndan geçti ve Sultânşâh'ın ordugâhına taarruz etti. Onun mukâvemeti gücü yoktu. Münhezim ve perişan oldu. Tekrar Merv tarafına gitti. Onun ordusunda bulunan Herât Meliki Bahâü'd-dîn Tuğrul, Bâmiyân askerlerinin eline düştü. Onun başını Sultân Gıyâsü'd-dîn'in huzuruna getirdiler. O, Herât'a göndermelerini emretti. Sultân Şemsü'd-dîn-i Bâmiyân o gün çetr⁴⁶⁷ hazırladı ve Sultânlık lakabıyla müşerref oldu. Tuğrul'un başını Herât'a getirdiklerinde şair şu beyti söyledi:

*“Başı feleğin ucundan daha yüksekte olan
Herât'ın heveslerini başında tutuyordu
Birçok kişi seyretmeye gelmişti
Kibirden, gururdan ve süsten taca sahipti” [303]*
(Allah'ın affı üzerine olsun)

Sultânşâh münhezim ve perişan olunca Mevr tarafına gitti. Bu hâdise ve fetih beş yüz seksen sekiz senesi (1192-1193) içinde oldu. Sonra ona bir illet ârız oldu. Her sene o illeti def için biraz zehir içiyordu. O yıl o illet daha da arttı. Onu def için aldığı zehri de artırdı ve bu sebeple helak olup gitti.

Yedincisi

Yûnus Han bin Sultân Tekiş

Sultân Tekiş Irâk'a yürüyüp orayı Atabeg Ebû Bekr bin Muhammed'in elinden aldıktan ve iki kere de Sultân Tuğrul'un elinden kurtardıktan sonra oğlu Yûnus Han'a verdi. O, iyi huylu bir pâdişâh idi. Halka iyi davrandı. Irâk'ı hâkimiyet altına aldı. Onun ile Dâr-rü'l-hilâfe'nin askerleri arasında husûmet başladı. O hâdise, babasının ve hânedânının devletine göz⁴⁶⁸ değdirdi. Bir müddet Irâk'ta hüküm sürdükten sonra öldü. (Kalıcı olan Allah'tır.)

⁴⁶⁷ (اصل) 'da (خبر). (چتر) 'de (چتر). [Nâşirin notu]

⁴⁶⁸ (اصل) 'da (حادثه و حشم زخم دولت...). [Nâşirin notu]

Sekizincisi

Melik Han bin Sultân Tekiş

Sultân Tekiş'in büyük oğlu idi. O cabbâr ve kibirli (mütekebbir) bir pâdişâh idi. Çok zeki, akıllı, yürekli ve cesur idi. Babası, Nîşâbûr ve o memleketin çevresini Sencer'in bendelerinin elinden (alınca)⁴⁶⁹ Melik Mü'eyyed Toğanaşah ve Sencerşâh'ın oğullarını ahidle Nîşâbûr'dan çıkardı ve Nîşâbûr tahtını oğlu Melik Han'a verdi. O Nîşâbûr tahtına oturunca Irâk hududuna kadar çevredeki memleketleri ele geçirdi. Birçok büyük ve ileri gelen, onun başkentine (hazret) toplandı.

Bir müddet hüküm sürdükten sonra öldü. Ondan Hindû Han bin Melik Han adında bir oğul kaldı. Çok yiğit bir pâdişâhzade idi. Düzgün bir tabiatı vardı. Babasının ve dedesinin ölümünden sonra Horâsân'a ordu çekmeye başladı. Amcası Sultân Muhammed bin Tekiş onunla anlaşmazlık ve sıkıntı yaşadı. Hindû Han bir beyit söyledi ve amcasının huzuruna yolladı:

*"Yüz hazîne sana, keskin kılıç bize
Saray sana, binek ve meydan bize
Düşmanlığın ortadan kaldırılmasını istiyorsan
Ey şâh Hârezm sana, Horâsân bize"* [304]

Amcası Sultân Muhammed bu beyite şu şekilde cevap verdi:

*"Ey amca, bu gam vurgunu meraklanmaktadır
Bu öğüt ne seni, ne de beni tutar
Kılıcın kabzası kana bulanınca
Ve ikbal ateşi yükselince"*

Hindû Han'ın amcasına mukâvemet gücü yoktu. Gûr tarafına gitti ve yardım istedi. Ancak istediğini elde edemedi. Sonra Hıta(y) tarafına gitti. Güç ve kuvvet sahibi idi, ancak ikbâli yoktu. Bâmiyân hududunda şehîd oldu. (Allah rahmet eylesin)

⁴⁶⁹ Parantez içindeki kelimeler (اصل)'da ve (پ)'de yoktur. Mecburen Raverty tercümesinden alındı. [Nâşirin notu]

Dokuzuncu

Alişâh bin Tekiş

Alişâh bin Tekiş çok büyük bir pâdişâhzade idi. Hârezm melikliği kardeşine geçince onu Nişâbûr'a gönderdi. Gûr Sultânları (Kabirleri aydınlansın) Nişâbûr'u ele geçirince Melik Alişâh, diğer Hârezm melikleri ile ahid yapmak için bölgeden ayrıldı ve Sultân Gıyâsü'd-dîn ve Sultân Mu'izzü'd-dîn'in yanına gitti. Melik Alişâh'ı Gazne'ye getirdiler. Sultân Muhammed ikinci defa Nişâbûr önüne geldi. Melik Ziyâü'd-dîn'i anlaşıma yapmak için çağırdı ve tekrar Gûr'a gönderdi. Gûr Sultânları Alişâh'ı onun kardeşinin yanına geri gönderdiler. Sultân Muhammed, Isfahân ve Irâk tahtını ona verdi. Bir müddet orada kaldı. Sonra birden bire onda bir korku başladı. Bu yüzden oradan Gûr tarafına geldi. Hazret-i Fîrûzkûh'a sığındı. O gün Fîrûzkûh tahtı, Sultân Gıyâsü'd-dîn Mahmûdşâh bin Muhammed-i Sâm'a geçmiş idi. Sultân Muhammed, Alişâh'ı yakalayıp hapsedmesi için Hârezm'den Sultân Gıyâsü'd-dîn'e elçiler gönderdi. Sonunda Alişâh'ın hadimlerinden bir topluluk kendilerini feda edip Mahmûd bin Muhammed-i Sâm'ı şehîd ettiler.

Taht, Mahmûd'un çocuklarına geçince Horâsân ordusu Gûr'u zabtetmek için geldi. Ondan sonra anlaşmaya vardılar. Alişâh'ı [305] hapisten kurtarmış idiler. Gûrluların Fîrûzkûh'u ele geçirdikleri bir gün, Alişâh Gazne tarafına gitti. Bir müddet orada kaldı. Ondan sonra Muhammed Hârezmşâh adamlar gönderdi ve Alişâh'a güzel vaadlerde bulundu. Bunun üzerine itimad edip Gazne'den Hârezm ordusuna katıldı. Germisîr-i Tekinâbâd'a⁴⁷⁰ geldi. Hârezm'den bir topluluk görevlendirdiler ve altı yüz dokuz senesinde (1212-1213) onu şehîd ettiler. (Allah hepsinin makamını cennet etsin)

⁴⁷⁰ (اصل) 'da ve (پ) 'de de aynı. Ravety'de (تگین آباد) [Nâşirin notu]

babasının memleketlerinin hepsini hâkimiyet altına aldı. Nişâbûr tahtını Alişâh'a verdi. Gazne ve Gûr sultânlarına (hazret-i Gazne ve Gûr) elçiler gönderdi ve sulh istedi.

Ben Minhâc-i Sirâc, Gûr Meliki'nin güvenilir adamlarından birinden işittim ki Sultân Muhammed'in gönderdiği haberlerden ve isteklerden biri şu idi: "Bendeniz Muhammed-i Tekiş isterim ki [306] Sultânlar beni bir evlat olarak kabul etsinler. Eğer evlatlığa layık değilsem, Sultân-ı Gazi, Hudâvend-i Cihân olan benim annemi nikâhına alsın ve ben Muhammed'i, bendeliğe ve evlatlığa kabul etsin. Ta ki bendeniz de bütün cihânı o yüce cenâbın isim ve sikkesine ve o ulu hazretin hutbesine açıp fethedeyim. Bütün cihânı, o dergâh-ı cihân penâhın bendeleri⁴⁷⁶ için kılıçla ele geçireyim ve bendelerinden biri olayım."

Sultân Muhammed'in mesajı yerine ulaşınca, Sultân Gıyâsü'd-dîn tarafından uygun görüldü. Ancak Sultân Mu'izzü'd-dîn, uygun görmedi. Sultân ordu topladı ve Horâsân'a gitti. Horâsân'ın her yerini ele geçirdi. Geri dönünce Sultân Muhammed onların ardında iki veya üç menzil geldi. Fî'l-cümle asla tamamen bozguna uğramadı. Savaşa girip yiğitlik gösteriyordu. Ancak o Sultân çok güçlü olduğundan mukâvemet de edemiyordu.

Gûr Sultânı ölünce Sultân Muhammed Herât önlerine geldi. Melik İzzü'd-dîn Hüseyin Harmîl-i Gûrî⁴⁷⁷ onun yanına geldi. O bütün Horâsân'ı hâkimiyet altına aldı. Hüseyin Harmîl'in fermânıyla orduyu Herât önlerine çekti. Hâce Sa'dü'd-dîn Tirmizî, ordugâhın içinden kendini şehre attı. On iki ay boyunca Herât'ı savundu. Hâ-rezm askerleri, Hüseyin Harmîl'in tedbiriyle Herât Nehri'nin suyunu

muştur (20 Şevval 596/ 2 Ağustos 1200)." Abdulkadir Erdoğan, a.g.t., s.15; Taneri, a.g.e., s.30-31.

⁴⁷⁶ (اصل) 'da (درگاه) yok. [Nâşirin notu]

⁴⁷⁷ Harmîl hakkında geniş bilgi için bkz, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, [Ta'likât], s.398-399.

tuttular. Şehrin etrafı derya oldu. Öyle ki eğer şehir surları olmasaydı, sular şehrin damlarından daha fazla yükselecek, şehri suya gark edecekti. Bir iki kere şehrin ortasında yer yarıldı ve şehrin ortasından su çıktı. Ancak def edildi. Sekiz ay boyunca şehirlilerin, Hârezm ordusu ile muharebesi devam etti. Kuşatmanın başlamasının üzerinden on iki ay geçti. Sultân, Hârezm'den geldi ve adamlarına suyu açmalarını emretti. Su akmaya başladı ve şehir surlarından üç yüz gez kadarını birlikte götürdü ve bir gedik açtı. On sekiz gün sonra şehri kılıçla fethettiler.

Fetihten sonra Belh tarafına gitti. Belh'i de ele geçirdi. Bâmiyân Sultânlarının elinden Belh meliki olan Melik İmâdü'd-dîn Ömer-i Ahvâzî'yi⁴⁷⁸ Hârezm tarafına gönderdi⁴⁷⁹. O, oradan Mâverâü'n-nehr ve Türkistân tarafına gitti. Memâlik-i Mâverâü'n-nehr ve Fergâna'da bulunan bütün Afrâsyâbi melikler ve Sultânlar, [307] onun hizmetine girdiler. Sonra Kıpçak-i⁴⁸⁰ Hıta(y)'a yöneldi. Türkistân, Balasagun ve Kaşgar hudud ve beldelerinin hepsinde⁴⁸¹ hutbe ve sikke onun adına oldu.

Miktarı tahmin edilemeyecek ve sayılamayacak kadar fazla olan Hıta(y) ordusu, tekrar onun karşısına çıktı. Onların başı, Tayangu-yi⁴⁸² Taraz idi. İhtiyar ancak tecrübeli bir savaşçı idi. Kırk beş savaş yapmış, hepsinde de zafer onun olmuştu. Sultân Sencer-i Melikşâh'ı ve Sultân

⁴⁷⁸ (پ)'de (عمر الهوازی). Raverty metninde (عمادالدين عمر فيواری). Raverty'nin bazı nüshalarında (ملك عمادالملک اهوازی) [Nâşirin notu]

⁴⁷⁹ Raverty'nin bazı nüshalarında (عوض فرستاد، وقت) [Nâşirin notu]

⁴⁸⁰ Raverty'de (روی به قلج خان خطائی آورد). (پ)'de metindeki gibidir. [Nâşirin notu]

⁴⁸¹ (اصل)'da (در) yoktur. [Nâşirin notu]

⁴⁸² (تاينكو و تينكو) Mücmel-i Fasihi ve diğer kitaplara göre (تايينكو و تينكو) doğrudur. Fasihi hicri 606 senesi havâdisinde şöyle der: "Sultân Alâ'ü'd-dîn Muhammed ... Tarâz vilayetine gelince Gürhan'ın Emîr-i leşkeri olan Tayangu orada idi. Onunla savaştı ve Tayangu esir düştü." Bkz, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, [Ta'likât], s.383.

Mu'izzü'd-dîn Muhammed-i Sâm'ı Endhûd'da (اندخود)'da⁴⁸³ mağlup etmişti. Bu esnada onların başı o idi. Savaş sırasında Allah'ın yardımı Sultân Muhammed'e yetti. Hıta(y) ordusunu yendi ve Tayangu-yi Taraz'ı esir etti. Tayangu onun eliyle Müslüman oldu. Onu aziz tutup iyi davrandı.

Güvenilir kişilerden biri rivâyet etmiştir ki: Tayangu-yi Taraz Müslüman olduğundan Sultân Muhammed onu çok hürmet gösteriyordu. Sürekli Hıta(y) geçmişlerinin ve onun ile savaşmış olan eski meliklerin ahvalini soruyordu. Bir gün konuşma esnasında, "Yaptığın bunca savaş ve yendiğin pâdişâhların en yiğit ve kuvvetli olanı kimdir?" diye sordu. O da "Gûr'den daha yiğit, daha kuvvetli ve daha cesur hiç kimseyi görmedim. Eğer o ve onun ordusu rahat ve huzurlu, asayiş içinde olsaydı, ben asla onu yenemezdim. Ancak o Hârezm ordusundan geri dönmüş idi. Onun yanında çok az atlı kalmış idi ve atları da yorgun düşüp güçsüzleşmiş idi." diye cevap verdi. Buna karşılık Sultân Muhammed de "Doğru söylüyorsun!" dedi. (Allah hepsine rahmet eylesin)

Sultân Muhammed, bu fetihten sonra o sene ikinci defa ordu çekti. Dört yüz bin zırhlı atlıyı Hıta(y) tarafında götürdü. Han-ı Hanan Gür Han (گور خان)'ı⁴⁸⁴ yendi ve Hıta(y)'ın adamlarını, eşya, hazine ve hayvanlarının (mevâî) hepsini ele geçirdi. Han-ı Hanan [308] onun önünde münhezim olarak kaçtı. Tatar Keşlu Han, Türkistân tarafından gelmiş ve ansızın ona saldırmış idi. onu esir etti ve Hıta(y) ülkesi tamamen Sultân Muhammed'in hâkimiyetine girdi. Hıta(y) ve Semerkand Sultânları ile Afrâsyâbî Sultânlarını sürdü, bir kısmını da şehid etti.

Oradan Irâk tarafına geldi. Irâk, Âzerbâyecân ve Fars memleketleri ona bağlandı. Atabeg Sa'd'la savaşıp esir etti. Atabeg Yüzbeg

⁴⁸³ (محمد سام را بلند و خود او شکسته). (پ)ed (شام را باید و خود او شکسته) (اصل)da. Raverty'de metindeki gibidir. (اندخوی), (اندخود) şeklinde bugünkü meymene-i Afganistan'dadır. [Nâşirin notu]

⁴⁸⁴ (وگورن خان) (اصل)da. (پ)'de metindeki gibidir. [Nâşirin notu]

(Özbeğ) münhezim oldu. (Irâk tahtına oğlu Sultân Rûknü'd-dîn-i Gûrişânestî'yi⁴⁸⁵ oturttu. Uluğ Han Ebî Muhammed'i onun atabegi ve naibi olarak tayin etti. Gûr meliklerini nâmzed yaptı ve geri döndü.)⁴⁸⁶

Sonra ansızın (مغافصه)⁴⁸⁷ Bâmiyân tarafına yürüdü. Sultân Celâlü'd-dîn Ali-i Sâm-ı Bâmiyân'ı yakalayıp öldürdü ve geri döndü. Altı yüz on iki senesinde (1215-1216) Mâverâû'n-nehr'den Gazne tarafına geldi ve beklenmedik bir anda Gazne'yi ele geçirdi. Sultân Tâcû'd-dîn Yıldız, Seng-i sûrâh⁴⁸⁸ tarafından Hindistân tarafına gitti. Gazne memleketleri, Zâvülistân ve Kâbil, Sind kıyısına kadar Hârezm emirleri tarafından ele geçirildi. Hânsâlâr'ı Gazne'ye⁴⁸⁹ oturttu. Gazne memleketleri, Dâver ve Curûm/Cerûm (جروم)⁴⁹⁰ beldeleri ona bağlandı. İki Sultânın, Sultân Gıyâsü'd-dîn ve Mu'izzü'd-dîn Muhammed-i Sâm'ın (Allah kabrini aydınlatsın) tahtını, oğlu Celâlü'd-dîn Mengüberti'ye verdi. Sonra Mâverâû'n-nehr'e geri döndü.

Altı yüz on beş senesinde (1218-1219) Türkistân tarafına Tatar Noyan'ın⁴⁹¹ oğlu Kadir Han'ı takibe başladı. Türkistân'ın içine ve kuzeyine kadar ilerledi. Öyle ki kuzey kutbunun aşağısında, tan ağartısının (subh-i sâdık) beyazının görüldüğü bir yere kadar geldi. Gün doğu-

⁴⁸⁵ (پ)'de (غورنسانستی). Raverty'de metindeki gibi. [Nâşirin notu]

⁴⁸⁶ Parantez içindeki cümle (اصل)'da olmayıp (پ)'den alınmıştır. [Nâşirin notu]

⁴⁸⁷ (اصل)'da (معافصه). Doğrusu (مغافصه) olup, birdenbire, ansızın demektir. [Nâşirin notu]

⁴⁸⁸ Seng-i Sûrâh hakkında geniş bilgi için bkz, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, [Ta'likât], s.394-396.

⁴⁸⁹ (اصل)'da ve (پ)'de (بحرين ؟). Raverty' tercümesinde şu şekildedir: "Hânsâlâr (زیرک)"i Gazne'ye oturttular. Fakat bu şahsın asıl adı Kerber (ربرك)'dir. [Nâşirin notu]

⁴⁹⁰ (اصل)'da (حروم). Doğrusu (جروم) 'dir. Anlamı "sıcak yer (germsir)"dir. Cerûm/Curûm hakkında geniş bilgi için bkz, *Tabakât-ı Nâsiri*, II, [Ta'likât], s.315-316. [Nâşirin notu]

⁴⁹¹ (پ)'de (که پسر یوسف تار بود). Raverty'de (که پسر نویان پار بود ؟) (اصل)'da (تار). Noyan, emir ve şehzade anlamındadır. [Nâşirin notu]

yordu. Yatsı namazının (namâz-i huften) kılınması için (be-cihet)⁴⁹², “Beyazlık kaybolmadığından yatsı namazı uygun olur mu, olmaz mı?” diye Buhâra ulemâsı⁴⁹³ ve müftilerinden fetvâ istediler. Onlar “Vakit girmediğinden o ülkede/orada bulunanlara yatsı namazı [309] uygun olmaz.” diye cevap verdiler.

Tatar Kadir Han mağlup edilince ehl-i İslâm’ın hâdiseleri başladı. Zira o sırada Müslümanlar üzerinde bir bela vardı. Bu durum şu idi: Cengiz Han’ın oğullarının en büyüğü olan Cuci⁴⁹⁴ isimli bir oğlu vardı. Bu dönemde Cuci, Cengiz Han’ın fermânıyla Tatar ordusunun ardında Çin memleketlerinden gelmiş idi. Sultân Muhammed, Mâverâü’n-nehr ve Horâsân tarafından o tarafa hareket etti. İki ordu karşılaştılar. Onlar arasında gün doğumundan akşam namazına kadar devam eden bir savaş, kıtâl ve mücadele meydana geldi. Öyle ki her iki ordunun saffi birbirini çevirdi. Müslümanların sağ cenahı (meymene) kâfirlerin sol cenahını (meysere) mağlup etti. Ardından kâfir ordusunun sol cenahı, İslâm ordusunun sağ cenahını bozguna uğrattı. O savaş ve mücadelede bu minval üzerine sabahtan akşam namazına kadar birbirini çevirmek suretiyle devam etti. Gece olunca iki ordu birbirinden ayrıldı. İki ordunun arasında bir su vardı. Birbirlerinin karşısında o suyun kenarına geldiler. Menzilgâh kurup konakladılar. Sabah olunca Moğol ordusu gitmiş idi. Ordugâhta ateşler yakmış ve öylece bırakıp gitmiş idiler. Sultân Muhammed o savaş ve kıtalde Moğol ordusunun gayret, cesaretini ve yiğitliğini görünce ertesi gün oradan ayrıldı. Onların korkusu, yüreğinde ve aklında yer etti. Bir daha da onların karşısına çıkmadı. İslâm’ın kazasına bir sebep bu olmuştur.

İkinci sebep ise şu idi: Cengiz Han, Çin ve Tamgac ülkesinde ve Türkistân’ın büyüklerine isyan etmişti. Yukarı Türkistân ve Kara

⁴⁹² (پ)‘de (بجهت) yoktur. [Nâşirin notu]

⁴⁹³ (صل)‘da (پ)‘de (بلعمان ؟) [Nâşirin notu]

⁴⁹⁴ Metinde Tuşi (توشی) yazılmışsa da doğrusu Cuci olmalıdır. [Nâşirin notu]

Hıta(y) Hanı olan Tamgac Altan Han'ı kahretmiş ve Tamgac, Tangut, Uygur⁴⁹⁵ ve Tatar memleketleri ona bağlanmıştı.

Bu haber Sultân Muhammed'e ulaşınca aklına Çin ülkesi düştü. Moğol ordusu ve Cengiz Han'ın durumu hakkında bilgi almak istedi. Seyyid Ecel Bahâü'd-dîn Razi'yi bir topluluk ile Çin'e elçiliğe gönderdiler. O elçiler Çin'e gittiler. Cengiz Han da güvenilir adamlarından bir topluluğu birçok hediye ile Sultân'ın yanına gönderdi.

Seyyid Bahâü'd-dîn Râzî'den (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) şunları dinledim: “Cengiz Han'ın yanına gittik. Tamgac vezîri, [310] Altun Han'ın oğlu ve amcası orada idi. Bizi çağırdı. Onlara döndü ve “Görüyorsunuz, benim büyüklüğümün ve pâdişâhlığım öyle bir mer-tebeye ulaşmıştır ki güneşin pâdişâhlığı kaybolmuş, benim huzuru-ma elçiler göndermiştir.” dedi. Sonunda bizi geri gönderirken istedi ki iki tarafın elçileri, tüccar ve kervancılarının, iki taraftan da sürekli nefis silahlar, kumaşlar ve nadide eşyalar getirip götürebilmeleri için iki taraf arasında sağlam bir anlaşmanın yapılmasını istedi. Tâcirler (bâzârgân) onlarla birlikte hareket etti. Ticaret yapmaları için altın, gümüş, ipek, turgu (طروغ)⁴⁹⁶ ve diğer nadide eşyalarla yüklü beş yüz deve gönderdi.

Cengiz Han'ın gönderdiği heyet, Otrar yolundan İslâm diyarına girdi. Otrar'da Kadir Han adında bir melik vardı. Sultân'a emvâlin çokluğundan bahsedip hıyanet edip o topluluğu esir etmek için izin istedi. Fermân verilmesinden sonra elçileri ve tâcirleri öldürdü ve bütün emvali alıp Sultân'a gönderdi. Elçilerden ve tâcirlerden oluşan o topluluktan bir kervancı hamamda idi. Hamam ocağı (külhan) yolundan kaçarak canını çöle atıp oradan Çin tarafına gitti. Otrar Hanı Kadir'in ihanet ve katliamını anlattı.

⁴⁹⁵ (ممالک طمغاج و فنکخت و ثغر و تئار) 'da ve (پ) 'de (اصل). Raverty'de metindeki gibidir. [Nâşirin notu]

⁴⁹⁶ Kırmızı renkli ibrişim (Raverty). [Nâşirin notu]

Bunun üzerine Cengiz Han intikam hazırlığı yaptı. Çin ve Türkistân ordularını hazırladı. Güvenilir kişilerden rivâyet olunmuştur ki: Oradan yedi yüz⁴⁹⁷ alem çıktı. Her alemin altında bin atlı sıralanmış idi. her on süvariye, üç kurutulmuş kaynatılmış (mugalli-i kadîd) koyun ve bir demir tencere almalarını emretti.

Yola koyuldular. Oradan Otrar'a kadar üç aylık çöl yolu vardı. Sayısız at, kısarak ve iğdiş (hasî) de süt ve binek hayvanı olarak ordu ile birlikte gidiyordu. O çölü kısa bir zamanda geçti. Otrar'a geldi. O kaleyi ve şehri ele geçirdi ve şehir halkının hepsini öldürdü. Oradan Buhârâ tarafına geldi. Altı yüz on altı senesi (1219-1220) Kurban Bayramı Buhârâ'yı ele geçirdi ve halkı öldürdü. Âlimleri öldürüp kâtibleri yaktı.

Rivâyet ederler ki: İmam Rüknu'd-dîn-i İmâmzâde (Allah rahmet eylesin) onu şehîd ettikleri vakit bu rubâîyi söylüyordu:

"Ben gönlüme sordum: 'O bana dedi ki: ben kan içindeyim (Üzülen benim)'"

Ben cânıma sordum: 'O dedi ki: ben perdenin içindeyim' [311]

Dedim: 'Senin mahallenin köpeği benim peşime düşmüştür'

Dedi: 'Vurma (söyleme), onu biz kıskırttık.'"

Cengiz Han, Buhârâ'yı ele geçirdikten sonra Semerkand'a gitti. Sultân Muhammed Hârezmşâh, Türklerden, Gûrlulardan ve Horâsânlılardan oluşan altmış bin atlı ile Semerkand'da beklemekte idi. Gûr ordusunun melikleri, o topluluk içindeydiler. Cengiz Han, Semerkand'ı birkaç gün sonra altı yüz on yedi senesi Muharrem ayında (Mart-Nisan 1220) ele geçirdi. Şehir halkını öldürdü.

O hâdise Muhammed Hârezmşâh'ın kulağına ulaştığında, hepsi Tatar ve Hıta(y) askeri, hepsi kadîm haşem ve hademden oluşan ordunun (haşem) çoğu onun yanında Mâverâü'n-nehr'de bulunuyordu.

⁴⁹⁷ (اصل) 'da (هيسد). (پ) 'de (سيسد). Raverty'de iki nüshada üç yüz, diğerlerinde yedi yüzdür. [Nâşirin notu]

Onlarla eşit güçte olan bu taifeye itimadı tam idi. O tarafta bulunan ve onun yanında olan o topluluk, Sultân'ı yakalamak istediler. Ona ihanet edip onu yakalayarak Cengiz Han'a hediye etmelerinin kendilerinin kurtuluşuna vesile olacağını düşündüler. O topluluktan biri, Sultân Muhammed'in yanına geldi ve durumu anlattı. Sultân işin sonrasını düşündü. O topluluğun ona karşı ihânetini tahkik ettirmek için gece ordugâhdan çıktı. O taife gece yarısı Sultân'ın serâperdesinin yanına geldiler ve etrafını sardılar. Sultân'ı serâperdede bulamayınca ordugâha yöneldiler. Bütün ordu birleşti ve Sultân Muhammed yenilerek Nişâbûr tarafına geldi. Etraf memleketlerin her birinin emîr ve meliklerine, Gûr, Horâsân ve Irâk kalelerini muhafaza etmek üzere imar etmelerine, İslâm memleketlerinde fitnenin başladığına dair fer-mânlar yazdı.

Cengiz Han, İslâm ordusunun hezimetinden ve ayrılığa düşüp bölünmesinden haberdar olunca Semerkand'ı ele geçirdikten sonra altmış bin Moğol atlısını Yeme (یمه)⁴⁹⁸ ve Sûde Bahadır (سوده بهادر)⁴⁹⁹ isimli iki büyük Moğol emîri ile birlikte görevlendirdi. Onlar nehir-den geçince Sultân Muhammed Nişâbûr'dan Mâzenderân tarafına girdi. Dere-i Temîşe (دره تمیشه)⁵⁰⁰ civarında ordugâh kurdu. Bu esnada Moğol ordusu ansızın ona saldırdı. Orada münhezim oldu ve dağa kaçtı. Dağlık yollardan Mâzenderân içlerine gitti. Mâzenderân Reisi'nin oğlu onun yanında idi. Kendi oğlu Sultân Celâlû'd-dîn Mengüberti de onun yanında bulunmaktaydı.

Sonra Hazar Denizi'ne gitti ve bir müddet harap bir adada kaldı. Moğol ordusu Mâzenderân'da Sultân'ı bulamayınca Irâk tarafına gittiler. [312] Muhammed Hârezmşâh ve yanında bulunan birkaç

⁴⁹⁸ Cebe Noyan olmalı. [Nâşirin notu]

⁴⁹⁹ Subitay olmalı. [Nâşirin notu]

⁵⁰⁰ (بر سر در کمیشه) 'de (پ). (بر سر در کمیشه) 'da (اصل) gibidir ve doğrusu budur. Zira *Hudûdül-Âlem*'e göre Temîşe, Deylem nahiyelerinden bir şehirdir. Firdevsî'nin buradan bahseden sözleri vardır: (زامل گذر سوی تمیشه کرد) vb. [Nâşirin notu]

atlı o adadan çıktılar. Ancak karın ağrısı başladı. Karanlık (sevdâ)⁵⁰¹ çöktüğün de ishal oldu ve kendinden geçti. Oğlu Celâlû'd-dîn'e "Beni Hârezm'e götür! Zira bizim devletimizin başlangıcı oradandır." dedi. Şu beyti çok söylerdi:

*"İnsan kendi işinde şaşkına dönünce
Aslına dönmesinden daha iyi bir şey olamaz"*

Karın ağrısı artınca ata binmeye mecali kalmadı. Onun için bir deve buldular. Onu mahfeye oturtular ve Hârezm tarafına hareket ettiler. Yolda iken altı yüz on yedi senesinde (1220-1221) Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Sultân Celâlû'd-din, onu cesedini Hârezm'e götürdü. Sultân Tekiş'in yanına defnettiler. Onun melikliğinin müddeti yirmi bir sene idi. Altı oğlu vardı. (Allah'ın rahmeti ve mağfireti üzerlerine olsun ve en-Nâsirü'l-mahmûdiyye sultânlığının devletini daim eylesin.) Doğrusunu Allah bilir.

Onbirinci

Kutbu'd-din Uzlagşâh⁵⁰² bin Muhammed Şâh bin Tekiş

Uzlagşâh, Sultân Muhammed'in oğlu idi. Annesi ise Sultân Muhammed'in Kıpçak Kadir Han'ın soyundan olan annesinin akrabası idi. O, Hârezm tahtının veliahdi idi. Cengiz Han hadisesi ortaya çıkınca Sultân Muhammed Ceyhûn Nehrinden ve Belh havalisinden geri çekildi ve Nîşâbûr civarına gitti. Sultân Muhammed'in annesi, Hârezmli melik ve emîrlerle bir araya geldiler. Kutbü'd-din Uzlagşâh'ı Hârezm tahtına oturtular ve aynı şekilde ona tabi oldular. Maşrık, İrân ve Tûrân Sultânları ve melikleri, Hârezm'de mahpus idiler. Hepsi Ceyhûn'da boğdular, hiç birini sağ bırakmadılar. Cengiz Han'ın

⁵⁰¹ (اصل) 'da (وسود ظاهر) [Nâşirin notu]

⁵⁰² Metinde (ارزولشاه) şeklinde yazılmış ise de doğrusu Uzlagşâh'dır. [Nâşirin notu]

oğlu Cuci, çok büyük bir ordu ile Türkistân'dan gelene kadar Hârezm tahtında o bulunyordu. Uzlagşâh'ın mukâvemet gücü olmadığından Sultân Muhammed'in adamlarını, kızkardeşlerini, annelerini, haremini ve annesi Hüdâvend-i Cihân'ı alıp Taberistân ve Mâzenderân'a nakletti. Kendini Taberistân'daki Lâl Kalesi'ne (قلعة لال) attı. Cengiz Han'ın oğlu Cuci Hârezm'e girince kısa bir sürede Hârezm şehrini ele geçirdi. [313] Halkını öldürüp şehri yıktı. Sadece eski bir saray olan Ahcek Köşkü ve Hârezmşâh Tekiş'in mezarını bıraktı. Uzlagşâh'ın adamları ve haremının ardından gidip hepsini esîr etti.

Onikinci

Sultân Rüknü'd-dîn Gûrîşânestî⁵⁰³

Sultân Rüknü'd-dîn, Hârezmşâh Muhammed'in oğlu idi. Altı yüz bir (1204-1205) senesinde Sultân Mu'izzü'd-dîn-i Sâm (Kabri aydınlansın) Hârezm'den geri döndüğü günün ertesi gecesi doğmuştu. Bu sebeple ona "Gûrlu yenen, kıran" anlamındaki Gûrîşânestî adını koydular. Sultân Muhammed Irâk memleketini hâkimiyet altında alınca Irâk tahtını ona verdi. Hârezmşâhların amcalarından olan Melik Uluğ Han Ebî Muhammed'in kızı ile evlendi. Ona Sultân Rüknü'd-dîn'in naibliğini verdi. Gûr ülkesinin tamamını ve Cibâl ordularını onun yanına bıraktı. Muhammed Irâk'dan geri dönünce Atabeglerin bendeleri olan Irâk Türkleri birleştiler ve savaştılar. Zaffer Hârezmşâhlıların oldu. Altı yüz on dört senesinde (1217-1218). Bir müddet Irâk'ta meliklik yaptı. Moğol ordusu Irâk'a gelince Müslümanlar yenildiler. Hârezmlilerin hepsi esîr düştü ve birçoğu şehid oldu. Altı yüz on yedi senesinde (1220-1221).

⁵⁰³ Raverty'de (غور الثانی). (اصل) 'nın hâşiyesinde (غوری اشانشتی) [Nâşirin notu]

Onüçüncü

Gıyâsü'd-dîn Ak Sultân-ı Muhammed Hârezmşâh (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)

Ak Sultân, Sultân Muhammed'in oğlu idi. Kirmân ve Gevâşîr tahtı (بالش گواشیر)⁵⁰⁴ Sultân Muhammed'e nasip olunca Hâce Zûzen (Zevzen) (زوزن)'i Kirmân tahtına oturttu. Birkaç sene sonra Hâce-i Zûzen (Zevzen) Hakk'ın rahmetini kavuştu. O bilgili bir adam idi. Horâsân'da adına medreseler ve ribatlar yaptı. Selamhîr Kalesi (قلعه) ⁵⁰⁵ (سلامهیر), Zûzen (Zevzen)'in imâreti idi. ölünce Sultân Muhammed Kirmân tahtını kendi oğlu Ak Sultân'a verdi. Kirmân'a gitti. O memleketleri Âb-ı Deryâ ve Mekrân çevresine kadar ele geçirdi. Hâdise-i İslâm meydana gelince Cengiz Han İran'a galip geldi. Hıtaylılar ve Sultân Muhammed'in orduları, yeni Müslüman olan Barak Hâcib-i Hitaî ile [314] Kirmân tarafına geldiler. Gıyâsü'd-dîn Ak Sultân ile münakaşa ve husûmet başladı. Onun Hıtaylılara karşı koymaya takati yoktu. Irâk tarafına kardeşi Sultân Rüknu'd-dîn'in yanına gitti. Emîr Şucâü'd-dîn Ebû'l-Kâsım'ı naib olarak Kirmân'ın Dârü'l-mülk'ü olan Gevâşîr şehrinde kûtvâllîğe tayin etti. Barak Hâcib-i Hitaî büyük bir ordu ile Gevâşîr şehri'nde kondu. Onların arasında husûmet başladı. Sultân Celâlü'd-dîn Mengüberti'nin Sind ülkesinden gelmesine kadar bir müddet orada kaldı. Sonra Mekrân'dan Kirmân tarafına gitti. O memlekete yaklaştığında Barak Hâcib-i Hitaî, Sultân'ın gelişinden haberdar oldu. Sultân'ı karşılamaya çıktı. Şucâü'd-dîn Gevâşîr şehrine geldi. Onun yanında çok az bir asker (haşem) vardı. Barak Hâcib'den şüphelendi. Kirmân ülkesini ona verdi. Kendisi de Irâk tarafına gitti. Barak Hâcib Kirmân'a hâkim olunca Ak Sultân'ın kardeşi Hâcib ile husûmet başladı. Kirmân tarafına geri geldi. Barak Hâcib tarafından şehîd edildi. (Allah'ın rahmeti ve affı onun üzerine olsun)

⁵⁰⁴ Raverty'de (مسند گواشیر) [Nâşirin notu]

⁵⁰⁵ Raverty'de (سلامهیر) [Nâşirin notu]

Ondördüncüsü

Sultân Celâlû'd-dîn Mengüberti bin Sultân Muhammed

Celâlû'd-dîn Mengüberti, Sultân Muhammed Hârezmşâh'ın en büyük oğlu olup, çok yiğit, cesur ve işbilir biri idi. Sultân Muhammed, Gûr ve Gazne'yi ele geçirince her iki memleketi de ona verdi. O memleketlere kendi nâiblerini tayin etti. Gazne'yi Melik Kerber'e⁵⁰⁶ ve Fîrûzkûh'u Mübârizû'd-dîn-i Şîrâzî'ye verdi. Vezirliği ise Şihâbü'd-dîn Alp-i Serahsî'ye tevîz buyurdu. Kirmân'ı Melikü'l-ümerâ'ya verdi. Peşâver ve Bûbekrûr ? (بوبر پور) 'u Melik İhtiyârû'd-dîn Muhammed Ali-i Harpûst (خر پوست) 'a bağladı.

Cengiz Han zuhur ettiğinde Sultân Celâlû'd-dîn babasının yanında idi. Babasını Hârezm'e getirip defnetti. Kardeşi Hârezm tahtına oturmuş idi. O küçük kardeş idi. Her ikisi de birbirinden korkmakta idiler. Kutbu'd-dîn Uzlagşâh⁵⁰⁷ [315] Celâlû'd-dîn Mengüberti'ye taarruz etmeyi düşündü. Sultân Celâlû'd-dîn'in bu durumdan haberi oldu. Hârezm'den çıktı ve Şâristan Çölü'ne gitti. Oradan da mağribî Nişâbûr'a, Horâsân Çölü'ne ve Kirmân'a geldi. Sonra Gazne'ye gitti.

Güvenilir kimseler şöyle rivâyet etmişlerdir: O büyük çölde Hızır Aleyhisselâm'ı gördü. Ona meliklik müjdesi verdi. Ancak, onun eliyle hiçbir Müslüman'ın kanının akmaması şartıyla onunla anlaştı. Oradan Nîmrûz, Büst ve Dâver⁵⁰⁸ beldelerine geldi. Sonra Gazne'ye gitti. Emîn Hâcib isimli Melik Han-ı Herât Muhammed Harnek-i Gûrî (خرنک غوری)⁵⁰⁹, olaylar başladığında Celâlû'd-dîn'den önce Hindistân'a gelmiş idi⁵¹⁰. Bu esnada Sultân da Gazne'ye geldi. Melik Han

⁵⁰⁶ (کریز) 'da (کوبر) (اصل). Raverty'nin metninde (کریز). Raverty nüshalarında (کبریر), (کبریر), (کبریر) 'de (کریز). Doğrusu Kerber (کبریر) 'dir. [Nâşirin notu]

⁵⁰⁷ (اصل) 'da da aynı. Tarihçiler hem (اوزلاغ) ve hem de (ارضلاق) olarak kaydetmişlerdir. [Nâşirin notu]

⁵⁰⁸ [بیالای داور بخط نوی زمین نوشته شد] [Nâşirin notu]

⁵⁰⁹ (اصل) 'da (خزند) Raverty tercümesinde "Daha önce Muhammed Harnek-i Gûrî'yi öldürmüş ve Celâlû'd-dîn'den önce ..." (خورنک) 'de (پ) [Nâşirin notu]

⁵¹⁰ (بودند) 'de (پ) [Nâşirin notu]

da ona katıldı. Cengiz Han ordusundan (haşem) oluşan bir taifeyi onun arkasından Gazne tarafına gönderdi. Cengiz'in damadı Kutuku Noyan⁵¹¹ o haşemin başında bunuyordu.

Sultân Celâlû'd-dîn, Moğol ordusunun (haşem) önünde Pervân'a⁵¹² kadar açıldı ve küffârı yendi. Üç kere onlarla savaştı. O bölgede yaptığı her üç savaşta da zafer ve nusret onun oldu. Onun zaferinin haberi Cengiz Han'a ulaştığında Tâlekân-ı Horâsân'da bulunuyordu. Cengiz Han kendi ordularını Gazne tarafına gönderdi. Sultân Celâlû'd-dîn'in ona karşı koyacak gücü yoktu. Peşâver tarafına çekildi. Sind Nehri kıyısında savaştılar. Celâlû'd-dîn yenildi. Kendini nehre attı ve mağlup olarak Hindistân'a geldi. Sultân-ı Saîd Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn onu karşılamaya birini gönderdi. O Açe ve Multân'a, oradan da Kirmân ve Fars ülkesine gitti. Atabeg Ebûbekr-i Fars, kızkardeşini onunla evlendirdi. Onu misafir etti. [316]

Oradan Âzerbâyçân'a gitti. Gürcü kâfirini (کافر گرج)⁵¹³ yendi. O memleketler, onun hâkimiyetine girdi. Sonra Rûm (Anadolu) ve Şâm ordusuyla (لشکر)⁵¹⁴ savaştı ve yenildi⁵¹⁵. Sonunda onunla Şâm ordusu arasında barış yapıldı.

⁵¹¹ (اصل) 'da (قنقو) Raverty'de (فکو، ففتو) (پ) 'de (فیغونوش). Doğrusu Kutuku Noyan'dır. [Nâşirin notu]

⁵¹² (اصل) 'da ve (پ) 'de (...تا حد بروز کفار را). Pervân ki Cebelû's-sirâc bugünkü Kuzey Kabil'dedir. [Nâşirin notu]

⁵¹³ (اصل) 'da ve (پ) 'de (گرج). Raverty'de (گرج) [Nâşirin notu]

⁵¹⁴ (اصل) 'da (لشکر شاه) [Nâşirin notu]

⁵¹⁵ Yassıçemen Savaşı kasdedilmektedir. Sultân Celâlû'd-dîn, Anadolu'ya yönelip Ahlat'ı ele geçirince Türkiye Selçuklu Sultânı Alâ'ü'd-dîn Keykubad, Eyyûbilerle anlaşarak Celâlû'd-dîn'i Doğu Anadolu'dan çıkarmaya karar verdi. Alâ'ü'd-dîn ve Dimaşk Eyyûbî meliki el-Melikü'l-Eşref'in hazırlık yaptığını öğrenen Celâlû'd-dîn Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıktı. İki ordu Yassıçemen mevkiinde karşılaştı (Ağustos 1230). Şiddetli mücadele sürerken Celâlû'd-dîn düşman ordusunun sayıca üstünlüğünden dolayı savaş alanını terketti. Geniş bilgi için bkz, İbn Bibi (el-Hüseyin b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedi), *el-Evâmirü'l-Alâ'îye fi'l-Umûri'l-Alâ'îye*, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay, Ankara 1956, s. 384 vd.; İbnü'l-Esir, XII, s.490, (Türkçe terc. XII, s.454.); en-Nesevî (Şihabü'd-dîn Ahmed en-Nesevî), *Siretu Sultân Celâlû'd-dîn Mengübürti*, (Türkçe terc. Necip Asım), İstanbul 1934, s.131.; Cüveynî (Ata Melik Alâ'ü'd-dîn

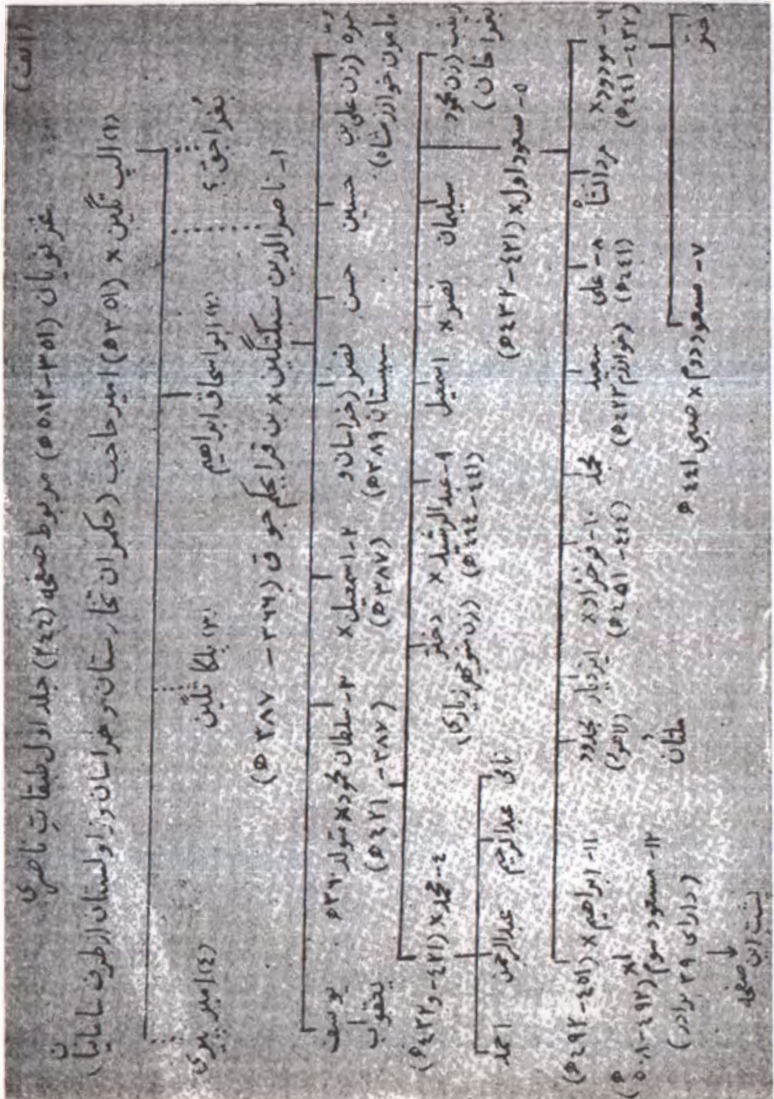
Multân'ı kuşatmış olan Terni-i Moğol (ترنی مغل)⁵¹⁶, Cengiz Han'ın yanından onun huzuruna gitti. İslâmiyet'i kabul etti. Birkaç kere Moğol ordusu onun arkasından giderek onu mağlup etti. Sonunda altı yüz yirmi altı (1228-1229) senesinde Âzerbâyecân hududlarında Şâm ve Diyâr-ı bekr tarafına ordugâh kurdu. Moğol ordusu ansızın ona yetişti ve onlar karşısında mağlup oldu. Ahlât vilayetinde bir yere geldi ve bir köyde konakladı. Köyün şihnesi onu tanıdı. Zira Celâlü'd-dîn, Şâmlılarla yapmış olduğu bir savaşta şihnenin kardeşlerini ve çocuklarını öldürmüş idi. O şihne, bir fırsatını bulup onu şehid etti. Ertesi gün durumu Şâm pâdişâhına bildirdiler. Çok üzüldü. Onu öldürenin cezalandırılmasını edilmesini buyurdu.

Bu hâdisede Fars Atabeginin kız kardeşini Şâm'a götürdüler. Onu aziz tuttular ve Fars'a geri gönderdiler. Hârezmşâhlılar Devleti yıkıldı. Onların meliklerinin ve ordusunun kalanı Şâm ve Mısır ülkesine kaldılar. (Allah hepsine rahmet eylesin ve Nâsırî Sultânlığı'nın devletini daim kılsın.) Ve's-selâm. [317]

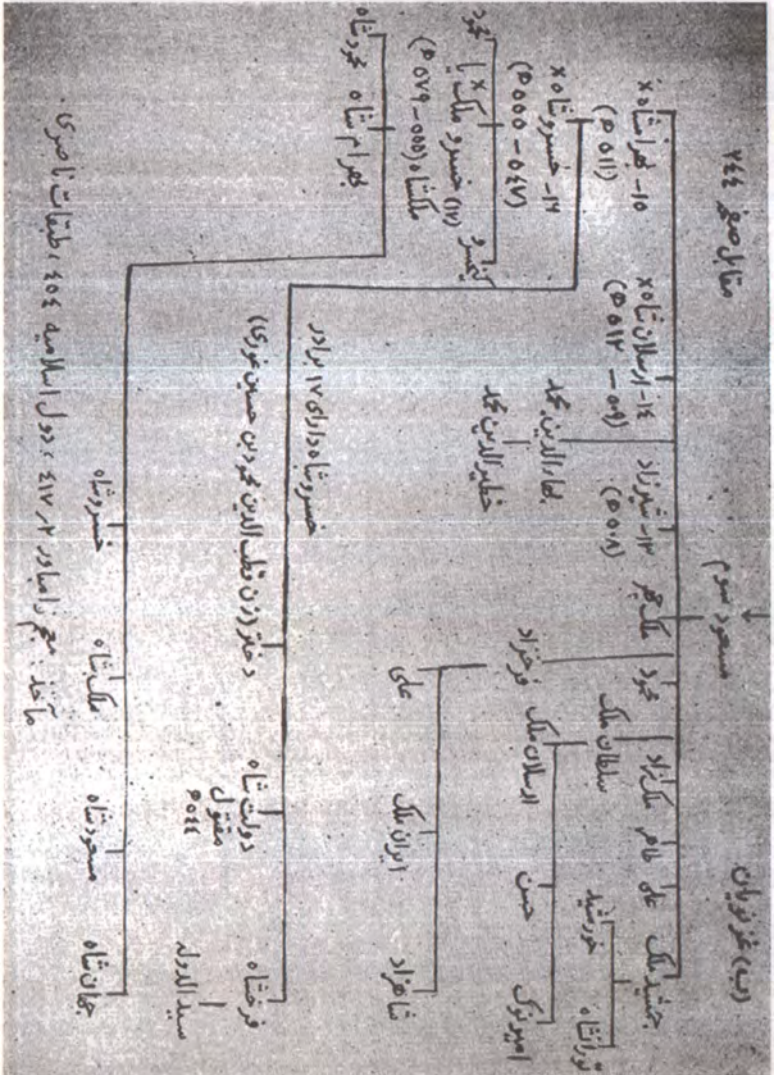
b. Bahâü'd-dîn Muhammed b. Şemsü'd-dîn Cüveynî), *Târih-i Cihângüşâ-yı Cüveynî*, II, (Neşr. Muhammed b. Abdu'l-Vahhâb Kazvinî), Leyden 1916, s.180 vd; Ebu'l-Ferec, II, s.527-529; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul 2002, s.366-373; Tane-ri, *Harzemşâhlar*, s.79-84; Emine Uyumaz, *Sultân I. Alâ'ü'd-dîn Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK Yay, Ankara 2003, s.58 vd.

⁵¹⁶ Raverty'de "Turtî" (I, 297). [Nâşirin notu]

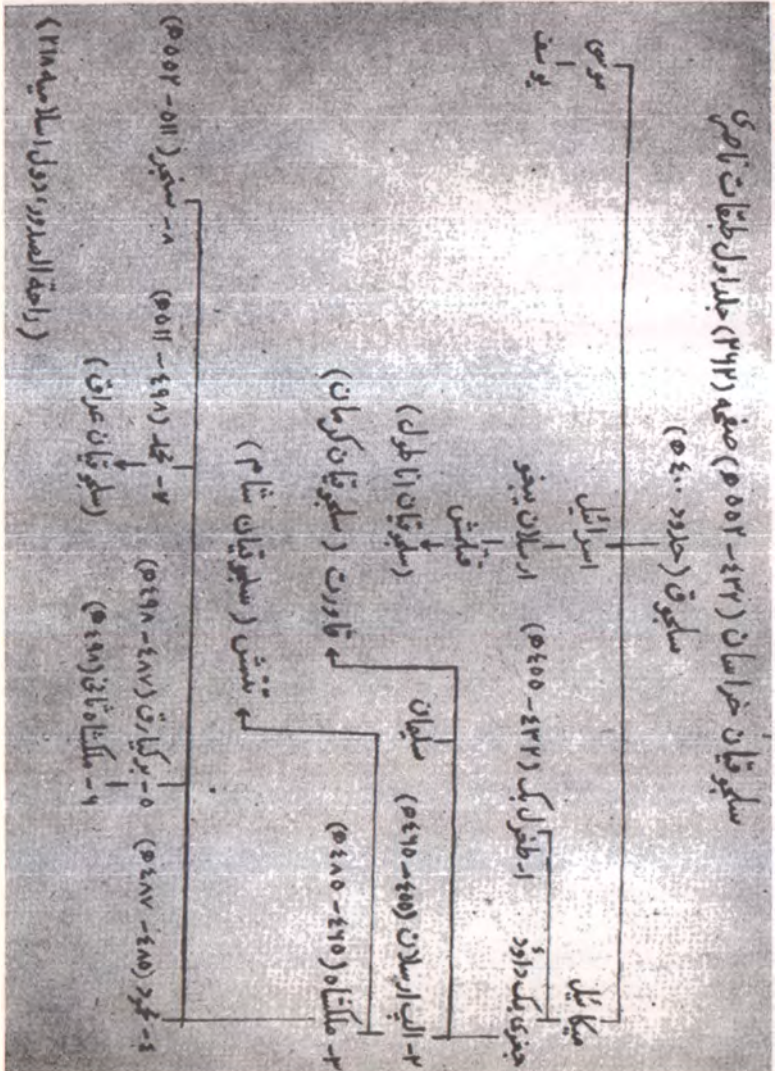
EKLER

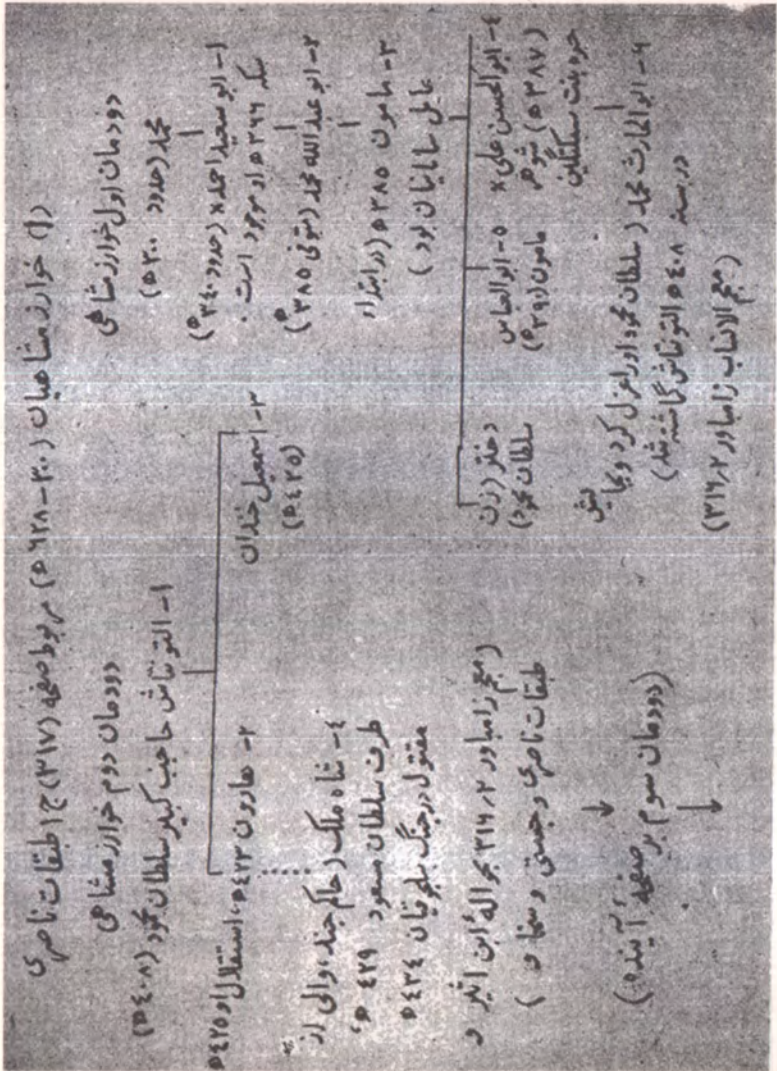
Ek 1a: Gazneliler (*Tabakât-ı Nâsiri*'nin birinci cildinin 244. sayfasına merbûat secere)

Ek 1b. Gazneliler (*Tabakât-ı Nâsiri*'nin birinci cildinin 244. sayfasına merbût secere)

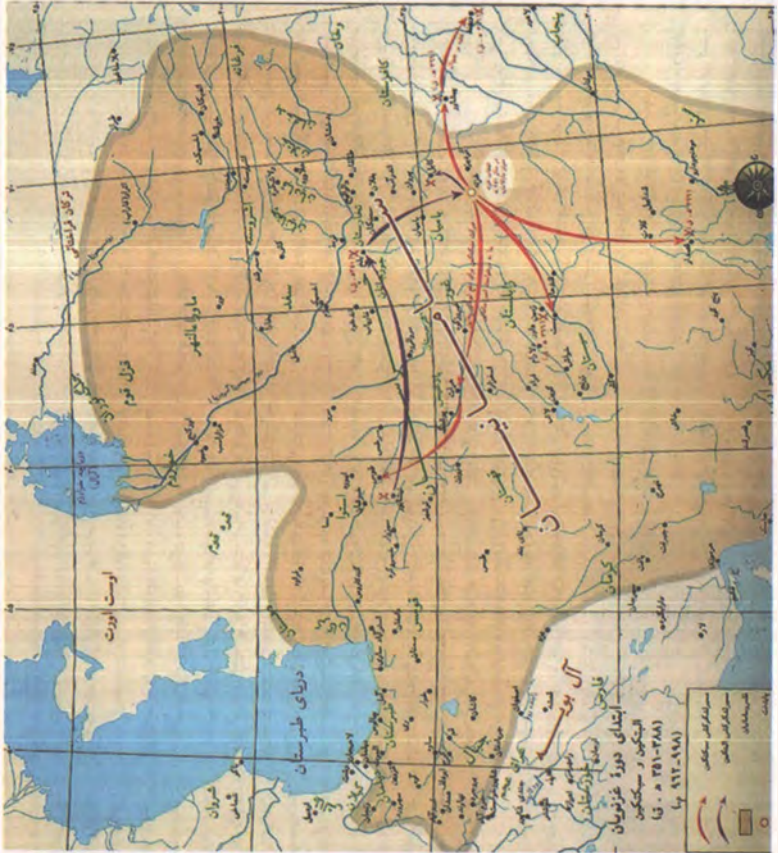

Ek 2: Horâsân Selçukluları (*Tabakât-ı Nâsiri*'nin birinci cildinin 262. sayfasına merbûc secere)

Ek 3a: Hârezmşâhlar (*Tabakât-ı Nâsiri*'nin birinci cildinin 317. sayfasına merbûc secere)

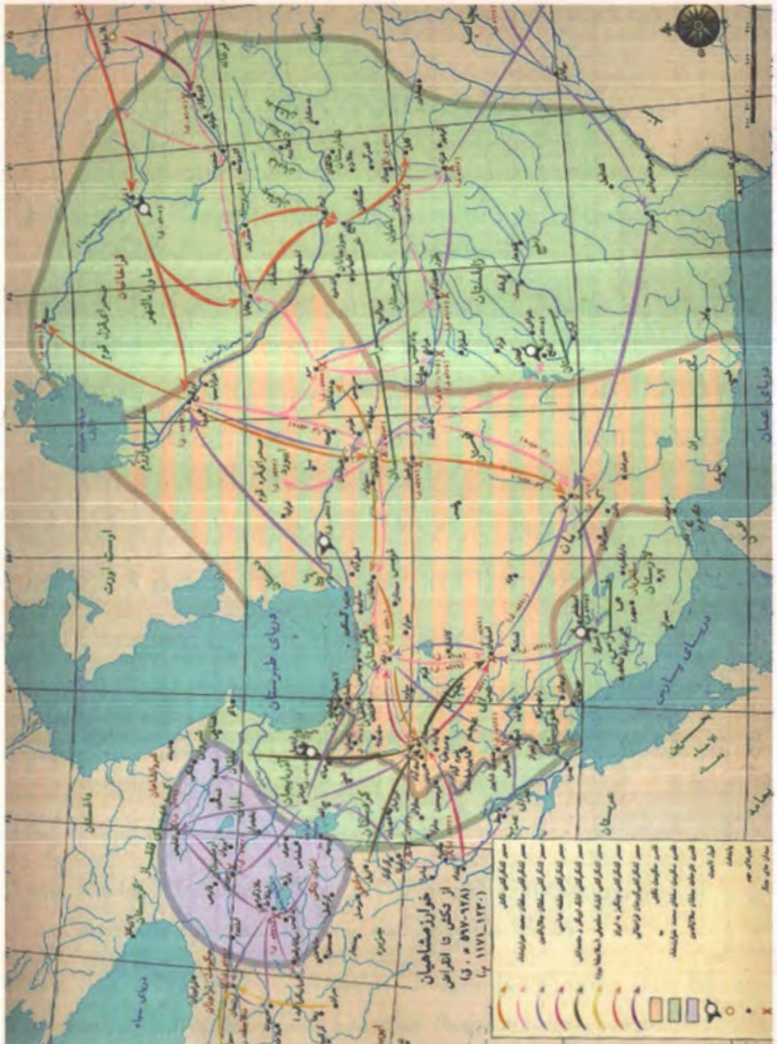
HARĪTALAR

Harita 1: Gaznelilerin İlk Dönemi

Harita 2b: Selçuklular (Sencer Dönemi)

Harita 4: Hârezmşâhlar (Tekiş döneminden inkırâza kadar)

KAYNAKLAR

- Abdu'l-hayy Hasenî, Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır, I, [el-Mektebetü's-Şâmile]
- Aksarayî (Kerîmü'd-dîn Mahmûd Aksarayî), Müsâmeretü'l-Ahbâr, (Neşr. Osman Turan), TTK Yay., Ankara 1999.
- Ali Avcu, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, X/III, (2010), s.199-246
- Alper, Hülya, "Mukarrebîn", DİA, XXXI, s.128-129.
- Ansari, A. S. Bazmee, "Al-Djûzjânî", EI2, II, s.509.
- Ansari, Bazmee, "Cûzcânî Minhâc-ı Sirâc", DİA, VIII, s.98.
- Ansari, Bazmee, "Cûzcânî Minhâc-ı Sirâc", DİA, VIII, s.98-99.
- Arayancan, Ayşe Atıcı, Dağın Efendisi Hasan Sabbâh ve Alamût, İstanbul 2012
- Ateş, Ahmed, "Deylem", İA, III, s.567-573.
- Ayan, Ergin, "Gûrluların Menşei Meselesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, IV/16, (Kış 2011), s.38-45
- Ayan, Ergin, "Hârezmşâh Atsız'ın Divanından Çıkmış Bazı Münşe-atın Muhtevası", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 130 (Şubat 2001), s227-230
- Ayan, Ergin, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı, İstanbul 2007.

Bağdadlı İsmail Paşa, Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, I, [el-Mektebetü's-Şâmile]

Barthold, W., Moğol İstilasına Kadar Türkistân, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara 1990.

Barthold, W., "Abdu'l-melik", İA, I, s.97.

Barthold, W., "Alptegin", İA, I, s.386.

Barthold, W., "Bâmiyân", İA, II, s.296-298.

Barthold, W., "Hârezmşâh", İA, V/I, s.263-265.

Bayat, Fazıl, "İmaduddin Zengî ve Musul Atabeyliği", Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, IV,, s.814-824

Beyhakî (Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî), Tarih-i Beyhakî, I-II, (Neşr. Said Nefisî), Tahran 1352; Târîh-i Beyhakî, (be-ihitimam Ganî ve Feyyaz), Tahran 1324.

Bezer, Gülay Ögün, "Zengîler", DİA, XLIV, s.268-272

Bosworth, C. E., "Ghurids", EI2, II, Brill 1991, s.1099-1104.

Bosworth, C. E., "Khwārazm", EI2, IV, 1060-1065.

Bosworth, C. E., "Menhaj-e Seraj", Encyclopaedia Iranica, [http://www.iranicaonline.org]

Bosworth, C. E., "The Early Ghaznavids", The Cambridge History of Iran, IV, (From the Arab Invasion to the Saljuqs), (Edited by R. N. Frye), Cambridge University Press, 1975, s.162-197.

Bosworth, C. E., "The Early Islamic History of Ghor", Central Asiatic Journal, 6, (1961), s. 116-33.

Bosworth, C. E., "The Ghaznavids", History of Civilizations of Central Asia, Volume: IV, Part: I, (The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century), (Eds. M. S. Asimov and C. E. Bosworth), Unesco 1996, s.95-117.

Bosworth, C. E., *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Caliphate (994-1040)*, New Delhi 1992.

Bosworth, C. E., *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay*, New York 1977.

Çetin, Osman, "Horâsân", DİA, XIII, s.234-241.

Dames, M. Longworth, "Gazne", İA, IV, s.741-742

Dames, M. Longworth, "Gûr", İA, IV, s.825.

Durak, Neslihan, *Hindistân'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, İÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1999.

Ebü'l-Ferec (Bar Hebraus), *Ebü'l-Ferec Tarihi*, II, (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-İngilizceden Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yay., Ankara 1999.

Ecer, Ahmet Vehbi, "Türkan Hatun", EÜİFD, 6, Kayseri 1989, s.167-176.

Eğilmez, Mustafa, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmûd", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, IV, s.825-835.

el-Bundârî (Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî), *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Üsre*, (Terc. Kıvameddin Burslan), Irâk ve Horâsân Selçukluları Tarihi, Ankara 1999.

el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I-II, (Neşr. Abdu'l-hayy Habîbî, Kâbil 1342-1343. [İngilizce terc. Minhâj Sirâj Jûzjânî, *Tabakat-ı Nasiri: A general history of the Muhammadan dynasties of Asia, including Hindustan; from A. H. 194 (810 A. D.) to A. H. 658 (1260 A. D.) and the irruption of the infidel Mughals into Islam*, I-II, (Translated by H. G. Raverty), London 1881.

el-Hüseynî (Sadrud-dîn Ebû'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseynî), *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (Türkçe terc., Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999.

Elliot, Henry Miers-John Dowson, *The History of India as Told by its Own Historians. The Muhammadan Period, II*, London 1871, s. 259-383.

Elliot, Sir H. M., *The History of India, as Told by Its Own Historians. The Muhammadan Period*, (Edited by John Dowson), II, London 1869.

el-Utbî, *Kitâb-ı Yamînî*, (Trans. James Reynolds), London 1958.

en-Narşahî (Ebû Bekir Muhammed İbn Cafer Narşahî), *Târih-i Buhârâ*, (Tercüme Notlar: Erkan Göksu), TTK Yay, Ankara 2013.

en-Nesevî (Şîhabü'd-dîn Ahmed en-Nesevî), *Sîretü Sultân Celâlü'd-dîn Mengübertî*, (Türkçe terc. Necip Asım), İstanbul 1934

en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb*, XXVI. Cüz, (Tahkik. Muhammed Fevzi el-Antîl), Kahire 1405/1985.

er-Râvendî (Muhammed b. Ali b. Süleymân er-Râvendî), *Kitâb-ı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (Neşr. Muhammed İkbâl-Tasihât-ı lâzım Müctebâ Meynovî), Tahran 1333, (Türkçe terc., Ahmet Ateş), I-II. Cilt, TTK Yay., Ankara 1999.

Erdoğan, Abdulkadir, *Hârezmşâh Askerî Teşkilatı*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, [el-Mektebetü's-Şâmîle]

Frye, Richard N., *Orta Çağın Başarısı Buhârâ*, (Çev. Hasan Kurt), Ankara (ty)

Gangler, Anne-Heinz Gaube and Attilio Petruccioli, *Bukhara, The Eastern Dome of Islam: Urban Development, Urban Space, Architecture and Population*, London 2004

Genç, Reşat, "Terken Hatun", *Makaleler*, II, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Uğur Ünal-Togay S. Birbudak), Ankara 2007.

- Genç, Reşat, "Terken", *Makaleler*, II, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Uğur Ünal-Togay S. Birbudak), Ankara 2007.
- Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2002.
- Gerdîzî (Ebû Sa'îd Abdu'l-hayy b. Dahhâk b. Mahmûd), *Târih-i Gerdîzî*, (Tashîh ve Mukâbele: Abdu'l-hayy Habibî), Tahran 1363.
- Göksu, Erkan, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDAD)*, 191 (Mart-Nisan 2011), s. 97-116.
- Göksu, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, TTK Yay, Ankara 2010.
- Göksu, Erkan, "Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic), Volume 5/2 Spring 2010 (Yeni Türk Edebiyatının Kaynakları II), s.986-1011.
- Göksu, Erkan, *Okla Yükselen Millet*, Kömen Yay, Ankara 2013.
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvînî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, (İngilizce Terc, Nuzhat al-Qulûb, (Translated By G. Le Strange), (E. J. W. Gibb Memorial Series: XXIII), Luzac & Co, London 1919.
- Hamdullâh Müstevfi-i Kazvînî, *Târih-i Güzîde*, (Neşr. Abdu'l-Hüseyin Nevâ'î), Tahran 1362.
- Hartmann, R., "Belh", *İA*, II, s.485-487
- Hartmann, R., "Cürcan", *İA*, III, s.245-246.
- Hasan b. 'Abdi'l-Mu'min el-Hoyî, *Günyetü'l-Kâtib ve Münyetü't-Tâlib*, (Tashîh ve İhtimâm: Adnan Sadık Erzi), AÜİF Yay., Ankara 1963.

Hasan b. 'Abdî'l-Mu'min el-Hoyî, Rûsûmur-Resâ'il ve Nücûmü'l-Fezâ'il, (Tashîh ve İhtimâm: Adnan Sadık Erzi), AÜİF Yay., Ankara 1963.

Hasan Enverî, İstîlâhât-ı Divânî-i Devre-i Gaznevî ve Selçukî, Tahran 2535.

Heyet, Cevdet, "Fars", DİA, XII, s.174-175.

Hinz, Walter, İslâm'da Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s.76.

Hizmetli, Sabri, "Karmatîler", DİA, XXIV, s.510-514.

Honingman, E., "Nîşâpûr", İA, IX, s.302-305.

Horst, Heribert, "Reşîdeddîn Vatvât'ın Koleksiyonunda Harezmşâhlardan Halîfeliğe Yazılan Arapça Mektuplar", (Çev: Ergin Ayan), Odü Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, III/6 (Aralık 2012), s314-331.

Huart, Cl., "Horâsân", İA, V/1, s.560-562.

Huart, Cl., "Hûzistân", İA, V/1, s.624-625.

Huart, Cl., "Taberistân", İA, XI, s.598-599.

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib, (Çev: Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul 2008.

İbn Battûta, Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr (Rihletü İbn Battûta), II, (Tahkik: Ali el-Muntasır el-Ketânî), Beyrut 1405.

İbn Bîbî (el-Hüseyin b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedi), el-Evâmirü'l-'Alâ'ye fî'l-Umûri'l-'Alâ'ye, Tıpkı Basım, (Önsöz ve fihristi haz. Adnan Sadık Erzi), TTK Yay., Ankara 1956.

İbn Hurdâdbih, el-Mesâlik ve'l-Memâlik, (Türkçe terc., Yollar ve Ülekeler Kitabı, Çev: Murat Ağarı), İstanbul 2008.

İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XIV, Mektebetü'l-Ma'ârif, Beyrut (ty); (Türkçe terc. Mehmet Keskin), I-XIV, İstanbul 1995.

İbnü'l-'Adîm, Buğyetü't-Taleb fî Târihi Haleb, IV, (Tahkik: Süheyl Zükkâr), Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1988.

İbnü'l-Esîr (Muhammed b. Muhammed Abdu'l-vâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr), el-Kâmil fî't-Târih, I-X, (Tahkik. Ebû'l-fidâ Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1415/1995, (Türkçe terc., el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi, I-XII, (Çev: Abdullah Köşe, M. Beşir Eryarsoy, Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın; Redaktör: Mertol Tulum), İstanbul 1985-1989.

Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", TM, 13, 1958.

Kafesoğlu, İbrahim, Harezmşahlar Devleti Tarihi, Ankara 1999

Kaşgarlı Mahmûd, Divânu Lügâti't-Türk, Kabalcı 2005

Kitapçı, Zekeriya, "Türkan Hatun ve Selçuklu Prenslерinin Mücadeleleri", TDTD, VI/61, İstanbul 1992.

Konukçu, Enver, "Gazne", DİA, XIII, s.479-480

Konukçu, Enver, "Hinduşâhiler", DİA, XVIII, s.117.

Köprülü, M. Fuad, "Cûzcânî", İA, III, s. 230-236

Köymen, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III (Alparlan ve Zamanı), TTK. Yay, Ankara 2001.

Köymen, Mehmet Altay, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I, (Kuruluş Devri), TTK. Yay., Ankara 2000.

Kramers, J. H., "Kirmân", İA, VI, s.815-821.

Kramers, J. H., "Kuhistan", İA, VI, s.970-972.

Kurtuluş, Rıza, "Cürcan", DİA, VIII, s.131-132

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Kâdir-Billâh", DİA, XXIV, s.127-128.

Levi, Scott Cameron-Ron Sela, *Islamic Central Asia: an anthology of historical sources*, Indiana University Press, Bloomington 2009.

Merçil, Erdoğan, "Alptegin", *DİA*, II, s.526.

Merçil, Erdoğan, "Peyk", *DİA*, XXXIV, s.262.

Merçil, Erdoğan, "Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü", *İÜ Tarih Dergisi*, (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra), Sayı:35, (1994), s.253-266.

Merçil, Erdoğan, "Selçuklularda Ordu Pazarı", *Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*, (Ed. Zeynep Tarım Ertuğ), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Merçil, Erdoğan, "Sîmcûrîler III-Ebûl-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Sîmcûr", *İÜ Tarih Dergisi*, Sayı:33, (1982), s.115-132.

Merçil, Erdoğan, "Sîmcûrîler II-İbrahim b.Sîmcûr", *İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10-11, (1981), s.91-96.

Merçil, Erdoğan, "Sîmcûrîler I-Sîmcûr ed-Devatî", *İÜ Tarih Dergisi*, Sayı. 32, (1979), s.71-88.

Merçil, Erdoğan, "Sîmcûrîler IV-Ebû Ali b Ebûl-Hasan Sîmcûr", *Belleten*, XLIX/195, (1985), s.547-567.

Merçil, Erdoğan, "Zemin-Dâver", *İA*, VIII, İstanbul 1978

Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989.

Minorsky, V., "Tüs", *İA*, XII/2, s.123-130.

Mîrhând (Muhammed Hândşâh b. Mahmûd), *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, IV, (Tashîh ve tahşiye: Cemşîd Kiyânfer), Tahran 1385.

Münyetü'l-Guzât (Metin-İndeks), (Haz. Mustafa Uğurlu), *GÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 1984.

Necef, Ekber N., *Karahanlılar*, İstanbul 2005

Nizâmî, K. A., “Gucerât”, DİA, XIV, s.171-173.

Nizâmî-i Arûzî, Çehâr Makâle, (İng. Terc, E. G. Brown, The Four Discourses of Nizâmî-i Arûdî), London 1921

Nizâmü'l-mülk, Siyâsetnâme, (Türkçe terc., Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982.

Nuhoğlu, Güler, Beyhakî Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür, (İÜ SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995.

Osman, Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyâsî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318), İstanbul 2002.

Ömer Soner Hunkal, “Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutlug Ordu Devleti (1020-1041)”, Bilig, (Kış/2007), Sayı 40, s.35-77.

Örs, Derya, “Reşîdü'd-dîn Vatvât”, DİA, XLII, s.573-574.

Özaydın, Abdülkerim, “Hârezm”, DİA, XVI, s.217-220

Özaydın, Abdülkerim, “Hasan Sabbah”, DİA, s.347-350.

Özaydın, Abdülkerim, “Müstazhir-Billâh” DİA, XXXII, s.127-128.

Özaydın, Abdülkerim, “Abdu'l-melik b. Nûh b. Nasr”, DİA, I, s.271-272.

Özcan, Azmi, “Berenî”, DİA, V, s.491.

Özcan, Azmi, “Mültân”, DİA, XXXI, s.548-549.

Özcan, Azmi, “Peşâver”, XXXIV, DİA, s.252-253.

Özcan, Azmi, “Sind”, DİA, XXXVII, 242-244.

Özgüdenli, Osman G., “Bir Ortaçağ İrân Şehrini Anatomisi: İsfahân (650-1500)”, Name-i Aşina, Yıl 5, Sayı 11, Ankara 2003, s.57-96.

- Özgüdenli, Osman G., “Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey’in Ölüm Tarihi Meselesi”, A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, XXII/35, (2004), s. 155-170.
- Özgüdenli, Osman G., “Gazneli ve Selçuklu Devri Şairlerinin Gözüyle Zindan”, Turco-Iranica, Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları, İstanbul 2006.
- Özgüdenli, Osman G., “İsfâhân”, DİA, XXII, s.497-502.
- Özgüdenli, Osman G., “Merv”, DİA, XXIX, s.221-223.
- Öztürk, Mürsel, “İmâdî-i Gaznevî”, DİA, XXII, 171-172.
- Piyadeoğlu, Cihan, Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157), İstanbul Üniversitesi, SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 2008.
- Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, Câmi’ü’t-Tevârih/Selçuklu Devleti, (Türkçe terc, Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2010.
- Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, Câmi’ü’t-Tevârih (Gazneliler Bahsi), II/4, (Neşr. Ahmed Ateş), TTK Yay, Ankara 1999
- Ruska, J., “Serahs”, İA, X, 502.
- Salman, Hüseyin, “Tohâristân”, DİA, XLI, s.214-215.
- Sevim, Ali, “İbnü’l-Cevzî’nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485=1038-1092)”, Makaleler, II, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yay., Ankara 2005.
- Sevim, Ali, “İbnü’l-Adîm’in Zübdetü’l-Haleb Min Tarihi Haleb Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler”, Makaleler, II, (Yay. Haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Berikan Yay., Ankara 2005.
- Sevim, Ali, “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mirâtü’z-Zaman fî Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler I-Sultân Tuğrul Bey Dönemi”, Belgeler, XVIII/22, TTK Yay, Ankara 1997.

- Sevim, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mirâtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II-Sultân Alp Arslan Dönemi", Belgeler, XIX/23, TTK Yay, Ankara 1998.
- Sevim, Ali, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mirâtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III-Sultân Melik-şâh Dönemi", Belgeler, XX/24, TTK Yay., Ankara 1999.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-A'yân, (Neşr. Ali Sevim), DTCF Yay., Ankara 1968.
- Sıddıqui, İqtidar Hussain, "Gûrlular", DİA, XIV, s.207-211.
- Spuler, B., "Ghaznawids", EI2, II, s.1050-1053.
- Storey, C. A., Persian Literature, London 1927, I/1, s.68-70.
- Şeşen, Ramazan, Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul 1998.
- Taneri, Aydın, Harezmsahlr, Ankara 1993.
- Târih-i Âl-i Selçuk der Anadolu, ez Müellif-i nâ Şinahte, (Neşr. Nâdire Celâli), Tahran 1375.
- Tercüme-i Burhân-ı Kâtî', İstanbul 1251 (1835).
- Togan, Z. Velidi, "Herât", İA, V/1, s.429.
- Togan, Zeki Velidi, "Hârezm", İA, V/1, s. 240-257.
- Turan Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul 1993
- Turan, Osman, "Türkan Değil Terken", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, 1, 1944.
- Urfalı Mateos Vekayi-namesi (92-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Türkçe terc. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer-Halil Yinanç), TTK Yay., Ankara 2000.
- Uslu, Recep, "Herât", DİA, XVII, s.215-216

- Usta, Aydın, “Moğol İstilası Dönemine Kadar Kıpçaklar ve Hârezmşâhlar Devleti”, *Türkler*, Ankara, 2002, IV, s.897-903.
- Usta, Aydın, Şamanizim’den Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâ mânîler Devleti (874/1005), İstanbul 2007.
- Uyumaz, Emine, Sultân I. Alâ’ü’d-dîn Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237), TTK Yay., Ankara 2003
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, TTK Yay., Ankara 1988.
- Yakubovsky, A., “Merv”, *İA*, VII, s.773-777.
- Yâkût el-Hamevî, Mu‘cemü’l-Buldân, I-V, Beyrut 1397/1977.
- Yazıcı, Tahsin, “Belh”, *DİA*, V, s.416.
- Yazıcı, Tahsin, “Deylem”, *DİA*, IX, s.263-265.
- Yazıcı, Tahsin, “Ebû’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî”, *DİA*, VI, s.63-64.
- Yürekli, Tülay, Sâ mânîler, AÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.
- Zahîrî’ü’d-dîn Nişâbü’rî, Selçuknâme, (Neşr. İ. Afşar), Tahran 1332.
- Zekeriya Kazvînî, Âsârü’l-Bilâd ve Ahbârü’l-İbâd, [el-Mektebetü’ş-Şâmile]

DİZİN

A

Abbâsî 12, 29, 31, 38, 48, 69, 77, 124

Abbâsî Halîfeliği 29, 77

Abbâsîler 12, 66, 73, 81, 84

Abdu'l-hâlık-i Cûzcânî 47

Abdullah bin Zübeyr 12

Abdu'l-melik-i Nûh-i Sâ mânî 23

Abdu'r-reşîd bin Mahmûd 41

Âb-ı Deryâ 141

Acem 11, 12, 13, 22, 34, 75, 76, 115,
124

Açe 143

Adamış 107

Admış 107

Afganistan 15, 16, 26, 27, 28, 33, 41,
50, 54, 73, 118, 133

Afrâsyâb 58

Afrâsyâbî melikler 132

Afrâsyâbî Sultânları 133

Afrâsyâblı hanları 65

Afrâsyâblılar 60

Ahcek Köşkü 140

ahd 46

ahid 129

ahidnâmeler 120

Ahlât 144

Ahrâr 53

Akran (اکران) 122

Ak Sultân 130, 141

Alâ'üd-dîn Keykubâd bin Keykâvus
100

Alâ'üd-dîn Mes'ûd el-Kerîm 48

Alâ'üd-dîn Muhammed 125, 130

Alâ'üd-dîn Muhammed bin Tekiş 130

Alâ'üd-dîn Tekiş 103, 122

alefci 126

alem 27, 92, 111, 116, 137

Ali 22, 29, 45, 61, 64, 65, 68, 73, 76,
79, 90, 159, 160, 162, 166, 167

Ali bin Mes'ûd 41

Ali Çetrî 120

Ali Karîb 36

Âl-i Mahmûd 52

Âl-i Sâ mân 59

Âl-i Selçuk 39, 57, 167

Âl-i Selçuk 70

Alişâh 129, 131

Alişâh bin Tekiş 129

Ali Tegin 65

Almalık 94

- Alp Arslan 42, 43, 46, 66, 76, 77, 78,
79, 94, 144, 165, 167
- Alp Sunkur-i Şâmî 96
- Alptegin 24, 25, 26
- Altay 25
- altın 65, 69, 83, 111, 113, 123, 136
- altın dinâr 111
- altın gürz 34
- Altun Han 136
- Altuntaş 64, 65
- Âmû 93
- Anadolu hudûdu 78
- Anbâr 78
- Ankara 25, 143, 162
- anlaşma 43, 46, 59, 113, 121, 126, 129,
136
- Arap 11
- Arapça 36, 38, 63, 74, 79, 125
- Arslan Han 61
- Arslanşâh 45
- artık yıl 84
- ashâb-ı takvîmât 84
- âsi 65, 125
- âsi emîrler 40
- âsiler 6
- âsilik 124
- Aşere-i Mübeşşere 12
- Aşkâniler 12
- âşûre gecesi 30
- at 51, 60, 73, 75, 81, 82, 87, 90, 137
- Atabegân-ı Musul 88
- Atabeg Arslan 87
- Atabeg Dekle (Tekle) 87, 109
- Atabeg Dekle (Tekle) bin Sungur 109
- Atabeg Ebûbekir 108, 110, 111, 112
- Atabeg Ebûbekir bin Muhammed
108
- Atabeg Ebûbekir bin Sa'd 111
- Atabeg Ebûbekir-i Fars 143
- Atabeg İldeniz 102, 105, 106
- Atabeg İldeniz es-Sencerî 106, 107
- Atabeg-i Musul 88
- Atabegler 13, 105
- Atabeglik 105, 108
- Atabeg Muhammed 87, 107, 109
- Atabeg Muhammed bin İldeniz 107
- Atabeg Sa'd 88, 109, 110, 111, 112,
133
- Atabeg Sa'd bin Zengî 109
- Atabeg Sungur 105, 106, 108
- Atabeg Sungur es-Sencerî 108
- Atabeg Yüzbeg (Özbeg) 87, 108, 109
- Atabeg Yüzbeg (Özbeg) bin Muham-
med 107
- Atabeg Yüzbeg (Özbeg) Muhammed
es-Sencerî 107
- Atabeg Zengî 88
- Atabeg Zengî bin Sungur 109
- ateş 47, 50
- atıyyeler 5
- atlı 62, 66, 68, 72, 74, 78, 90, 133, 137
- Atsız 66, 106
- Atsız bin Muhammed 119
- av 83, 85, 96
- Av 97
- avârız 44, 49
- ayak bastı vergisi 86

Aytoğmuş 107

Âzâd Çehr 45

Âzâdmihr 45

Azerbaycan 13, 75

Âzerbâyçân 87, 91, 102, 105, 106, 107,
108, 109, 133, 143

B

bâc 49

Bağdâd 38, 69, 76, 77, 79, 80, 84, 87,
124

Bağdâd leşkerkeşliği 87

Bağdâd şihneliği 77, 80

bağî 125

Bahâü'd-dîn Sâm bin Muhammed 2

Bahâü'd-dîn Tuğrul 126

Bâherz 112

Bahreyn 112

Balaban 7, 8, 9, 10, 15, 17

Balasagun 65, 78, 94, 95, 132

Bâmiyân 2, 13, 16, 28, 115, 126, 128,
132, 134, 158

bâr 34, 58

Barak Hâcib-i Hıtâî 141

bargâh 111

bâr-ı âmm 58

barış 69, 112

barış antlaşması 5

başkadılık 2, 6, 12

Bâtınîlerin reisi (muhteşem) 4

Bâtıniyye 28

Bâverd 63, 74

bayrak 111

bâzârgân 23, 136

Bâzâr-ı Leşker 83

Beckem 21

Bedâvun 7

Begtoğdı 68

Behrâmsâh 45, 50, 51, 52, 53, 54, 88

Behrâmsâh bin Mes'ûd Kerim 88

Belervân Kalesi 54

Belh 28, 29, 31, 69, 71, 72, 73, 75, 96,
132, 139, 161, 168

bendegân 61, 87, 88, 95, 96, 103, 105,
106

bendegân-ı bozorg 107

bendegân-ı hâss 96

bendegân-ı Mahmûdî 61

bendegân-ı mutî' 95

bendegân-ı pâdişâh 91

bendegân-ı Sencerî 96, 126

bende-i Mahmûd 42

bende-i Sencer 106

bende-i Türk 112

bende-i Türk-i Hıtâî 88

Beni Abbâs 12

Beni Ümeyye 12

Bergund Kalesi 44, 46

Berke 16

bey'at 6, 35

Beygu 42, 59, 67

beyit 51, 77, 128

Beytü'l-mâl 82

bid'at 86

Bilâd-ı Âzerbâyçân 106

Bilâd-ı Mısır 81

Bilâd-ı Rûm (Anadolu) 98

Bilâd-ı Sincâr 86

Bilge Tegin 26

binek hayvanı 137

Bîre (Bhira) 51

Boğa 63

Böritegin 26

Buhârâ 24, 26, 28, 59, 64, 65, 91, 92,
93, 137, 160

Buhârâ Emîri 28

Buhârâ Meliki 65

Buhâra ulemâsı 135

Bulgar 117

burun kanaması 76

Büst 42, 52, 142

Büveyhiler 12

Büyük Hâcib 36, 49

C

Câcerm 112

Câm 112

Câmedâr Aksunkur 96

câriye 31, 122

Caypâl 28, 31

Celâlü'd-devle Muhammed 36

Celâlü'd-dîn Ali-i Sâm-ı Bâmiyân 134

Celâlü'd-dîn Atsız bin Hârezmşâh
119

Celâlü'd-dîn Mengüberti 130, 134,
138, 141, 142

cemâ'at-i Guzân 95

Cemâ'at-i Karâmita 81

Cend 59, 64, 65, 66, 116, 120, 130

Cend Meliki 64, 65

ceng 68, 74

Cengiz 11, 16, 17, 135, 136, 137, 139,
141, 144

Cengiz Han 135, 136, 137, 138, 139,
141, 142, 143

Ceyhûn 4, 24, 35, 36, 58, 60, 62, 63, 65,
93, 97, 115, 139

ceylan 60

Cezîre 78, 86

Cibâl 80, 88, 108, 140

Cibâl-i Gûr 35

Cibâl-i Herât 89

Cibâl-i Irâk 80

Cibâl Sultânları 88

cihâd 10, 80, 86, 98, 99, 100, 107, 116

Cihân Melikesi 94

Cihânşâh 45

Cuci 135, 140

Cûk 21

Cuma 27, 39, 74, 84, 85, 124

Cûy-i Mûliyân 92, 93

Cûzcân 1, 28, 47, 54, 72, 112

Cürcân 76

Cüveynî 143

Ç

Çağrı Beg 66, 71, 72, 76

çâker 88, 106

çâkerân 87

çalgıcılar 113

Çarh 27

Çavuş 91

çetr 27, 103, 127

Çin 32, 73, 93, 112, 117, 135, 136, 137

çöl 33, 65, 117, 137

çöl yolu 33

D

Dandanakan 66, 74

Dargân-ı Hârezm 64

Dârü'l-hilâfe 29, 31, 35, 38, 124, 127

Dârü'l-Hilâfe 39, 77, 80

Dârü'l-hilâfe'nin vezîri 124

Dârü'l-hilâfet 112

Dârü'l-mülk 54, 86, 90, 96, 97, 112,
126, 141

Dârü'l-mülk-i Emîrû'l-mü'mînîn 79

Dârü'l-mülk Merv 96, 97

Dâver 134, 142

Dâvud 62, 67, 70, 71, 72, 75, 76, 96

Dâvud Çağrı Beg 42

Dâvud Çağrı Beg bin Mikail 71

Dâvud-i Bozorg 96

Dâvud-i Selçukî 46, 47

değirmen 22

Dehli 1, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 15, 17

Dehli büyük camii 8

Dehli kadılığı 6

Dehli Sultânları 11

Dehli Sultânlığı 13

Dehli Türk Sultânlığı 1, 15

delîl-i râh 33

demir tencere 137

Dere-i Humâr 42

Dere-i Temîşe 138

dergâh 101

Dergâh-ı Hilâfet 86

deve 73, 136, 139

Devlet-i Mahmûdiyân 72

Devlet-i Sencerî 116

devlet memurları 53

Devletşâh 45, 52

Deylem 80, 157, 168

Deylemliler 39

Deylemliler (Büveyhiler) 13

Dihistân 69

Dijkûh/Dizkûh Kalesi 86

dînâr 69, 80, 95, 111, 123

dînâr-ı zer-i sorh 111

dirhem 80

Diyâr-ı bekr 80, 144

Diyâr-ı Frenc (Frenk) 98

diyâr-ı Hârezm 65

diyâr-ı Horâsân 63

dört tüylü külâh 34

E

Ebû Ali-yi Enûk 27

Ebû'l-Fazl el-Hüseyn-i Beyhakî 20

Ebû'l-Fazl-i Beyhakî 23, 63, 67

Ebû'l-Feth Şihâb 4

Ebû'l-Hasan Sîmcûr 29

Ebû Mevdûd 37

Ebû Nasr-i Müşkân 38, 39

efsahül-Acem 2

eğlence 85, 92, 113

ekâbir-i memleket 41

elbise 111

Elcikta 101
 elçi 46, 65, 71, 75, 95
 elçiler 77, 129, 136
 elçilik 116
 elkâb 20
 el-Melikü'l-Kâmil 13
 el-Melikü's-Sâlih 13
 el-Mustazhir 48
 Emevî 12
 Emevîler 12
 Emîr Adudu'd-devle 49
 Emîr Ali Çavuş 90
 Emîr Bilgetegin 30
 Emîr Enûk 26
 Emîr Ferruhzâd 46
 Emîr Hacı 110, 111
 Emîr Hamîd 46
 Emîr-i Ahır Keşli (Kışli) 110
 Emîr-i Hâcib Alptegin 24
 Emîr-i Hârezm 64
 Emîr-i Hârezm Altuntaş 65
 emîrler 53
 Emîr Mahmûd 28
 Emîr Mu'izzî 92
 Emîr Nâsirü'd-dîn Kabâce 5
 Emîr Sebüktegin 21, 26, 27, 29, 30
 Emîr Şucâü'd-dîn Ebû'l-Kâsım 141
 Emîrül'-Gâzî en-Nâsir Li-dinillâh Se-
 büktegin 23
 Emîrül'-mü'minîn 23, 31, 35, 37, 68,
 78
 Emîrül'-mü'minîn Ahmed bin
 el-Muktedir 48

Emîrül'-mü'minîn Ali 37
 Emîrül'-mü'minîn el-Kâdir Billâh 31
 Emîrül'-mü'minîn Kâ'im-billâh 79
 Emîrül'-mü'minîn Osmân 23
 Emîrüş-şu'arâ 92
 Endhûd 133
 en-Nâsir Lidinillâh 37
 en-Nâsirü'd-dinullâh 29
 en-Nâsir li-dinillâh 3
 ensâb 20
 Ermen 80
 Errân 87, 108
 esîr 27, 31, 39, 41, 43, 54, 75, 78, 91,
 94, 95, 99, 102, 110, 123, 126,
 133, 136, 140
 eyyâm-ı şehr 84
 Eyyübiler 12, 13

F

Fahrü'd-dîn Mübârekşâh 3, 14, 15
 Fars 11, 12, 13, 23, 35, 50, 77, 80, 87,
 105, 106, 107, 108, 109, 110,
 111, 112, 120, 133, 143, 144,
 162
 Fârs 77, 112
 Fars Atabegi 144
 Fars Atabegi Sa'd 107
 Fars Atabegleri 87
 Fars edebiyatı 11
 Farşlilar 110, 111
 Fars Melikleri 108
 Fars tahtı 110, 111
 Ferâh-i Sîstân 116

- Ferâhşâh 45
 Ferâve 68, 69
 Fergâna 132
 fermân 35, 36, 44, 60, 61, 62, 96, 120, 125
 fermândih 40
 Ferruhzâd 44, 46
 Ferruhzâd bin Mes'ûd 43
 fersah 59, 72
 ferseng 72
 fetvâ 135
 Fırat Nehri 78
 fil 27, 28, 34, 54, 72
 fil bakıcısı 72
 Firavun 82
 Fîrûz bin Yezcerd bin Şehriyâr 23
 Fîrûzkûh 1, 2, 3, 4, 54, 124, 126, 129, 142
 Fîrûzkûh tahtı 129
 Fîrûzşâh 45
 Frenk 99, 100, 101
 Frenk (Efrenç) 106
 Frenkler 101
 Fûşeng 126
- G**
- Gajgâv 21
 Gang Suyu 49
 Garcistân 4, 39, 54
 gaza 10, 39, 49, 51, 80, 98, 107, 116
 gaza kussaları 98
 gazalar 99
 Gazi 76, 79
 Gazne 1, 4, 5, 12, 13, 14, 16, 20, 24, 25, 26, 27, 32, 35, 36, 39, 40, 42, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 54, 64, 68, 73, 76, 77, 81, 88, 116, 117, 124, 126, 129, 131, 134, 142, 143, 159, 161, 163
 Gazne emîr-i ahır 126
 Gazneli 12, 20, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 38, 46, 54, 60, 62, 65, 166
 Gazneliler 2, 12, 13, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 38, 60, 62, 65, 68, 72, 164, 165, 166
 Gazne ordusu 127
 Gazne pazarları 50
 Gazne Sultânları 76, 88
 Gazne tahtı 53
 Gazne tahtına 43
 Gaznîn 68, 73, 77, 81, 88
 gedik 132
 gemi 97
 gerdanlık 111
 Girmsîr 50, 129
 Girmsîr-i Tekinâbâd 129
 Gevâşîr tahtı 141
 Geyhânşâh 45
 gez 113, 132
 Gıyâsü'd-dîn Ak Sultân 141
 Gıyâsü'd-dîn Ak Sultân-ı Muhammed Hârezmşâh 141
 Gıyâsü'd-dîn Mahmûdşâh bin Muhammed-i Sâ'm 129
 Gıyâsü'd-dîn Muhammed-i Sâ'm 54, 125, 126

Giri Hisârı 40

Göktaş 63

gönder 62

Gucerât 32

gulâm 43, 95

gulâm-i Türk-i vuşâk 34

gumâşteğân 87

Gür 2, 4, 12, 13, 16, 27, 28, 52, 54, 88,

90, 112, 113, 114, 116, 121,

124, 126, 128, 129, 131, 134,

137, 138, 140, 142, 159

Gürîşânestî 130, 140

Gûrlu 4, 12, 54, 140

Gûrlular 2, 3, 11, 13, 28, 52, 54, 167

Gûrluların 129

Gûr Meliki 131

Gûr melikleri 52, 88, 113, 126

Gûr memâlikî 126

Gûr ordusu 52, 89

Gûr Sultânı 2, 13, 131

Gûr Sultânları 112, 124, 129

Guvâliyâr 5, 8

Guvâliyâr Kalesi 5

Guzân 90

gümüş 64, 95, 136

gümüş gürz 34

Gürcistân 107

Gürcü 106, 143

Gürgân 47, 68

gürz 37

gürzünü 102

H

haberciler 44, 78

Hac 59, 111

Hâce Ebû Nasr-i Müşkân 38

Hâce-i Zûzen (Zevzen) 141

Hâce Sa'dü'd-dîn Tirmizî 131

Hâce Zûzen (Zevzen) 141

Hâcib 24, 61, 68, 69, 142

Hâcib-i bozorg 49

Hâcib-i Bozorg 36

Hâcib-i Horâsân 61

Hâcib Toğantegin 49

Hac yolculuğu 2

hadem 137

hâdimler 53

Hakîm Kuşkekî 95

Hakîm Senâ'î 77

hamam ocağı 136

Hânân-ı Afrâsyâbî 65

Han-ı Hanan Gür Han 133

Han-ı Irâk 118

Han-i Gürzvân (Gürzbân) 118

hânkâhlar 98

hânsâlâr 134

Hânsâlâr 134

Hansi 9, 10

harâc 44, 95, 112

harem 140

Hâremşâh 117

Hârezm 4, 35, 64, 66, 75, 76, 88, 106,

113, 115, 116, 117, 118, 119,

121, 122, 128, 129, 133, 134,

139, 140, 142

- Hârezm askerleri 131
Hârezm emîrleri 117
Hârezm leşkerkeşliği 130
Hârezm melikleri 117, 129
Hârezm melikliği 118
Hârezm ordusu 132
Hârezm Sultânları 115
Hârezmşâh 88, 102, 103, 107, 109,
110, 111, 113, 117, 118, 121,
124, 129, 137, 140, 142
Hârezmşâh 'Alâ'ü'd-dîn Tekiş 102
Hârezmşâh Atsız 121
Hârezmşâh Ebûbekr 117
Hârezmşâhiyye 13
Hârezmşâhlr 4, 12, 13, 117, 168
Hârezmşâhlılar Devleti 144
Hârezmşâh Muhammed 107, 109,
111
Hârezmşâh ordusu 107
Hârezmşâh Sultânı 110
Hârezmşâh Tekiş 88, 103, 113, 118,
124, 140
Hârezm şehri 120
Hârezm tahtı 118, 125, 142
Hârezm tahtına 139
hargâh 111
Hârûn 64, 65
Harz-Âbâd 46
Hasan Nizâmî 15
hâsegî 83
hasî 137
hâss 108
hastalık 44, 97
haşem 28, 40, 60, 75, 90, 91, 94, 101,
137, 141, 143
hâşiyye 96
hatiplik 2, 5
havâss 83
Hayr-Âbâd 46
Hâysâr-i Gûr 116
Hazar Denizi 68, 76, 138
hazîne 39, 97, 128, 133
hazret-i Dârü'l-Hilâfet 79
Hazret-i Firûzkûh 90
hazret-i Gaznîn 77
hediyeler 8, 64
Hemedân 39, 75
Herât 28, 36, 39, 47, 73, 89, 93, 120,
126, 127, 131, 167
Herât Meliki 120, 126, 127
Herât Nehri 89, 131
Hıtâ 95
Hıtâ'î 95
Hıtâ(y) 125, 126, 128, 132, 133, 137
Hıtâ(y) Hanlarının Hanı 126
Hıtaylılar 141
Hıtâ(y) ordusu 132, 133
Hıtay Türkü 106
Hıtâ(y) ülkesi 133
Hızır Aleyhisselam 142
Hicâz 77
hilâfet 22, 125
Hilâfet misâli 38
Hilâfet tahtı 31
hil'at 31, 39, 87, 111
hil'atler 5, 8

- Hind 1, 2, 12, 14, 15, 17, 28, 31, 39
Hind-İrân tarihçileri 1
Hindistân 2, 4, 5, 13, 14, 16, 17, 28, 31, 39, 40, 49, 50, 51, 53, 54, 59, 73, 88, 119, 134, 142, 143, 159
Hindistân Emîrliği 49
Hindistân-i Lahor 53
Hindistân kâdı-i leşkerliği 2
Hindistân tahtı 54
Hindliler 7
Hind Racaları 31
Hindû 26, 33, 62
Hindû Han 128
Hindû Han bin Melik Han 128
Hindûstân 69, 88
hisarlar 99
Horâsân 5, 8, 16, 25, 28, 31, 35, 39, 42, 46, 50, 51, 52, 54, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 82, 87, 91, 96, 97, 112, 118, 121, 122, 123, 126, 128, 129, 131, 135, 138, 141, 159, 162
Horâsân Çölü 142
Horâsân melikliği 54
Horâsân pazarı 31
Horâsân Sipehsâlârlığı 28
Horâsân tahtı 76
Hûb Çehr 45
Hulefâ-yı Râşidîn 12
Hürşid Melik 45
hutbe 71, 80, 87, 88, 98, 110, 124, 131, 132
Huttelân 95
Hüdâvend-i Cihân 122, 140
Hüdâvendzâde-i Musul 105
Hülagü 11, 16, 102
Hülav (Hülagü) 102
Hürmüz 112
Hüseyin Harmil 131
Hüsrevmelik 20, 52, 53, 54
Hüsrevmelik bin Hüsrevşâh bin Beh-râmşâh 53
Hüsrevşâh 45, 52, 53
Hüsrevşâh bin Behrâmşâh 52
Hz. Âdem 12
Hz. Ali 12
Hz. Ebû Bekir 12
Hz. Hasan 12
Hz. Hüseyin 12
Hz. Osman 12
Hz. Ömer 12, 120
I
ıktâ 2, 9, 68, 126
ıktâ' 68
Îmâ 94
Îmen (Eymen) Âbâd 46
Irak 13, 22, 35, 75, 81
Irâk 35, 36, 39, 61, 67, 74, 76, 87, 90, 91, 99, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 118, 123, 127, 128, 129, 133, 138, 140, 141, 159
Irâk melikleri 109
Irâk Melikleri 112
Irâk Sultânı 123

Irâk Türkleri 140
 Irâk ve Âzerbâycân Melikleri 106
 İsfahân 39, 75, 86, 129
 İsfâhân 107, 109
 İstahr-ı Fars 108

İ

İbn Bibî 143, 162
 İbn Heysem 57
 İbnü'l-Hatib 3, 124, 125
 İbnü'l-Kassâb 124
 İbnü'l-Rebî 124
 İbrahim Hatlı 96
 İbrahim Yınal 70
 iğdiş 137
 ihtisap işleri 2
 İhtiyârü'l-mülk-i Nişâbüri 111
 iki tüylü külâh 34
 ilaç 76
 İl Arslan 88
 İl Arslan bin Atsız 121
 İldeniz 87, 102, 105, 106
 İlig 58, 59
 ilim 2, 11, 20, 38, 48, 66, 86
 illet 127
 ilm-i nücum 84
 ilm-i nücum üstadları 84
 İltutmuş 5, 6, 119
 İmâdü'd-dîn Ömer-i Ahvâzî 132
 İmadü'd-dîn Reyhân 9
 İmâm Abdu'l-Hâlik 1
 İmâm Gazâlî 84
 imamlık 5

İmâm Reşîdü'd-dîn Abdü'l-mecîd 78
 İmam Rüknu'd-dîn-i İmâmzâde 137
 İmâm Şâfi'î 113
 İnal Tegin 5
 ipek 93, 136
 İran 75
 İrân 45, 54, 58, 60, 66, 76, 77, 80, 116,
 139, 141
 İranlılar 53
 İrânlılar 53
 İrân Melik 45
 İrân şahlığı 54
 İshak 24, 45
 İshâk 26
 İslâm 69, 86
 İslâmî ilimler 11
 İslâm milleti 31
 İslâm ordusu 33
 İslâm pâdişâhları 29
 İslâm ülkeleri 67
 İstanbul 143, 160
 isyan 6, 7, 20, 51, 64, 66, 68, 89, 94, 99,
 117, 120, 135
 İzzü'd-dîn Hüseyin Harmil-i Gûri
 131
 İzzü'd-dîn Keykâvus 100, 101
 İzzü'd-dîn Tuğrul Toğan Han 7

K

Kabalık 94
 Ka'be 111
 Kâbil 134
 Kâbul Şâh 27
 kadılık 5

- kâdî'l-kudât 9, 10
 Kâdî Minhâc-ı Sirâc 1
 Kadir Han 35, 58, 59, 60, 134, 136
 kâfir 100, 135
 kaftan 111
 kale 27, 44, 51, 73, 78
 kaleler 99
 Kâlencer Kalesi 62
 kamerî aylar 84
 kanâtır 98
 Kanglı 118
 Kara Arslan 23
 Karabeckem 21
 Karaca Sâkî 90, 91, 99
 Karahıta(y) 93, 121
 Kara Hitay 14
 Kara Hıta(y) Hanı 136
 Karakurum 93
 Karakurum-i Türkistân 94
 Kara Melet 23
 Kara Yağmân 23
 karın ağrısı 139
 Karmatiler 81
 kasaba 46
 kasırhâ-i saltanat 87
 kasîde 6, 11, 32
 Kasrân-ı Bîrûnî 76
 Kasr-ı Sefîd 6
 Kaşgar 78, 132
 Kâşgar Hânı Buğra 28
 Kâtib Reşîdü'd-dîn Vatvât 120
 Kazvîn 39
 Kefşgerân 96
 kemer 85, 96, 111
 kervancı 136
 Keşlu Han 133
 Keyânîler 12
 Keyhüsrev bin Keykubâd 100
 Keykâvus Bin Keyhüsrev 101
 Keykâvus bin Kılıç Arslan 100
 Keykubâd bin Keykâvus 100
 klâ' 99
 kılavuzluk 33
 kılıç 38, 78, 110, 111, 128
 Kılıç Arslan 99
 Kılıç Arslan bin Kızıl Arslan 99
 Kıpçak 116, 120, 121, 130
 Kıpçak emirliği 118
 Kıpçak Hanı 122
 Kıpçak-i Hıta(y) 132
 Kıpçak kabileleri 116
 Kıpçak Kadir Han 130, 139
 kırmızı altın dinâr 111
 kısarak 137
 kıtlık 73
 Kızıl 63, 99, 102
 Kızıl Arslan 99
 Kızıl Arslan Bin Mes'ûd 99
 Kîlfet Boğazı 97
 Kirmân 50, 77, 82, 116, 141, 142, 143,
 163
 Kisralar 12
 kisvet 111
 kisvet-i hâss 111
 Kîş 112
 Kitâbu Hadâyik fî Dekâyikü's-Şiir 121

Koç burcu 84

Konya 100

Korkut 96

koyun 90, 137

köprü 35

köprüler 98

kör 37

Köşk-i Enderâbe 97

Köyün şihnesi 144

Kubbetü'l-İslâm 69

Kuhistân 4, 16, 82

Kuhistân Bâtınîleri 4

kulunc hastalığı 44

Kumâc 95

kumaşlar 136

Kurban Bayramı 137

kuş 60

Kutbu'd-dîn Aybeg 116, 126

Kutbu'd-dîn Aybeg-i Mu'izzî 13

Kutbu'd-dîn Aybeg-i Türk 116

Kutbu'd-dîn-i Türk 117

Kutbü'd-dîn Uzlagşâh 139

Kutlug Ordu 65, 165

Kutluğşâh 45

Kutuku Noyan 143

kûtuvâl 44, 141

kuzey kutbu 134

küffâr 143

kûlah 95

kûlâh 60, 111

kûlâh-ı Türkmânî 60

kûlhan 136

L

Lâçin-i Hârezmî 96

Lahor 2, 3, 6, 16, 30, 53, 54

Lâl Kalesi 140

leb-i saltanat 79

leşker 59, 60, 68, 69, 71, 72, 83, 90,
91, 95

leşkerghâh 83, 90

leşker-i Gûr 89

leşker-i Guz 53

leşker-i İslâm 78

leşker-i Mahmûdi 60

leşker-i nesârâ-yi Rûm (Anadolu) 78

leşker-i Sultân 69

leşkerkeş 42

leşkerkeşi 87, 117

leşkerkeşi-i Bağdâd 87

livâ-i ahd 87

Luknov 7

M

Madru Rû'î Köyü 29

Mâh-ı Mülk (Mâhmelek) Hatun 3

Mahmûd 21, 36, 38, 39, 42, 45, 57, 60,
62, 64, 79, 98, 99

Mahmûd bin İltutmuş 35

Mahmûd bin Melikşâh 81, 98, 99

Mahmûd-i Gâzî 19

Mahmûdiler 76

Mahmûd-i Sebüktegin 57

Mahmûdi Türkleri 73

Mahmûdiyân 76

Mahmûdşâh bin İltutmuş 45

- mâl 75, 82, 109, 112
 Mansûre 33
 Mansûr-i Nûh 26
 Mârikle (Mârikele) 36, 39
 Maşrık 139
 matem merasimi 46
 Mâverâ'ü'n-nehr 58, 64, 87
 Mâverâü'n-nehr 16, 65, 115, 126, 132, 134, 135, 137
 Mâverâü'n-nehr-i Türkistân 126
 Mâzenderân 39, 73, 76, 123, 138, 140
 Mâzenderân Reisi 138
 Medîne 32, 80
 medrese 66, 108
 Medrese-i Fîrûzî 5
 Medrese-i Nâsırıyye 8
 medreseler 98, 100, 107, 108, 141
 Mehd-i Irâk 48, 49, 50
 Mekke 32, 80
 Mekrân 125, 141
 mektup 27, 36, 75
 Melâhide 86
 Melik 65, 66, 75, 88, 91, 96, 112, 114, 116, 121, 128, 130, 132, 140, 142
 Melik Alâ'ü'd-dîn 4
 Melik Alişâh 129
 Melik Arslan 50, 51
 Melik Arslan bin Mes'ûd 88
 Melik Arslan bin Sultân Mes'ûd 50
 Melik Çehr 45
 Melik Dinâr 96
 Melike-i Celâli 113
 Melike-i Cihân 94
 Melik Han 128, 142
 Melik Han-ı Herât 142
 Melik İhtiyârü'd-din Muhammed Ali 142
 Melik Kutbu'd-dîn-i Türk 117
 meliklik 79, 86
 Melik Mü'eyyed 112
 Melik Mü'eyyed es-Sencerî 112
 Melik Nâsrü'd-dîn Ebû Bekr 4
 Melik Rüknü'd-dîn 4
 Melik Rüknü'd-dîn Muhammed 4
 Melikşâh 45, 53, 66, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 99, 132
 Melik Şîr 45
 Melik Tâcü'd-dîn Hasan 4
 Melik Tâcü'd-dîn İnal Tegin 4
 Melik Tâcü'd-dîn Muhammed 118
 Melik Tâcü'd-dîn Sencer Kutluğ 6, 7
 Melik Togaşâh bin Melik Mü'eyyed 113
 Melikü'l-Acem 23
 Melikü'l-ümerâ 142
 Melikzâd 45
 Melik Ziyâü'd-dîn 129
 Melik Ziyâ'ü'd-dîn-i Dürr-i Gûr 113
 Mel'un Tuğrul 42, 43, 44
 memâlik-i Acem 76
 Memâlik-i Hicâz 80
 memâlik-i İslâm 67, 87, 105
 Memâlik-i Rûm (Anadolu) 80
 Memâlik-i Şâm 88
 memâlik-i şark ve garb 87
 Memâlik-i şark ve garb 80

- Memâlik-i Türk 80
 Memâlik-i Türkistân 78, 80
 Me'mûn 117
 menâkıb 30
 Menât 32, 34
 Mengü Han 101
 menşûr 38
 menzil 36, 92, 131
 menzilgâh 135
 Merâga 108
 Mergâb Suyu 127
 Merv 22, 39, 66, 69, 71, 72, 73, 74, 75,
 77, 86, 90, 91, 96, 97, 126, 168
 Merve'r-rûd 126
 Merv-i Şâhcân 86, 91
 Merv Nehri 126
 mescid 31, 107
 Mescid-i Câmî 6, 32, 59
 Mescid-i Câmî' 32
 mescidler 98, 100, 108
 mesned-i şehriyârî 80
 Mes'ûd bin Mahmûd 71, 99
 Mes'ûd bin Mahmûd bin Melikşâh 99
 Mes'ûd-ı şehîd 64
 Mes'ûd-i Irâk 91
 Mes'ûd-i Kerim 48
 Mes'ûd-i Kerim 50
 Mes'ûd Kerim 88
 mevâlî 103
 Mevlânâ İbrahim Minhâcû'd-dîn Os-
 man bin İbrahim 47
 Mevlânâ Sirâc-i Minhâc 125
 meymene 135
 meysere 135
 Mısır 77, 78, 80, 82, 144
 Mısır beldeleri 81
 Mısır halkı 82
 mızrak 110
 Mikail 67
 mîl çekmek 36
 Minhâc-i Sirâc 19, 47, 57, 78, 105,
 115, 116, 131
 Minhâcû'd-dîn 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,
 11, 15, 17, 47
 Minhâcû'd-dîn Osman 2
 Mîr Çavuş 91
 Mirrânşâh 45
 misâl 38, 70
 Moğol 4, 7, 11, 15, 16, 101, 102, 110,
 112, 115, 117, 135, 136, 138,
 140, 143, 144, 158, 168
 Moğol istilası 14
 Moğollar 6, 10, 16, 101
 Moğol ordusu 8, 102, 135, 136, 138,
 140, 144
 muennât 44
 Muhammed Ali Ebû'l-Kâsım İmâdî
 22
 Muhammed bin Hanefiyye 12
 Muhammed bin Mahmûd 36
 Muhammed bin Melikşâh 85
 Muhammed Han 87
 Muhammed Hârezmşâh 88
 Muhammed-i Bâhlîm (Ebû Halîm)
 51
 Muhammed Teber (Tapar) 85, 86
 muhbirân 78

muhtesiplik 5

Mu'izzî Sultânları 13

Mu'izziye 13

Mu'izzü'd-din Behrâmşâh 6, 52

Mu'izzü'd-din Muhammed bin Sâm 2

Mu'izzü'd-din Muhammed-i Sâm
134

mukrî 71

Multân 8, 9, 51, 62, 64, 143, 144

mûsikî 122

Musul 88, 105

Musul atabegleri 88

Musul Atabegleri 105

mutribân 113

Mübârizü'd-din-i Şirâzî 142

müderris 8

Mü'eyyed Ayepe 96

Mü'eyyedşâh 45

Mü'eyyed Toğanşah 128

mükûs 86

mülk 97

mülk-i Sencerî 95

mülûk-i etrâf 109

Mülûk-i Gûr 13

Mülûk-i Nîmrûz ve Sicistân 13

Mülûku's-Senceriyye 105

Mülûkü'l-Acem 12

Mülûkü'l-Deyâlîme 13

Mülûkü'l-Yemen 12

Mülûkü's-Senceriyye 13

Müntehib-i Târih-i Nâsirî 81, 82

Müslüman 30, 124, 133, 141, 142

müvekkilân 60

N

Nâgûr (Nagor) 51

namaz 82, 111

Nâsirî-nâme 8, 18

Nâsirî Sultânlığı 144

Nâsiriyye Medresesi 6

Nâsir li-dinillah 125

Nâsirü'd-din Ebû'l-Muzaffer Mah-
mûd bin es-Sultân 116

Nâsirü'd-din Mahmûd 8

Nâsirü'd-din Sebüktegin 19, 54

Nasr 23, 25, 29, 45, 62, 93

Nasr-i Hâcî 23

Nây Kalesi 46

nedîm-i hâss 89

nedimler 113

Nengrehâr 41

Nesâ 63, 66, 68, 69

Nesevî 143, 160

Nevrûz-i Celâlî 84

ney 92

nikâh 117

Nil Nehri 82

Nîmrûz 13, 35, 116, 119, 142

Nişâbûr 13, 63, 68, 69, 70, 71, 73, 112,
113, 128, 129, 130, 138, 139,
142

Nişâbûr Melikleri 112

Nişâpûr 63, 112

Nizâmü'l-mülk 81, 82, 84

Noyan 101

Nûr Buhâra 59

Nûru'd-din Zengî 13, 88

Nusretü'd-din Kutluğşah 118
 Nûşîrvân bin Kubâd 12
 Nûştegin 43, 44

O

Oğuz 96
 Oğuz emîrleri 96, 126
 Oğuz (Guz) 126
 Oğuzlar 52, 66, 95, 96
 Oğuz ümerâsı 97
 ok 60, 61, 62, 85
 ordu 27, 36, 39, 40, 42, 49, 53, 54, 59,
 68, 69, 73, 75, 82, 83, 85, 90,
 95, 97, 101, 103, 109, 110, 113,
 117, 120, 126, 128, 131, 133,
 135, 137, 138, 140, 141, 164
 ordugâh 36, 83, 126, 138, 144
 ordu kadılığı 2
 Ordu Pazarı 83
 ordusu 69, 72, 73, 78, 91, 110
 Orhan-ı Rûm (Anadolu) 101
 ot 73
 otağ 111
 otlak 59, 64, 94
 Otrar 136, 137
 Otrar Hanı 136

Ö

Özbek 87, 107, 110, 134

P

pâdişâh 70, 75, 80, 86, 95, 100, 102,
 106, 107, 108, 109, 110, 111,
 113

pâdişâh-ı âlem 95
 pâdişâh-ı İslâm 80
 pâdişâhlık 23, 27, 31, 43, 44, 49, 105,
 106
 pâdişâhlık tahtı 31
 Pârs 77, 105
 Pehlivan 110
 Pervân 143
 Peşâver 30, 142, 143
 Pîrûzşâh 130
 Pişdâdiler 12
 piyâde 96
 puthâne 31

R

ra'yyet 97
 raks 113
 rasad 84
 ravza-i yemîni 46
 Râyân-ı Hind 31
 râyât-i a'lâ 91
 rehberler 33
 resûl 71, 95
 Rey 39, 67, 75, 76, 103
 Reyhân 9, 10
 Ribât-ı Mâşe 64, 65
 ribâtlar 98, 141
 rikâbdâr 82
 rikâb-ı Sultân 60
 ru'âfi 76
 Rûm (Anadolu) 77, 80, 98, 99, 100,
 101, 106, 107, 143
 Rûm (Anadolu) Sultânları 98, 100

Rûm (Anadolu) ülkesi 80
 Rûknü'd-dîn Gûrişânestî 140
 Rûknü'd-dîn Kılıç Arslan 101, 102
 Rûknü'd-dîn Muhammed Osman-i
 Merganî 116
 Rüstem 37
 rûsûm 49
 rüya 30, 47
 rüya tabircisi 30

S

sadr-ı cihân 10
 Saffâriler 13
 sağ cenah 135
 Sâhib-i İhtiyârü'l-mülk 110
 Saksın 117
 sâlâr 42
 Sâlâr Begtoğdı 68
 saltanat naipliği 8
 saltanat sarayı 32
 Sâ mânî Hânedânı 28
 Sâ mânîler 12, 13, 24, 25, 93, 164, 168
 Sâ mânîoğulları 59, 93
 sanat 2
 sancak 27
 saray 140
 Sâsânîler 12
 savaş 59, 68, 70, 73, 74, 77, 78, 87, 89,
 103, 109
 savaş âlet ve levâzımâtı 73
 savaş araç-gereci 34
 Sâve 66, 90
 Sebüktegin 21, 24, 27
 Sebuktiginiyye 13

sefaret 3, 16
 Següşenâb 89
 Sehmü'l-haşem 90
 Selamhîr Kalesi 141
 Selâtin-i Gaznîn 76
 Selâtin'l-Hind 13
 Selâtinü'l-Gaznîn 13
 Selçuk 60, 62, 64
 Selçukiyyân 63
 Selçuklular 12, 19, 39, 57, 64, 65, 66,
 67, 69, 70, 73, 75, 115, 167
 Selçûklular 68, 75
 Selçuk oğlu 35, 58, 61
 Selmenâci ? 96
 semâ' 113
 Semerkand 59, 87, 133, 137, 138
 Sencer 66, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 93,
 94, 95, 96, 98, 99, 102, 105,
 106, 108, 112
 Sencer bin Melikşâh-i Selçukî 86
 Sencerşâh 113, 128
 Sencerşâh bin Togaşâh 113
 Sengân 112
 Seng-i sûrâh 134
 Senküm 94
 Serahs 39, 69, 70, 71, 72, 73, 74
 serâperde 138
 serâperde-i hâss 60
 serhad 99, 106
 serhad-i Rûm (Anadolu) 78
 Serheng Hasan 46
 serîr-i cihândârî 80
 serleşker 36

- Sevâlik Vilâyeti 51
 Seyfü'd-devle 29
 Seyrân 112
 Seyyid Bahâü'd-din Râzî 136
 Seyyid Ecel Bahâü'd-din Râzî 136
 Seyyid Hasan 51
 sıhriyet 8
 Sicistân 13, 78
 Sifrûd Kalesi 54
 sikke 66, 87, 88, 98, 131, 132
 sikkeler 80
 silah 51, 64
 Silâhdâr 43
 silahlâr 73, 136
 Sind 10, 33, 54, 62, 134, 141, 143
 Sirâcü'd-din Muhammed 1, 2
 Sîstân 2, 4, 42, 77, 80, 116, 119, 126
 Sivalik 9
 sol cenah 135
 Somnat 32, 33
 Sûde 138
 Sudra Nehri 30
 sugûr 85, 99, 101
 sugûr-i İslâm 99
 sulh 46, 69, 73, 95, 101, 121, 126, 131
 Sultân Abdu'r-reşid 41, 42
 Sultân Alâü'd-devle-i Gûrî 52
 Sultân Alâü'd-din Gûrî-yi Cihânsûz
 121
 Sultân Alâü'd-din Hüseyin 89
 Sultân Alâü'd-din-i Gûr 90
 Sultân Alâü'd-din Mes'ûd 6
 Sultân Bahâü'd-devle Abdu'r-reşid bin
 Mahmûd 41
 Sultân Behrâmşâh 6
 Sultân Celâlû'd-din 80, 138, 141, 142,
 143
 Sultân Celâlû'd-din Muhammed İl
 Arslan 125
 Sultân Ferruhzâd 44, 46
 Sultân Gazi Mu'izzü'd-dünyâ ve'd-din
 Muhammed-i Sâm 126
 Sultân Gıyâsü'd-din Muhammed 2,
 113, 124, 126
 Sultân Gıyâsü'd-din Muhammed-i
 Sâm 113
 Sultân-ı Gazi Mahmûd 29
 Sultân-ı Saîd Gıyâsü'd-din Muham-
 med-i Sâm 53
 Sultân-ı Saîd Mu'izzü'd-din Muham-
 med-i Sâm 53, 54
 Sultân-ı Saîd Sencer 52
 Sultân-ı Selâtîn 86, 98
 Sultân İbrahim 45, 47, 49, 77
 Sultân İbrahim bin Mes'ûd 1
 Sultân İbrahim Seyyidü's-Selâtîn 45
 Sultân-i Türk ve Acem 115
 Sultân Mahmûd 36, 38, 39, 40, 49, 59,
 60, 62, 63
 Sultân Melikşâh 81, 82, 83, 84, 85, 98,
 167
 Sultân Mes'ûd 36, 38, 40, 67, 68, 69,
 70, 72, 73, 75, 99
 Sultân Mes'ûd-i Irâk 90
 Sultân Mes'ûd-i Şehid 37
 Sultân Mevdûd 41, 42, 69
 Sultân Mevdûd bin Mes'ûd 37

- Sultân Muhammed 36, 37, 66, 86,
128, 129, 130, 131, 133, 135,
136, 137, 139, 140, 141, 142
- Sultân Muhammed bin Mahmûd 40
- Sultân Muhammed Hârezmşâh 122
- Sultân Muhammed Teber (Tapar) 85
- Sultân Mu'izzü'd-dîn Muhammed-i
Sâm 133
- Sultân Nâsirü'd-dîn Mahmûd 12
- Sultân Nûru'd-dîn-i Şâm 88
- Sultân Nûru'd-dîn Şâm 105
- Sultân Raziyye 6
- Sultân Rûknü'd-dîn-i Gûrişânestî
118, 134
- Sultân Sencer 48, 50, 51, 66, 86, 89,
90, 95, 96, 98, 99, 105, 106,
120, 123, 132
- Sultân Sencer-i Selçukî 49
- Sultânşâh 45, 125, 127
- Sultânşâh Muhammed 122
- Sultân Şemsü'd-dîn İltutmuş 5
- Sultân Tekiş 122, 123, 124, 125, 126,
127, 128, 130, 139
- Sultân Tekiş bin İl Arslan 122
- Sultân Tuğrul bin Tuğrul 102
- Sultânü'l-A'zam Yeminü'd-devle
Mahmûd el-Gâzî 29
- Sultânü'l-A'zam Yeminü'd-devle
Nizâmü'd-dîn Ebû'l-Kâsım
Mahmûd bin Sebüktegin 29
- Sultânü's-Selâtin 35
- Sultânü's-Selâtin 112
- Sultân Zahîrü'd-devle ve Nasîrü'l-mil-
le Raziü'd-dîn İbrahim bin
Mes'ûd 45
- Sungurşâh 111
- Sunkur 87, 96
- Sübaşı 69, 70
- Sünnî 62, 81
- süt 137
- sütûrân 97
- Ş
- Şâh 33, 64, 65, 83, 93
- Şâh-ı Hârezm 112
- Şâh Melik 65
- şâhzâde 43
- Şâhzâde 38
- şair 77, 92
- Şâm 80, 105, 107, 143, 144
- Şâmlılar 144
- Şâm melikleri 105
- Şâm ordusu 143
- Şâm pâdişâhı 144
- Şâm ülkesi 88
- Şâristân 112
- Şâristan Çölü 142
- şarkı 92
- şatt-ı âb-ı Fırât 78
- şehâdet 79
- şehîd 36, 40, 54, 103, 128, 129, 133,
137, 140, 141, 144
- şehir 62, 66, 69, 73, 78, 86, 112, 132,
137
- Şehzâd 45
- Şemsî Sultânları 14
- Şemsiyye 14
- Şemsü'd-dîn-i Bâmiyân 127

Şemsü'd-dîn İltutmuş 14
 Şemsü'l-mülk Şîr Melik 45
 şemşîr 71
 Şensâbâniyye 13
 Sensebaniler 12
 Şensebânî melikleri 54
 Sensebiyye 13
 şerî'at-i Muhammed 87
 Şeyh Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr 84
 Şihâbü'd-devle Ebû Sa'd Mevdûd bin
 Nâsirü'd-dinillah Mes'ûd 40
 Şihâbü'd-dîn Alp-i Serahsî 142
 şihne 144
 şihnegî-i Bağdâd 80
 Şihnegî-i Bağdâd 77
 şikârgâh 83
 şimalî Hindistân 16
 Şufûrkân 72
 şukka 111

T

tabak 83
 tabakât 20
 Taberistân 35, 39, 68, 75, 76, 80, 140,
 162
 tâbi'iyet 101
 Tâcıklar 41
 Tacirîşt Köyü 76
 Tâcü'd-devle Sultân Halîm Hüsrev-
 melik 53
 Tâcü'd-dîn Ezberşah 118
 Tâcü'd-dîn-i Harb 126
 Tâcü'd-dîn Muhammed Aybeg 119
 Tâcü'd-dîn Yıldız 134

Tâcü'd-dîn Yınaltegin 116
 Tâcü'd-dîn Yınaltegin 13, 116, 119
 Tağalşâh 45
 Tâhir-i Âbâd-ı Gaznîn 47
 Tâhirîler 12, 13
 taht 64, 75
 taht-ı memâlik-i Rûm (Anadolu) 98
 taht-ı saltanat 76
 takvim 84
 Tâlekân 39, 74
 Tâlekân-ı Horâsân 143
 Talsanda Kalesi 8
 Tamgac 135
 Tamgâc 93
 Tamgac Altan Han 136
 Tamgac ülkesi 135
 Tamgac vezîri 136
 Tangut 136
 Târim vilâyeti 39
 Târih-i Guzîde 93
 Târih-i Mücedvel 22
 Târih-i Nâbî 57
 Târih-i Nâsirî 21, 63, 67, 81
 Tatar 133, 136, 137
 Tatar Kadir Han 135
 Tatar Noyan 134
 Tatar ordusu 135
 Tayangu 94
 Tayangu-yi Taraz 132, 133
 taziye 103
 Tegin Âbâd 52
 Tehemten 111
 Tekinâbâd 36

- Temir Han Kırân 7
 Terken Hatun 94, 95, 160
 Terni-i Moğol 144
 teşrîf 31, 39, 87, 111
 tiğ 60
 tiğ zen 78
 tîr 60, 72
 Tirmiz 97
 Togaşşâh 113
 Toğan Han 7
 Toğâşşâh 45
 Tohâristân 13, 24, 28, 35, 42, 75, 166
 Tuğrul 42, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 75,
 76, 102, 103, 123, 127, 166
 Tuğrul Beg 75
 Tuğrul bin Mikâ'il 67
 Tuğrul bin Tuğrul Arslan bin Kızıl
 Arslan 102
 Tuğrulşâh 45
 Tûlek 3
 Tûlek Kalesi 4
 Turan 167
 Tûrân 35, 45, 58, 60, 77, 80
 Tûrân Melik 45
 Tûrân Sultânları 139
 turgu 136
 Tûs 61, 73
 Tutı Beg 96
 tutmac 83
 Tutu/Dudu 96
 Tûbbâ' ve Yemen melikleri 12
 tüccâr 86, 136
 Türk 23, 26, 27, 29, 35, 39, 41, 43, 64,
 75, 78, 94, 112, 161, 167
 Türkân-ı Mahmûdî 40
 Türkân-ı Sultânî 75
 Türk emîrleri 6, 7, 9, 10
 Türk gulâm 34
 Türk Hanı 35
 Türk hanları 35
 Türk-i Hıtâ'i 106
 Türkistân 11, 21, 23, 24, 25, 35, 59,
 62, 77, 78, 80, 93, 95, 101, 120,
 130, 132, 133, 134, 135, 137,
 140, 158
 Türkistân Hakan(ları) 35
 Türkistân melikleri 35, 60, 77
 Türkistân sahraları 120
 Türkistân ülkesi 80
 Türkler 30, 41, 88, 94, 117, 159, 168
 Türk melikleri 115
 Türkmen 58, 75
 Türk ordusu 126
 Türk Sultânları 12
 Türk ülkeleri 80
- U
- Uca 5, 8, 9
 ucûbetü'z-zamân 2
 Uluğ Han 7, 8, 118, 119, 134, 140
 Uluğ Han Ebi Muhammed 118
 Ulyâbâd 96
 Ulyâbâd-ı Belh 73
 Unsuri 32
 Uygur 136
 Uzlagşâh 130, 139, 140, 142

Ü

- ümerâ 97
 ümerâ-i Guzân 96
 ümerâ-yı Afrâsyâbî 77

V

- vaaz 6
 vakıflar 98
 Vâle Nehri 32
 Vayhand puthânesi 30
 velâyet-i ahd 101
 veliahd 101
 veliahdlik 101
 vergi 44, 49, 121
 vesâyik-i uhûd 120
 vezîrler 85
 Vezir Mühezzibü'd-dîn 7
 vilayet 111
 visâk 9

Y

- Yabgu 60, 62, 64, 65, 67, 71, 73, 75
 Yabgu Arslan 59
 Yağma'î 95
 Yağmur 63, 66, 67
 Yahyâ 69
 yas merasimi 103

- yatsı namazı 135
 yay 62
 Yeme 138
 Yemen 80
 Yemînü'd-devle 19, 29, 52
 yerli emirler 53
 Yezdcerd-i Şehriyâr 22
 Yezdicerd 12
 yıldırım 50
 Yınalıyân 66
 Yınâllılar 66, 73
 Yûnus Han 127
 Yûnus Han bin Sultân Tekiş 127
 Yûsuf 45, 59, 79
 Yûzbeg 87, 107, 108, 109, 133

Z

- zahîre 97
 Zahîrû'd-dîn Fâryâbî 124
 Zâvülistân 26, 44, 49, 134
 zehir 127
 Zemîn-Dâver 27, 52
 Zemîn-Kusdâr 27
 zırhlı 133
 Ziyâeddîn Berenî 17
 Zûzen (Zevzen) 141

“... Dergâh-ı Rabbânî'nin en zayıf kulu olan Minhâc-i Sirâc-i Cûzcânî şöyle der: Bir soy ve hânedâna bir müddet memleket yönetme ve hüküm sürme sırasının vâsil olması ve devletin, her dönem başka bir dala konan bir kuşa benzemesi Allah'ın takdiri iledir. Zira siyaset ve paylaşma olmandan ve sıkıntı çekmeden emîrliğin mesnedi ve saltanatın dayanağı olmaz. Halk ve toplumun bütün işleri, düzenli bir şekilde yürümez...”

“... Sultân Mahmûd, büyük bir pâdişâh idi. İslâm pâdişâhları arasında Dârü'l-hilâfe tarafından Sultân lakabıyla hitab edilen ilk kişi idi. Emîr Bilgetegin'in saltanatının yedinci senesinde üç yüz yetmiş bir senesi âşûre gecesinde (16 Temmuz 981) doğdu. Onun doğumundan bir müddet önce Emîr Sebüktegin rüyasında evinin ortasındaki ocaktan bir ağacın çıktığını gördü. Ağaç büyüdüçe büyüdü ve bütün cihân onun gölgesi altında kaldı. Bu rüyanın etkisiyle uyanınca bu rüyanın tabiri ne olabilir diye düşündü. Bir rüya tabircisi geldi ve Hak Teâlâ'nın ona bir oğul verdiğini müjdeledi. Sebüktegin sevindi ve “Bu oğula Mahmûd adını koydum.” dedi. Onun doğduğu gece Sudra Nehri, kıyısındaki Vayhand puthânesini -ki Peşâver hududunda idi- yıktı...”

“... Sultân Mahmûd Ceyhûn'dan geçince Mâverâ'ü'n-nehr beldeleri ona açıldı. Kadir Han, ölmüş olan İlig'in birâderi olup Afrâsyâb'ın soyundan gelmekteydi. İki tarafın arası, dostluk ve fikir birliğine dayanan antlaşmalar yoluyla sağlamlaştı ve düzene girdi. Birbirlerine görüştüler. Kadir Han onunla buluşunca bâr-ı âmm'dan sonra Sultân yalnız görüşmek istedi. Onların arasında baş başa, özel bir görüşme oldu. Bu görüşmede İrân ve Tûrân'da yapılması gereken bütün işleri konuştular. Kadir Han, Sultân'ın huzûrunda bazı istek ve önerilerde bulundu. O istek ve önerilerden biri, Türkmen Selçuk oğlu'nu, kendisine tâbi olanlarla birlikte diyâr-ı Mâverâ'ü'n-nehr ve Türkistân'dan Horâsân tarafına götürmesi idi...”

“... Şimdi sıra Türk melikleri ve Hârezm Sultânlarında. Allah'ın zayıf ve âciz kullarından Minhâc-i Sirâc-i Cûzcânî der ki: Mülûk-i tevâif'in zikri -baştan sona kadar- Türk ve Acem'in Sultânı Nâsirü'd-din Ebû'l-Muzaffer Mahmûd bin es-Sultân adına toplanıyorken, Devlet-i Sencerî'den sonra saltanat sancakları yükselen Hârezm Sultânları ve meliklerinin hânedânını da içine almayı gerekli gördüm...”

ISBN: 978-975-16-3141-1

Fiyatı: 15,00 TL